

**OGUMMAA BAREESSUU GABBIFACHUU KEESSATTI
RAKKOOLEE BARATTOOTA KUTAA 9^{FFAA} MUDATAN
ADDA BAASUU: HAALA MANA BARUMSAA
SADARKAA 2^{FFAA} GARBA GURRAACHAA**

TOLEERAA TASAMMAA KAASAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAAYEE
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKILOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOLLEEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII**

**HAGAYYA, 2016
FINFINNEE**

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA DHAABBATA

QORANNOO DIGIRII DURAATIIN BOODDEE

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruu gamisaan guuttachuuf Toleeraa Tasammaa, mataduree: *Ogummaa Barreessuu Gabbifachuu Keessatti Rakkoolee Barattoota Kutaa 9^{ffaa} Mudatan adda baasuu: Haala mana barumsaa sadarkaa 2^{ffaa} Garba Gurraachaa jedhurratti qophaa'e* sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gabaabsa

Kaayyoon qorannichaa, rakkoowwan ogummaa barreessuu gabbifachuu keessatti barattoota kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa sadarkaa 2^{ffaa} Garba Gurraachaa mudatan adda baasuudha. Qorannoo kana galmaan gahuuf, mallin itti gargaarame, mala makaa; mala akkamtaafi mala ammamtaatti. Kunis, madda ragaa kan ta'an adda baafachuun hojiirra oolera. Iddattoonis, mala iddatteessuu sirnaawaan barattoota bara 2008/2016 kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti barachaa turan keessaa iddattoo filachuun, akkasumas, barsiistota mana barumsichaatti Afaan Oromoo barsiisan shanirraa odeeffannoon funaannameera. Haalli iddattoon ittiin filatamanis, barattoota dareewwan 18 keessatti barachaa jiran 1019 keessaa %33 kan ta'an, barattoonni 336 filatamaniiru. Odeeffannoo kanas, meeshaalee funaansa ragaalee kanneen akka bargaaffii, afgaaffiifi daawwannaa dareetti gargaaramuun funaannamuunn, mala makaatiin qaaceffamaniiru. Odeeffannoon funaannaman kunniinis, isaan jechaan ibsaman, mala akkamtaan, kanneen lakkoofsaan ibsaman immoo mala ammamtaan qaaceffamaniiru. Qaaccessi odeeffannoo bargaaffiileefi daawwannaa darees, akka ifa ta'uuf gabateedhaan deeggaramuun ibsi barbaachisaa ta'e itti kennameera. Haaluma walfakkaatuun, odeeffannoon jechaan ibsamanis, akkaataa walfakkaatuun walitti fiduun ibsi itti kennameera. Qaaccessa kanneenirras rakkooleen barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan kanneen akka hanqina caaslugaa, sirna tuqaaleefi qubguddeessaa, hanqina yaada qindeeffachuu fa'a akka ta'an hubachuun danda'ameera. Kanarraa kan ka'e barreeffama gabaabaa, xalayaa, keeyyataa ulaagaa guute barreessuuf bareessuurratti hanqina bal'aa akka isaan mudateera. Kanumarraa ka'uun, dhumarratti hubannoo qorannicharraa argamerratti hundaa'uun, yaanni furmaataa /yaboon/ kaa'ameera.

Galata

Duraan dursee eenyumaa olitti Waaqayyoo, uumaa koo jireenya addunyaa kanaa keessatti obsaa naaf kennee, gufuufi dhiphina hedduu na dandamachiisee har'aan na gaheef, galanni koo daangaa hinqabu.

Itti aansuun beekkumsaafi muuxannoo qaban osoo natti hinqusatin yeroo isaanii aarsaa gochuun kan na gorsaa turan, Dr. Tolamaaram Fufaatiif galanni koo guddaadha.

Dabalataan hojjettoota, barsiistotaafi barattoota mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti odeeffannoo kennuufi odeeffannoo funaanuurratti na gargaaraniif galata guddaan galcha. Keessatuu dhimmoota barreessuurratti kan nuffii tokko malee nagargaaraa turte, Aadde Addis Geetaachoo guddaan galateeffadha.

Kanamalees, barsiisaa Girmaa Addunnaa akka hiriyaatti na cinaa dhaabbachuun ogummaa qabaniin waan na cinaa dhaabbachaa turaniif guddaan galateeffadha.

Dhumarratti wantoota na barbaachisu hunda naaf dhiyeessuun kan nagargaaraa turan itti gaafatamaa mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaa kan ta'an Obbo Ayyalaa Aannootiif galanni koo guddaadha.

Qabeentaa

Qabiyyee	Fuula
Gabaabsa	i
Galata	ii
Qabeentaa	iii
Baafata Gabateewwanii	vi
Jibsoo	vii
 BOQONNAA TOKKO: Seensa	
1.1. Seenduubee Qorannichaa	1
1.2. Ka'umsa /Himamsa/ Qorannichaa	3
1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa	4
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	5
1.5. Daangaa qorannichaa	5
1.6. Hanqina Qorannichaa	6
1.7. Qindoomina Qorannichaa	7
 BOQONNAA LAMA: Sakatta'a Barruu	
2.1. Maalummaa Barreessuu	8
2.2. Kaayyoo Barreessuu	9
2.3. Faayidaa Barreessuu	11
2.3.1. Barachuu Si'eessuuf	12
2.3.2. Hubannoo Cimsuuf	12
2.4. Hariiroo Barreessuufi Ogummaawwan Afaanii Kanneen Biroo	13
2.5. Sababoota Barreessuu Hojii Ulfaataa Taasisan	13
2.6. Sadarkaalee Adeemsa Barreessuu	15
2.6.1. Adeemsa Barreessuun Duraa	15
2.6.2. Adeemsa Wayitii Barreessuu	16
2.6.3. Adeemsa Barreessuun Boodaa	17
2.7. Gosoota Madaallii Barreessuu	17
2.7.1. Dalagaalee Barreeffama To'annaa Jalaa	18
2.7.2. Dalagaalee Barreessuu Qajeelcha Jalaa	18

2.7.3. Dalagaalee Barreeffama Walabaa	19
2.8. Dhiyaannaawwan Barreessuu	20
2.8.1. Dhiyaannaa Barreeffama Bu'aarratti Xiyyeeffatee	21
2.8.1.1. Dhiyaannaa Barreeffama Sirrummaa	22
2.8.1.2. Dhiyaannaa Barreeffama Qulleessanii / Saffisaan/ Barreessuu	23
2.8.1.3. Dhiyaannaa Keeyyata Tartiibessuu	23
2.8.1.4. Dhiyaannaa Barreeffama Quunnamtii	24
2.8.2. Dhiyaannaa Adeemsa Barreeffamaa	25
2.9. Barreeffama Barattootaa Soroorsuu.....	27
2.9.1. Barattoonni Akka Waliif Soroorsan Affeeruu.....	27
2.9.2. Barsiisaan Barreeffama Barataa Soroorsuu	27
2.9.2.1. Barattoota Waliin Mariisisuu	27
2.9.2.2. Barreeffama Barattootaarratti Yaada Kennuu	28
2.10. Rakkoolee Ogummaa Barreessuurratti Nama Mudatan	28
2.10.1. Jechoota Haala Gaariin Filachuu Dhabuu	30
2.10.2. Barreeffama Keessatti Jechootarra Deddeebi'uu	30
2.10.3. Jechoota Waliin Deemanitti Fayyadamuu Dhabuu	31
2.10.4. Seeraan Qubeessuu Dhabuu	31
2.10.5. Sirna Tuqaaleefi Qubguddeessatti Seermalee Fayyadamuu.....	33
2.11. Qorannoo Walfakkii.....	33
BOQONNAA SADI: Mala Qorannichaa	
3.1. Mala Saxaxa Qorannachaa.....	36
3.2. Madda ragaalee	36
3.3. Mala Iddatteessuu	36
3.4. Meeshaalee Funaansa Ragaalee	38
3.4.1. Bargaaffii	38
3.4.2. Af-gaaffii	38
3.4.3. Daawwannaa Daree	39
3.5. Mala Qindaa'ina Odeeffannoofi Tooftaa Qaaccessa Ragaalee	39

BOQONNAA AFUR: Qaaccessa Ragaalee

4.1. Seenduubee Ragaa Kennitootaa.....	41
4.1.1. Odeeffannoo barsiistota ragaa kennanii.	41
4.1.2. Odeeffannoo Barattootaa Kutaa 9 ^{ffaa} fi Iddattoowwanii.....	42
4.2. Qaaccessaafi Ibsa Ragaalee Maddoota Gara Garaatirraa Argamanii	43
4.3. Qaaccessa Bargaaffilee Banaafi Ibsa Isaa.....	58
4.4. Qaaccessa Odeeffannoo Daawwannaa Dareerraa Argame.....	60
4.4.1. Shaakala barreessuun duraarratti, akkaataa itti shaakalsiisan.	61
4.4.2. Sadarkaa keessa deebiirratti akkaataa itti shaakalsiisan.	62
4.4.3. Barreeffama gulaaluurratti akkaataa itti shaakalchiisan.	63

BOQONNAA SHAN: Guduunfaafi Yaboo

5.1. Guduunfaa.....	65
5.2. Yaboo 66	
Wabiilee.....	68

Dabalee A

Dabalee B

Dabalee C

Dabalee D

Baafata Gabateewwanii

Gabateewwan	Fuula
Gabatee 4.1: Odeeffannoo barsiistota ragaa kennanii.	41
Gabatee 4.2: Odeeffannoo barattoota kutaa 9 ^{ffaa} mana barumsaa sadarkaa 2 ^{ffaa} Garba Gurraachaa.	42
Gabatee 4.3: Odeeffannoo barattoonni ogummaawwan ilaalchisuun kennan:	43
Gabatee 4.4: Hubannoo barattoonni, ogummaa afaaniirratti qaban.	45
Gabatee 4.5: Ogummaa barreessuu gabbifachuurratti sadarkaa barattoonni kaa'an.....	47
Gabatee 4.6: Ogummaa barreessuu shaakaluurratti, qabxiilee garagaraa barattoonni sadarkeessan.....	49
Gabatee 4.7: barrreeffama dhuunfaan /gareen shaakaluurratti yaada barattoota.	52
Gabatee 4.8: deeggarsa barsiisaan ogummaa barreessuurratti taasisu.....	54
Gabatee 4.9: Fedhii barattoonni gareen hojjechuurratti qaban.	57
Gabatee 4.10: Odeeffannoo Qaaccessa Sadarkaalee Barreessuu.....	61

Jibsoo

Jechoonnifi gaaleewwan qorannicha keessatti dhimma itti bahaman armaan gaditti tarreeffamaniiru. Kunis hubannoo qoranichaa irratti danqaa akka hinuumnefi.

Jechoota

Hiika jechootaa

akkayyaa -----	moodela; fakkeenya gaarii
akkamtaa-----	Mala odeeffannoo jechaan ibsuu.
ariirrata -----	Seenduubee qorannooti.
ciicata -----	raacitii; meeshaa dheedhii
daangeffamuu -----	daangaa itti kennuu
eerame -----	ibsame
iddatteessu -----	qaama qorannoof ta’u filachuu
irrawwatama -----	qaama bal’aa qorannoon ilaallatu
madda -----	sababa; ka’umsa
mudachuu -----	qaqqabuu
sakatta’uu -----	xinxaaluu
saansuruu -----	callisanii walitti qabuu; walitti guuruu
wal-unachiisuu-----	walfudhachiisuu.
yaboo -----	yaada furmaataa

BOQONNAA TOKKO

Seensa

Boqonnaan kun matadureewwaan garaagaraa of jalaa qaba. Isaanis, seenduubee, ka'uumsa, barbaachisummaa, kaayyoowwan, daangaa, hanqinaafi qindaahina qorannichaa fa'i. Mata-dureewwan kunneenis, walduraa duubaan armaan gaditti tarreeffameera.

1.1. Seenduubee Qorannichaa

Afaan Oromoo Itoophiyaa keessatti bal'inaan dubbatama. Yaada kanas, Gragg (1976:166) yoo ibsu, "The Oromo language is spoken over a large area extending from Wello in the north to North Kenya in south, and from Wellegga in the west to Harar in the east, Addis Ababa in the intersection of two axes," jechuudhaan ibsa. Yaada kanarraa kan hubannu, Afaan Oromoo biyyoota bal'aa gama kaabaan hanga Walloo, kibbaan hanga kaaba Keeniyaa, kallattii dhihaan hanga Wallaggaatti, bahaan immoo hanga Hararittiifi Finfinnee, handhuura biyyattii, keessattillee afaan bal'inaan dubbatamu ta'uu isaati. Kanamalees, Afaan Oromoo sadarkaa naannoofi biyyaarra darbee, sadarkaa Afrikaattillee beekamtii qaba. Kanarraa kan ka'e, afaanota Kibba Sahaaraatti dubbataman keessaa Afaan Arabaafi Haawusaatti aanee sadarkaa sadaffaarratti argama (Tamasgen, 1992, Hamid, 1995fi Asafaa, 2009). Yaanni hayyoota kanaas kan nuhubachiisu, Afaan Oromoo sadarkaa biyyaarra darbee sadarkaa Afrikaattillee iddoo olaanaa qabaachuufi hawaasa bal'aa biratti tajaajila kennaa jiraachuu isaati.

Afaan Oromoo afaan barnootaa, afaan hojii, afaan miidiyaa, afaan qorannoofi qo'annoon ittiin gaggeeffamuufi kkf ta'uun yaadannoo yeroo dhihooti. Afaan tokkoon hojjachuuf immoo afaanichi qubee ittiin barreeffamu qabaachuu qaba. Kana ilaalchisee, Asafaa (2009:114-115) yaada kana yoo ibsu akkas jedha:

Jalqabni afaan tokkoo qubee mataa isaa godhachuudha. Afaan qubee qabu wabii qaba. Qubeen ykn sagaleeleen afaanichaas walitti qindaa'uun sadarkaadhaan seera mataa isaa eegee guddata ykn ijaarama. Afaan tokko akka guddatuuf /waalta'uuf/, wantoota gargaaran keessaa qubeen isa tokkoodha. Kanamalees, afaanichaan barreesuun, ogummaa afaanichaa qorachuufi qo'achuun caasaa barreeffama afaanichaa qajeelcha, jechoonni akka horan taasisa, caaslugallee gabbisa, waaltinsa nitumsa.

Yaada hayyuu kanaarraa kan hubatamu, bu'uurri afaan tokkoo qubee /sagalee/ mataa isaa qabaachuu akka ta'eefi sagaleeleen kun sirnaan qindaa'uun caasaa afaanii xiqqaa hanga guddaatti ijaaruu ykn barreessuudha. Kunimmoo caasaa afaan tokkoo waaltessuu, guddina afaanichaaf bu'uura kaa'uufi adeemsa qorannoofi qo'annoofillee karaa banuu isaati.

Afaan Oromootiin barreessuuf immoo qubeewwan Laatinii, Gi'iziifi Arabaa tajaajilaa turaniiru. Yaada kana Gadaa (1988: 9) akkas jechuun ibsa, "Several works have been in Oromiffa using Roman, Sabeian and Arabic scripts. Printed materials in Oromiffa include the bible, religious and nonreligious songs, dictionaries, short stories, proverbs, poems, school books, grammar, etc." Yaada kanarraa, barreeffamoonni Afaan Oromoo afaanota sadeen ibsamaniin dhiyaataa turuu hubanna. Kanamalees, qubeen Sheek Bakrii Saphaloo uumanis, Afaan Oromoo barreessuuf kan oolan keessaa arfaffaadha.

Gama biraatiin madaqfamuun qubee Laatinii gama xinqooqaatiin, barumsaafi sababa hojiirra oolmaa isaatiif fudhatama guddaa argachuu danda'eera. Sababni madaqfamuun qubee Laatinii gama xinqooqaatiin fudhatama argateef keessaa tokko, qubeewwan dubbifamaafi dubbachiistuun addaan ba'anii jiraachuudha. Qubee saabaa yoo ilaalle garuu, qubee dubbifamaafi dubbachiistuu addaan baasee hinkaa'u. Sababni biroon heddummachuu qubeewwan saabaati. Kunis, mallattoolee naannoo 250 ta'an gara Afaan Oromooti madaqsuun rakkisaa akka ta'e (Gadaa, 1988) ni'ibsa. Kanamalees, dubbachiistuu dheeressuufi dubbifamaa gabaabsuuf rakkoo qabaachuunsaa waan ifa jiruudha. Walumaagalatti yaadota armaan oliirraa wanti hubannu, Afaan Oromoo barreessuuf qubeen filatamaanifi mijataan kaawwan caalaa qubee Laatinii ta'uusaati. Qubee Laatiniitti gargaaramuun, seera Afaan Oromoo eegnee yaadaafi ergaa barbaanne kallattii barbaanneen dabarsuu dandeenya. Kana gochuuf immoo ogummaa afaanii keessaa, ogummaa barreessuu gabbifachuun barbaachisaadha.

Haata'uumalee, yeroo baay'ee namoonni yommuu Afaan Oromoon barreessan, barreeffama gahumsa hinqabne yommuu barreessan agarra. Kanumarraa ka'uun qorannoon kunis hanqinoonni barattoota Mana Barumsa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti ogummaa barreessuu gabbifachuurratti gufuu itti ta'an maal fa'a akka ta'an adda baasuun yaada furmaataa kaa'uufi.

1.2. Ka'umsa /Himamsa/ Qorannichaa

Qorannoon kuni rakkoolee barattoonni kutaa 9ffaa Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaa ogummaa barreessuurratti qaban, adda baasuudhaf adeemsifame. Ka'umsi qorannoo kanaas, rakkooleen barattoonnii kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa kanatti argaman gama ogummaa barreessuutiin qaban, adeemsa baruufi barsiisuurratti gufuu guddaa waan uumuufi. Rakkoolee mul'atan keessaa muraasni hanqinoota gama keeyyata, xalayaa, seenaa, barreeffama gabaabaa (essay)fi kkf barreessuurratti mul'ataniidha. Fakkeenyaaf, barattoonni mana barumsaa kanatti argaman, irra caalaan isaanii barreeffama gahumsa qabu (ergaa guutuu dabarsu) barreessuurratti hanqina qabu. Kana malees, jechoota seeran qubeessuufi himoota ergaa guutuu, fudhatama qabaniifi sirna tuqaalee sirrii ta'een ijaaruurratti hanqina akka qaban hubatameera.

Haata'uumalee, barattoonni, ogummaa barreessuu barnoota afaanii keessatti qixa barbaachisaa ta'een fooyyeffachuu baannan, walquunnamtiin karaa barreeffamaa ta'u, gufataa deemuun barreessitootaafi dubbistoota gedduutti rakkoo uumuu danda'a (Daani'eel, 2015:4).

Gama biraatiin, himoota yaada tokko qaban walqabsiistota sirrii ta'etti gargaaramuun walitti fidanii (qindeessanii) keeyyata ergaa guutuu qabu tokko barreessuurratti hanqina bal'aa qabu. Qoratichis, hanqina kana hubachuu kan danda'e, muuxannoo yommuu mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti barnoota Afaan Oromoo barsiisaa turetti, barattoonni barreeffama ergaa guutuu dabarsuu danda'u barreessuurratti hanqina qabaachuu isaaniiti. Kunis, yommuu abbaltiifi hojmanee barreeffamaan deebi'uu qabu hojjetanitti, barreeffamni barattoonni barreessan ergaa guutuu dabarsuurratti hanqina bal'aa qaba. Kanaafuu, barattoonni sadarkaa kanatti argaman jecha, himaafi keeyyata ergaa guutuufi fudhatama qabu barreessuun yaada isaanii nama biraatii dabarsuurratti gahumsa dhabuu isaaniifi ogummaa barreessuu gabbifatani akka hinjirre namatti mul'isa.

Gama biraatiin kitaabni barataa sadarkaa kana jiru, boqonnaawwan hedduu keessatti, akka barataan hima ijoo, himoota callaafi yaada goolabaa gargaaramuun keeyyata gaarii barreessan affeera. Haata'uu malee, barattoonni sadarkaa kanatti argaman gahumsi isaan barreeffama gahumsa qabu barreessuurratti qaban baay'ee laafaadha. Kun immoo adeemsa baruufi barsiisuu keessatti danqaa guddaadha.

Bu'uuruma kanaan qorataan kunis rakkoolee barattoota kutaa 9^{ffaa} Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti barachaa jiran, ogummaa barreessuurratti qaban sakatta'uuf, barattoota akka iddattootti filatamanirraa hubachuun maddi rakkoo kanaa maal akka ta'e adda baasuun furmaata kan ta'uuf lafa kaa'uufi. Kanaafuu, qorannichi gaaffilee armaan gadii deebisuuf yaala.

1. Hanqinoonni barattoota kutaa 9^{ffaa} Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti argaman adeemsa baruufi barsiisuu keessatti akka ogummaa barreessuu Afaan Oromoo hingabbifanne gufuu itti ta'an maal faadha?
2. Barattoonni mana barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran, ogummaa barreessuu Afaan Oromootirratti hubannoo akkamii qabu?
3. Barsiistonni mana barumsichaatti Afaan Oromoo barsiisaa jiran, barattoonni sadarkaa kanatti argaman akka isaan ogummaa barreessuu gabbifataniif deeggarsiifi hordoffiin isaan adeemsa baruufi barsiisuu keessatti gahee isaanii bahaa jiruu?
4. Barattoonni mana barumsaa sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran, ogummaa barreessuu Afaan Oromoo gabbifachuuf, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti, dhuunfaanis ta'ee gareen shaakala taasisaa jiruu?
5. Gahumsi barattoonni kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti Afaan Oromoo barachaa jiran adeemsa baruufi barsiisuurratti qaban akkamiin ibsama?

1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa, ogummaa barreessuu gabbifachuu keessatti rakkoolee barattootaa kutaa 9^{ffaa} Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaa mudatan adda baasuudha.

Kaayyoowwan gooreen qorannichaa immoo:

1. Hanqinoota barattoonni kutaa 9^{ffaa} Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti argaman, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti gama ogummaa barreessuu Afaan Oromorratti qaban tarreessuu;

2. Hubannoo barattoonni mana barumsaa kanatti argaman ogummaa barreessuu Afaan Oromooratti qaban adda baasuu;
3. Kaka'usa barsiistonni mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti Afaan Oromoo barsiisaa jiran, barattoota sadarkaa kanatti argaman akka isaan ogummaa barreessuu gabbifataniif deeggarsaafi hordoffii baruufi barsiisuurratti gochaa jiran adda baasuu;
4. Barattoonni mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran, ogummaa barreessuu Afaan Oromoo gabbifachuuf, dhuunfaanis ta'ee, akka gareetti shaakala isaan adeemsa baruufi barsiisuu keessatti taasisaa jiran ibsuu;
5. Gahumsa barattoonni kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaa, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti Afaan Oromootiin barreessuurratti qaban adda ibsuu;

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon kuni rakkoolee barattoonni kutaa 9^{ffaa} Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaa gama ogummaa barreessuurratti isaan mudatu adda baasuun furmaata lafa kaa'uudha. Kanaafuu, bu'aa qorannoo kanaatti namoonni garee gara garaa gargaaramuu danda'u. Kunis, rakkooleen gama ogummaa barreessuutiin barattoota mana barumsaa kanatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran mudatu adda bahee yoo furmaata argate, barattoota, barsiistotaafi qaamota biroof ciicata guddaa ta'a. Kana malees, rakkoon mana barnootaa kanaatti eerame kuni furmaata yoo argate, manneen barnootaa rakkoo walfakkaataa qabaniifis madda furmaata rakkoo isaanii ta'uufii danda'a. Gama biraatiin, ogeeyyii barnootaa rakkoo walfakkaataarratti qorannoofi qo'annoo gaggeessuu barbaadaniif, akka ka'umsaatti nifayyada.

1.5. Daangaa qorannichaa

Qorannoon kuni kan gaggeeffame, Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti. Manni barumsaa kuni kan argamu, Naannoo Oromiyaa, Godina Shawaa Kaabaa Aanaa Kuyyuutti magaalaa guddittii Finfinneerraa kallattii Kaabaan kiiloo meetira dhibba tokkoofi shantamii ja'a /km 156/, magaalaa guddoo godinichaa, Fiichee, irraa immoo kiiloo meetira afurtamii afur /km 44/ fagaattee argamti. Haalli teessuma lafa ishii baddadareefi sirrii irra galaanaa irraa meetira dhibba tokkoofi

digdamii saddeetii hanga meetira dhibba saddeetii /m 128- m 800/ gidduutti argamti. Rakkoon mana barumsaa kanatti argamu, manneen barnootaa biroo keessattis argamuu nidanda'a.

Haata'uumalee, iddoo rakkoon kuni itti argamu hundarratti qorannoo gaggeessuun ulfaataadha. Kanaafuu rakkoon mana barumsaa kanaa kuni furmaata yoo argate, rakkoon walfakkaataan manneen barnootaa kaawwaniis, haaluma walfakkaatuun furmaata argachuu nidanda'a. Gamabirootiin, qorannoon kuni rakkoolee barattoota kutaa 9^{ffaa} Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaa gama ogummaa barreessuu gabbifachuutiin mudatu sakatta'uurratti daangeffame. Kunis, yommuu qoratichi mana barumsichaatti barsiisaa tureefi daawwannaa daree gaggeessetti, barattoonni kunniin ogummaa barreessuurratti hanqina guddaa akka qaban waan hubateef, maddi rakkoo kanaa maal akka ta'e xiinxaluufi. Sababni qoratichi barattoota kutaaa 9^{ffaa} mana barumsichaa filachuun qorannoo gaggeesseef, sadarkaan kuni barnoota qophaa'inaafi dhaabbilee barnootaa olaanoof bu'uura jedhee waan yaadeefi. Ogummaan barreessuu immoo, ogummaawwan afaanii arfan keessaa isa tokko kan ta'eefi ogummaawwan kaan caalaa waan ulfaatuufi. Kanaafuu, madda rakkoo kanaa adda baasuun immoo barattootaafi barsiistota sadarkaa kana jiraniif bu'aa buusuu danda'a.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Yommuu qoratichi qorannoo kana adeemsisutti rakkooleen isa mudatan keessaa kan duraa, Afaan Oromoo jaarraa hedduuf afaan barnootaa, afaan miidiyaa, afaan mana hojii, afaan qorannoofi qo'annoofi wkkf ta'uuf carraa hinarganne. Kana waan ta'eef, qorannoon bal'aan sadarkaa digirii jalqabaas ta'ee, sadarkaa digirii lammaffarratti geggeeffame, lafa hojii qorataatti hinargamu. Kun immoo, qorannoo haaraa geggeeffamuuf, rakkisaadha. Kanas, qoratichi yeroo isaa aarsaa gochuun yeroo sadii afur gara Mooraa Yuunivarsiitii Finfinnee deddeebi'uun rakkinicha furuu danda'eera. Rakkoon inni biroo, barruuleefi maddoonni barruu qorannoo kanaaf gargaaran, baay'een isaanii Afaan Oromootiin waan hinargamneef, afaan /Ingiliffaarraa gara Afaan Oromootti hiikuun dhimma itti bahuun rakkinicha furuu danda'eera.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee shanitti qoodamee dhiyaate. Boqonnaa 1^{ffaa} keessatti seenduubee, ka'uumsa, kaayyoowwan, barbaachisummaa, daangaa, hanqinaafi haala qindoomina qorannichaa ibsutu dhiyaate. Boqonnaa 2^{ffaa}n sakatta'a barruu yemmuu ta'u, ogummaa barreessuu ilaalchisee, yaada beektonni afaanii kennaniifi ogbarruu firoominaa matadurichaan walitti dhiyeenya qabantu keessatti dhiyaate. Boqonnaa 3^{ffaa}n mala qorannichaa kan ibsuudha. Kutaa kana keessatti malli qorannoo, iddatteessuu, meeshaaleen funaansa odeeffannoofi malli qaaccessa odeeffannoo addeeffameera. Boqonnaa 4^{ffaa} keessatti qaaccessiifi hiikni ragaalee yoo dhiyaatu, boqonnaan qorannichaa inni dhumaa, boqonnaa 5^{ffaa} dha. Boqonnaa kana keessattis guduunfaafi yaboon (yaanni furmaataa) dhiyaateera.

BOQONNAA LAMA

Sakatta'a Barruu

Boqonnaa kana keessatti mata-dureewwaan garaagaraa kanneen ogummaa barreessuutiin walqabataniifi yaada haayyootaan deeggaramantu keessatti dhiyaatera. Matadureewwan kanneenis, maalummaa barreessuu, adeemsa guddina ogummaa barreeffamaa, faayidaa barreeffamaa, kaayyoo barreeffamaa, hariiroo ogummaa barreessuufi ogummaawwan afaanii kanneen biroo, sababoota ogummaa barreessuu hojii cimaa taasise, sadarkaalee barreessuu, gosoota dalagaalee barreessuu, dhiyaannaa barreessuu, barreeffama barattootaa soroorsuu, rakkoolee ogummaa barreessuu keessatti nama mudataniifi qorannoowwan walfakkiitu keessatti ibsamuuf yaallame. Mata-dureewwan kanneenis, haala armaan gadii kanaan tokko tokkoon ilaaluun nidanda'ama.

2.1. Maalummaa Barreessuu

Hayyoonni dirree ogummaa barreessuurra jiran, ogummicha kallattii lamaan hiiku. Inni tokko hiikaa kallattii yoo ta'u, kan biroo immoo ija ogummaatin hiikuudha. Hiikaa kallaattii, 'The Encyclopedia Britannica' akkas jedhuun hiika, "Writing is a system of human visual communication using signals or symbols that are associated with conventional meaning or sounds and are recorded on the surface of such substances as paper, stone, clay or wood," (1993:774), jedha. Haaluma walfakkaatuun, Widdowson (1985:62), "Writing is the act of making up correct sentences and transmitting them through the visual medium as marks on paper," jedha. Yaaduma kana Geetaachoon (2007:7), Misgaanuu (2011:57)fi Beekaan (2015:127) barreessuun ogummaawwan afaanii isaan bu'uura (dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu) keessaa isa tokko akka ta'eefi kan qubeewwan yookaan mallattoolee uummanni irratti waliigaletti fayyadamuudhaan waraqaa, dhagaa, sibiilaafi wkf irratti qubeessuudhaan mala ergaa ittiin dabarsinu akka ta'e ibsu.

Gama ija ogummaatiin yommuu hiikan immoo, barreessuu mallattoo uummanni irratti walii galanitti gargaaramuun waan tokkorratti katabuufi walii galtee uumuu qofaan hiikuun gahaa akka hintaanedha. Kanaafuu barreessuun sagaloota qindeessuun jecha uumuu, jechoota qindeessuun gaalee, gaalee walitti fiduun hima ijaaruufi himoota yaada tokko qaban immoo keeyyata ittiin ijaaruufi yaanni barreeffamus, qindaa'inaafi

kkf, guuttachuu qaba. Kana jechuun namni wanta tokko barreessu tokko, calliseetuma kan wantoota walitti saansuruu osoo hintaane, seera caasaa afaanichaas beekuun dirqama akka ta'eedha. Yaada kana Byrne (1988:1) yommuu ibsu, "As a rule, however, we do not write just one sentence or even a number of unrelated sentences. We produce a sequence of sentences arranged in a particular order and linked together in certain ways," jedha. Yaada kanarraa wanti hubachuu dandeenyu, dubbistoota keenyan walii galuu kan dandeenyu, karaa qindoomina afaanii isa sirrii ta'e kanaan akka ta'eedha.

Hiikaan kallattii waa'ee waliigalteefi yaadaa waan gaarii kaasus, akka hiikaa ogummaa waa'ee caasaafi adeemsa barreessuu waan dubbatu hinqabu. Akkuma beekamu, barreessuu keessatti yaanni mallattoodhaan bakka bu'ama. Haata'uu malee, hiikaan kallattii kan barreessuu, kaayyoo barreessuu gara barreessuu walii galteef ykn yaada sirrii dabarsuuf ta'eetti harkisa. Barreessuun garuu, qindoomina yaadaa seera qabeessa ta'eefi ergaa guutuu dabarsuufis, gahumsa kan qabuu ta'uu qaba.

Walumaagalatti barreessuun, yaadota kallattii lachuunuu jiran walitti fiduun, mallattoo uummanni irratti waliigaletti fayyadamuun, wantoota akka dhagaa, muka, sibiila, waraqaafi wkkf, irratti akkaataa qindoomina seera qabeessaafi caasaa seera qabuun katabuudha. Kana jechuun adeemsi kuni, seerota akka seer-lugaa, qindaa'ina afaanichaa, fayyadama sirna tuqaaleefi wkkf, eeguun barreeffamuu akka qabuufi wanti barreeffamus, yaada dubbii afaanii kan bakka bu'ee ergaa dabarsu ta'uu qaba.

2.2. Kaayyoo Barreessuu

Barreessuun adeemsa walxaxaa yaada tokko xiinxaluufi hubachuu nama gaafatuudha. Wanti seeran barreeffamu tokkos kaayyoo barreessinuufi haala namoota barreessinuufii beekuu nama gaafata.

Gama biraatiin barreessuun hojii isa dhumaa osoo hintaane, adeemsa kaayyoo qabeessa ta'eedha. Namni waan tokko barreessu tokko, waan barreessu sana maaliif akka barreessu beekuun dirqama itti ta'a. Kanaafuu barreessichi, "Maalifan barreessa?" gaaffii jedhu of gaafachuu qaba. Jiruufi jireenya keessatti namoonni sababa garagaraatiif barreessu. Namoonni tokko tokko ergaa dabarfachuuf, kaan qabxii gaarii argachuuf, inni biroo nama gammachiisuuf yoo barreessu, kan biraa horii ittiin

argachuuf barreessuu danda'a. Akka Porto (2001)fi Cullingford (1995) kaayyoo barreessuu akkasitti ibsu.

The purposes for writing can be related both to the writer and the audience. Primarily, every thing we write involves at least some purpose that we wish to benefit. Expressing ourselves is a fundamental purpose of all writing. With out the satisfaction of expressing our thoughts, feelings, reaction and knowledge, we might not make the effort to write in the first place. Purpose related to the audience range from informing to explaining to arguing or persuading,

Haaluma walfakkaatuun, Lunsfordifi Connors (1989) yaada kana yoo cimsu, akkas jedhu:

The writing of school essays and report always involves dual or multiple purposes. On one level, students write to establish credibility with their teachers, to show that they are careful thinkers and effective writers; that is, fulfilling this purpose means considering their teachers expectation very carefully.

Gama biraatiin Misgaanuu (2011:63)fi Beekaan (2015:135) kaayyoo barreessuu yoo ibsan, “Barreessuun, maal akka yaannu qofa osoo hintaane akkamitti akka yaannullee waan nubarsiisuuf dhimmi kun barreessuuf sababa ta'uu danda'a.” yaada jedhu kaa'u.

Yaadota kanneen irraa kan hubachuu dandeenyu kaayyoon barreessuu, barreessaafi dubbistoota kan walitti fidu ta'uusaati. Kunis, wanti barreeffamu kaayyoo tokkoo ol qabaachuu kan danda'uufi yoo xiqqaate garuu, kaayyoo tokko galmaan gahuu akka qabuudha. Barattoonni barreeffama gabaabaa barreessanis, kaayyoo lamaafi lamaa ol kan qabu ta'ullee, sadarkaa duraarratti barsiistota isaanii wal amanuudha. Kana gochuun seeran barreessuufi bal'isanii yaaduu danda'uu isaanii barsiisota isaanii hubatamu. Kaayyoo kana galmaan gahuun isaanii immoo galma barsiisota isaanii sirriitti hubachuu isaanii nama hubachiisa. Kaayyoon barsiistonni abbaltii kennaniifis, akka barattoonni waa hedduu dubbisaniifi barattoonni isaanis waa hubachuu isaanii, gadi fageessanii xiinxaluu danda'uu isaanii murteessuuf isaan dandeessisa. Barreessaan, waan tokko ofuma isaaf barreeffatuullee, yommuu barreessu, dubbistoota ilaalcha keessa galchuun barreessuu qaba. Barreessaan tokko barreeffamaan dubbistoota isaaf muuxannoo hedduu, beekkumsa, yaadaafi amantaa isaa waan qooduufiif, isaan ilaalcha keessa galchuun barreessuu qaba. Sababa

barreessuun akka riqicha barreessaafi dubbistootaatti tajaajiluuf, dubbistoonnis eenyuun akka wal quunnaman beekuu danda’u.

2.3. Faayidaa Barreessuu

Akkuma beekkamu, namni tokko yaada, fedhii, hawwii isaafi w.k.k.f. namoota isa bira jiraniifis ta’ee, kanneen isarraa fagaatanii jiraniif mala ittiin dabarsuuf, yookan kaa’uuf keessaa tokko barreeffamaani. Crème (2003:9) yaada kanaa yoo ibsu, akkas jedha,

Although we suggest that you should see writing as something like a job of work, try to think of ways of making it enjoyable. What is more, we should emphasize that despite – or perhaps because of – the difficulties, learning to express and develop your ideas in writing can be satisfying and rewarding.

Yaaduma kana, Raimes (1983:3) akkas jetti:

Writing reinforces the different structures the students learned; gives opportunity for students to explore and experiment with the language through trying and improving and that the effort to put down ideas with the appropriate expressions and the various mental and physical involvements, reinforce learning.

Yaada hayyoota kanneeniirraa wanti hubannu tokko, ogummaan barreessuu hojii of danda’e ta’us, akka madda gammachuuttis tajaajiluu isaa nuhubachiisa. Kunis barreessuu hojii ulfaataadha jechuun sodaachuun sirrii akka hintaanedha. Haata’uu malee, ilaalcha (sodaa) kana cabsuun akkaataa itti yaadaafi fedhii keenya karaa sirrii ta’een barreessuun nama biroof dabarsuu danda’uun madda gammachuuti. Barreessuun akka barattoonni sammuu fi qaama isaanitiin hirmaachuun waa uuman, yaada maddisiisaniifi qindeeffatanii yaada isaanii dabarfatanii isaan jajjabeessa. Adeemsa kana keessa darbuun immoo madda gammachuu keessaa tokko akka ta’eedha. Gama biraatiin barreessuun adeemsa baruufi barsiisuu cimsuuf, hubannoo gabbisuufi w.k.k.f gargaara. Kana waan ta’eef, ogummicharratti haalan hojjechuufi barattoonnis akka cimanii hojjetan jajjabeessuun barbaachisaadha. Karaa biraa, Atkins et al (1996:86) akkas jedhu, “Writing skill is the most important skills for students learning language to develop not only communication in writing, but also to develop intellectual and academic progress.” Akkuma yaada armaan oliirraa hubachuun danda’amu barreessuun faayidaa hedduu akka qabuudha. Kunis, barreessuun waliigaltee barreeffamaan ta’u keessatti qofa osoo hintaane, beekkumsa adeemsuma jireenyaa keessattuu faayidaa guddaa akka qabuudha.

2.3.1. Barachuu Si'eessuuf

Barnoonni gosa gosaan (by field of study) qophaa'ee barattootaaf kennamu keessatti, ga'umsi dandeettii barattoonni barnoota isa tokko keessatti horatan, milkaa'ina barachuu barattootaatiif barnoota isa kan biroo keessatti gumaacha gaarii qaba. Yaada kana Langan (1985:237) yoo cimsu akkas jedha:

One of the most important single things you can do to perform well in a college course is to take effective class notes make use of abbreviation while taking notes. Using abbreviations saves time when you are trying to get down a great deal of information. Abbervation terms recur frequently in lecture and put a key to your abbreviations at the top of your notes. For example, in a sociology class, eth could stand for ethnocentrism; in psychology class, s-t mem could stand for short term memory. (When a lecture is over, you may want to go back and write out the terms you have abbreviated). If you use the same abbreviations all the time, you will soon develop a kind of personal shorthand that makes taking notes much easier.

Akka yaada beekaa kanatti, ga'umsi dandeettii barreessuu, damee barnootaa kamuu keessatti barachuun bu'aa qabeessa akka ta'u godha. Kunis, barattoonni kutaa keessatti ibsa kennamu dhaggeeffatanii yaadanoo qabatan kutaadhaan booda qindeessanii barreessanii akka itti fayyadaman isaan dandeessisuu isaati.

2.3.2. Hubannoo Cimsuuf

Ga'umsa dandeettii barreessuu qabaachuun, barattootaa bu'aan inni qabu, barnoota afaanii qofaaf osoo hintaane, barnoota biroo keessattiillee hubannoo cimsuudhaaf nigargaara. Yaada kana Langan (1985:238) akkas jedha:

Review your notes as soon as possible after class. You must make them as clear as possible while they are fresh in your mind. A day later may be too late, because for getting sets in very quickly. Make sure that punctuation is clear, that all words are readable and correctly spelled, and that unfinished sentences are completed. Add clarifying or connecting comments wherever necessary. Make sure important ideas are clearly marked. Improve the organization if necessary, so that you can see at agalance main points and relationships among them.

Akka yaada kanaatti, barattoonni yadannoo kutaa keessatti qabatan kutaadhaan booda sirna barreeffamaa eeganii yaadannoo isaanii wayita sirreessaniifi qindeesanii barreessan irraanfachuu (forgetting) salphisanii hubannoo akka cimsatan isaan gargaara. Bu'uurri kanaa immoo ga'umsa dandeettii barreessuurraa argamu akka ta'eedha.

Walumaagalatti yaada kanneenirraa wanti hubatamu, barreessuun ogummaa barbaachisaafi bu'uurarraa barachuufi barsiisuun barbaachisu ta'uu isaati.

2.4. Hariiroo Barreessuufi Ogummaawwan Afaanii Kanneen Biroo

Barreessuun ogummaa afaanii kan biroon walfudhataadha. Jireenya addunyaa keessatti yeroon oguma afaanii tokko qofaa isaa fayyadamnu baay'ee xiqqaadha. Yaada kana Harmer (1991:52) akka armaan gadiitti teechisa. "It is very often true that one skill can not be performed without another. It is impossible to speak in a conversation if you do not listen as well, and people seldom write without reading even if they only read what they have just written."

Akkuma olitti ibsamuuf yaallametti, ogummaa afaanii tokko isa biroon osoo walitti hinmakini waliigaltee uumuun akka hindanda'amneedha. Kanaafuu, ogummaa afaanii tokko kanneen biroon walitti makuun baay'ee gaaridha. Yaada kana Raimes (1983: 68) yoo ibsitu, "If we want our language learning class to come as close as possible to real life communicative situations, then we have to organize activities that let students use all of the skills," jetti.

Akka yaada oliirraa hubachuun danda'amutti, ogummaawwan afaanii walitti makuun akka barattoonni jireenya addunyaa keessatti adeemsa guyya guyyaan walquunnamaniif gargaaruu isaati. Kanaafuu waliigaltee hiika-qabeessa argachuuf, ogummaa afaanii isa tokko ogummaawwan afaanii kanneen biroon walitti makuun itti gargaaramuun barbaachisaadha.

2.5. Sababoota Barreessuu Hojii Ulfaataa Taasisan

Ogummaawwan afaanii afran keessaa ogummaan barreessuu, warra kaan caalaa cimaafi ulfaataa akka ta'e nibeekama. Kunis, barreeffama gahumsa qabuufi ergaa guutuu dabarsuu danda'u tokko barreessuun, xiyyeeffannoofi gahumsa waan barbaaduufi. Yaada kana Langan (1981:41) akkas jechuun ibsa:

There are many reasons for finding writing difficult, but probably a fundamental one is lack of confidence and feeling that you do not have anything to say. Almost every writer experienced as well as inexperienced, seems to face this some times. As you get more experienced you will gradually built up confidence in your own methods and approaches to writing.

Yaada hayyuu kanarraa wanti hubatamu, sababoonni ogummaa barreessuu hojii ulfaataa taasisan, hedduu ta'anilllee, kanneen keessaa muraasni wantoota akka sagalee jabeessuu, laaffisuu, dheeressuufi gabaabsuun barreessanii ergaa sirrii ta'e dabarsuun ulfaataa akka ta'eedha. Kanamalees, ogummaan barreessuu hojii sammuu kanneen akka odeeffaannoo qindeessuufi walfudhachiisuu gaafata. Kanarrattis, barratoonnis ta'ee, qaamni biroo yommuu waa barreessan, nidogoggorra jedhaniit sodaatu. Dhimma kana ammoo cabsanii itti seenuuf rakkoo guddaan ofitti amanamummaa dhabuudha. Haata'uumalee, rakkoon kuni haguma namni yeroo gara yerootti barreessuu shaakalaa deemuun kan salphachaafi fooyya'aa adeemu akka ta'e hubanna.

Barreeffama Afaan Oromootin barreeffamu tokkos osoo fudhannee, rakkoofi komii oliitti ibsame kana jalaa kan bahuu miti. Keessumattuu, barreeffamoota Afaan Oromoo iddoo adda addaatti barreeffamu yoo ilaalle, sababa seera barreeffama Afaan Oromoo eegee hinbarreeffamneef, ergaa dabarsuun barbaaddame dabarsuurratti hanqina guddaa qaba. Kunis, barreeffamni Afaan Oromootiin barreeffamu tokko salphaa akka hintaane mul'isa.

Walumaagalatti, yaanni armaan olii kuni, sababoota barreessuu ogummaa cimaa taasisan kan ibsaniidha. Haata'uumalee, rakkoo kana tooftaa adda addaa fayyadamuun fooyyeffachuufi sirreessuun akka danda'amu maddoota garaagaraarraa hubachuun nidanda'ama. Dhimma kanas Nunan (2000:36) akkas jedha:

The best way to improve your spelling is to read, read and read. A more systematic method is to focus on words that you repeatedly miss per. Memorize their spelling and practice writing sentences with this words. As a writer, it is not that minor problem for writers it shows as that you are at best sloppy at worst, illiterate.

Yaanni kuni gabaabumatti kan nuhubachiisu, ogummaan barreessuu akka ogummaawwan kanneen biroo salphaa akka hintaanedha. Haata'uumalee, namni tokko toora rakkoo isaa sana adda baasee beekuufi irra deddeebi'ee dubbisuun, jechoota barreessuun itti ulfaatan sanniin sammuutti qabachuufi yeroodhaa gara yerootti jechootichaan himoota barreessuu shaakaluun dandeettii isaa nigabbifata. Adeemsi haala kanaan shaakalamu kuni ogummaa barreessuu sadarkaa jechaatti ta'uullee, barreeffama kanneen akka xalayaa, keeyyataa, gabaasaafi w.k.k.f barreessuufis yeroodhaa gara yerootti irra deddeebi'uun shaakaluun, dhimma filannoo hinqabneedha.

2.6. Sadarkaalee Adeemsa Barreessuu

Adeemsa barsiisaan tokko ogummaa barreessuu barsiisuuf gargaaramu qixa sirriin madaaluun gaarii ta'a. Barreessaan tokko ogummaa barreessuutiin milkaa'uuf, tooftaa qindaa'aa, salphaafi duraa duubummaa qabu keessa sadarkaa sadarkaan darbuutu barbaachisa. Gama biraatiin (Misgaanuu 2011:70, Beekaan 2015:142), yaada kana yoo ibsan, "Adeemsa barreessuu keessatti barreessaa cimaan tokko barreeffamaan milkaa'uuf, sadarkaalee adda addaa keessa darbuu qaba," jedhu. Yaanni kunis kan nuhubachiisu, barreeffama gahumsa qabu tokko barreessuuf sadarkaalee gara garaa keessa darbuun kan hinhafne ta'uu isaati. Kanaafuu, barreessuun mataan isaa xumura waan tokkoo waan hintaaneef, barreessuu barsiisuuf sadarkaalee adda addaatti qooduun gaarii ta'a.

Walumaagalatti, barattoonni barreeffama gahumsa qabu tokko barreessuuf sadarkaalee adeemsa barreessuu hordofuutu isaan irraa eeggama. Sadarkaaleen kunis bakka saditti akka qoodamuu danda'u Daani'eel (2015:11), Hedge (1988) wabeeffachuun ibseera. Isaanis, adeemsa barreessuun duraa, yeroo barreessuufi boodaa akka jedhaman dabaluu addeessera.

2.6.1. Adeemsa Barreessuun Duraa

Shaakalli barreeffama dursaa, adeemsa barreessuu eegaluun dura raawwachuu qabuudha. Kunis sadarkaa kanattis barreessitoonni waan barreessaniifi mataduree irratti barreessan sanarratti odeeffannoo funaanuufi karoorsuu qabu. Adeemsa kana keessatti, yaanni mataduricha waliin adeemuufi kaayyoon barreeffamicha sana waliin deemuufi dhiisuun isaa xiinxalamuu qaba. Dhimma kanarratti, Daani'eel (2015:11), Donoughfi Shaw (1993) wabeeffachuun, namni adeemsa barreessuu keessatti jalqabarratti yaadasaa barreessuu akka yaaluu, itti aansee immoo duraa duubasaa eegee kan sirrii hintaane haquun akka fooyyessu ibsa. Yaada kana Misgaanuu (2011:72) akka ibsutti, karoorsuun odeeffannoon eega sassaabamee booda odeeffannoowwan sun kan ittiin gurmaa'an akka ta'eedha. Kunis kan nutti agarsiisu, duraa duubni odeeffannoo sassaabuufi karoorsuu haala kamiin akka ta'eedha. Sadarkaa karoorsuu keessatti barattoonni gara barreessuutti galuun dura, akkaataa duraa duuba yaadaatti qindeeffachuun karoorfatu. Sadarkaa kanatti barreessaan waanuma odeeffannoo funaanuun sammuu isaa keessatti kuufate, mataduree isaa waliin wal-unachiisee karoorfata. Dabalataan yaaduma kana Donoughfi Shaw (1993),

sadarkaan barreessuun duraa, barreessaan waan itti dhagahame tokko karoorsuu akka qabu ibsu. Barreessaan tokko yommuu barreessuuf waa karoofatu, yaada maddisiisuun barreeffama isaa galmaan ga'uufi sadarkaa adeemsa barreessuutti akka cehuuf isa dandeessisa.

2.6.2. Adeemsa Wayitii Barreessuu

Adeemsa sadarkaa kanaatti, barattoonni karoora karoofamerratti yookaan yaada qindeeffamerratti hundaa'uun waa'ee matadurichaa kan ittiin ibsaniidha. Asitti kan irratti xiyyeeffatamuu qabu, sirna tuqaaleefi caasluga osoo hintaane, qabiyyee barreeffamichaarratti. Kana ilaalchisee hayyoonni (Baseman, 1989, Bartels, 2003fi Mamo, 2001) akkas jechuun ibsu:

During this stage, since the most important feature is meaning, the teaching or the students should concentrate on content of the writing, the teacher or the students should help students understand that writing often consists of drafting, redrafting and revising and give them sufficient help and support so as to enable them to improve their writing through such a process.

Yaanni hayyoota kanneeniis kan nuhubachiisu, sadarkaa kanatti xiyyeeffannoo barreeffama tokkoo kan ta'uu qabu hiika waan ta'eef, qabiyyeerratti akka fuulleffatamuu qabuudha. Kanaafuu barreeffama jalqabaa kan barreessan allamaa ykn al-sadi yoo ta'u, keessa deebi'uun ilaaluufi gulaaluun dandeettii ogummaa barreessuu akka gabbifataniif baay'ee isaan gargaara. Sadarkaa kanatti yaadolee mataduricha waliin deeman erga funaannatanii, haala ittiin himatti yookin barreeffamatti jijjiiruun barreessaniidha. Kana ilaalchisuun Braineefi May (1996:29) akkas jedhu, "It is important to think of your writing at this stage as work in progress, rather than as a finished product. A draft is where you begin to record your ideas and add information from your research and experience."

Asirraa wanti hubannu, adeemsa wayitii barreessuu keessatti barattoonni shaakala barreessuu kana akka hojii isa dhumaa ta'etti fudhachuu osoo hintaane, wanta ibsuu barbaadan kan itti ibsaniidha. Kanaafuu sadarkaa kanatti, barattoonni yaada sammuu isaaniitti dhufe dhiphina tokko malee barreessuu qabu.

Walumaagalatti, sadarkaan adeemsa wayitii barreessuurratti barattoonni jechoota qindeessuun hima, himoota yaada tokko dabarsan walitti fiduun keeyyata,

keeyyattoota mataduree tokkoon ibsamuu qaban immoo barreeffamatti ol guddifatu. Kanamalees, sadarkaa kanatti barattoonni irra deddeebi'uun barreeffama gaarii ergaa dabarsuu qabu barreessuuf yaaluu qabu.

2.6.3. Adeemsa Barreessuun Boodaa

Sadarkaan kuni, bakka dogoggorri barreeffamaa, kan adeemsota kana duraa keessatti uummamaanii turan keessatti sirrachuun barreeffamu waan ta'eef, xiyyeeffannoo guddaa barbaada. Sadarkaan barreessuu kuni, keessattuu ogummaa dubbisuutiif, akka mirkaneeffannaatti gargaara. Kanaafuu barattoonni sadarkaa kanatti unkaarratti xiyyeeffachuun barreeffama gaarii qopheessuu danda'u. Yaada kana Caudery (1997), haala kanaan ibsa:

This is a vital process as it encourages students to become their own critics and help them develop an eye for accuracy. To help students with editing teachers can give the following organizational advice. Firstly, teachers ought to provide students an overall editing check list, drawing students' attention to spelling punctuation, grammar, etc. Secondly, in the real world, it is common for writers to ask friends and colleagues to check texts for spelling, correct grammar etc.

Yaanni kuni kan nu hubachiisu, sadarkaan kuni akka barattoonni waan barreessanirratti ofitti amanamummaa horataniif gargaara. Kana malees, sadarkaa kanatti barsiisaanis barattootaaf gargaarsa gochuu akka qabuudha. Kunis cheekliistiitti gargaaramuun haala ittiin sirna tuqaalee, caaslugaafi wkkf sirreessan gargaaruudha. Kana malees, barattoonni hiriyyota isaanii waliin dogoggora isaanii akka waliif sirreessaniif carraa argatu. Yommuu kanas barsiisaan akka barattoonni barreeffama isaanii wal jijjiiraniifi walgargaaruun akka ogummaa barreessuu gabbifataniif gargaarsa gochuufii qaba.

Walumaagalatti, ogummaan barreessuu adeemsa walxaxaafi ulfaataa ta'ullee, barreeffama gahumsa qabuufi ergaa guutuu daabrsuu danda'u tokko barreessuuf, sadarkaaleen armaa olitti ibsaman kanneen akka adeemsa barreessuun duraa, adeemsa yeroo barreessuufi adeemsa barreessuun boodaa keessa darbuun murteessaadha.

2.7. Gosoota Madaallii Barreessuu

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti, dalagaalee gara garaa gargaaramuun dandeettiifi ogummaa garagaraatti fayyadamuun barbaachisaadha. Yaada kana Misgaanuu

(2011:79), ogummaa barreessuu barattoota guddisuuf dalagaalee adda addaa sadarkaa adda addaatti gargaaramuun barattoota shaakalsiisuun barbaachisaa akka ta'e ibsa. Gosoota dalagaalee kanneeniis, dalagaa barreeffama to'annaa jalaa, dalagaalee barreeffama qajeelcha jalaafi dalagaalee barreeffama walabaa jedhamuun bakka saditti qoodamuu danda'u.

2.7.1. Dalagaalee Barreeffama To'annaa Jalaa

Dalagaan barreessuu to'annaa jalaa, gosa barreessuu barsiisaan guutumaan guututti shaakala barattoota to'atuudha. Kaayyoon shaakala kanaas sirrummaa wanta barreeffamuu waan ta'eef, barattoonni dogoggora yartuu qofa uumuu danda'u. Yaada kana Pincas (1982:91) yoo ibsitu, "Controlled exercises give writing practice. They are devised so that students have virtually no freedom to make mistakes," jetti. Haaluma walfakkaatuun Misgaanuu (2011:79)fi Beekaan (2015:154) yaada kana yoo ibsan, "Dalagaan to'annaa jalaa kun to'annaa barsiisaa jalatti kan taasifamuudha. Kanaafis, karaan dogoggorri barattootaan uumamuu danda'u baay'ee dhiphoodha." Akka waliigalaatti yaadota kanneenirraa kan hubannu, sababa barsiisaan to'achaa adeemuuf, wanta shaakalamaa jirurratti barattoonni carraan dogoggoruu danda'an baay'ee xiqqaa ta'uu isaati. Kanaafuu, faayidaan barreessuu to'annaa jalaa, akka barattoonni haala to'atamaan barreessuu shaakalaniif gargaaruudha. Shaakalli barreessuu to'annaa jalaa inni baramaan himoota gabatee tokko keessaa bakka buusuu ykn bakka duwwaa deebii tokko qofa qabu guutuu. Shaakalli akkanaa sadarkaa barnootaa hundattuu tarkaanfii jalqabaati. Kana ilaalchisuun, Raimes (1983: 95) "Controlled writing is a useful tool at all levels of composition teaching and not just in the early stages before students have gained enough fluency to handle free writing," jetti. Yaada kanarraa kan hubannu shaakalli to'annaa jalaa kuni sadarkaa dandeettii kamittillee faayida-qabeessa akka ta'eedha. Haalli kunis dalagaa barreessuu walabaaf bu'uura waan ta'eef, ogummicha sadarkaa sadarkaan guddisuuf tajaajila.

2.7.2. Dalagaalee Barreessuu Qajeelcha Jalaa

Shaakalli barreessuu qajeelcha jalaa kuni yeroo hedduu shaakala barreessuu to'annaa jalaafi shaakala barreessuu walabaaf qaama walquunnamsiisu akka ta'etti fudhatama. Gosa shaakala barreessuu isa kana keessatti, barattootaaf gorsi hammi ta'e bifa yaadaatiin, yaadannoofi wkkf'n nikennamaaf. Kunis, barattoonni rakkoo malee gara

barreeffama walabaa ta'etti akka ce'aniif isaan gargaaruu danda'a. Yaada kana Pincas (1982:102) akka itti aanu kanaan ibsiti.

Guided writing stands as a bridge b/n controlled & free writing. It includes only writing for which sts are given assistance such as a model to follow, a plan or outline to expand from, a partly-written version with indications of how to complete it, or pictures that show a new subject to write about in the same way as something that has been read.

Yaada hayyuu kanaarraa kan hubannu, shaakalli barreessuu qajeelcha jalaa, akka riqichaatti shaakala barreessuu to'atamaafi shaakala barreessuu to'annaa malee walquunnamsiisuuf gargaaruu isaati. Sadarkaan to'annaa as keessaa, akka kan shaakala barreessuu to'annaa jalaa cimaa miti; akka kan shaakala barreessuu walabaa immoo laafaa miti. Kunis kan ta'uu danda'eef, sababa qajeelcha barsiisaan godhu, kan akka ibsa kennuu, barreeffama akkayyaa (model) itti agarsiisuufi wkkf.

Shaakalli barreessuu qajeelcha jalaa, akka barattoonni dandeettii hiika jechoota, barreeffama gabaabaa, keeyyata barreessuu gabbifataniif, baay'ee gargaara. Gilgaala /shaakala/ kana keessatti barattoonni hamma tokko filannoo kan qabaniifi carraan dogoggora uumuullee isaan mudachuu danda'a. Gosti gilgaalotaa as keessatti kennamanis, yaada tokko xumuruu, walitti firoomsuufi filannoo jechootaa horsiisuu, waraabuufi jijijjiiruu faa'i. Tarkaanfiin dhumaa gosa barreessuu qajeelcha jalaa, barattoota akka of danda'anii barreessaniifi dogoggora salphisaa deemaniif qopheessuudha. Kana gochuuf immoo barattoonni akka waan barreessan sana itti yaadan, jechoota qindeeffataniifi wkkf jajjabeeffamuufi sissi'eeffamuu qabu.

2.7.3. Dalagaalee Barreeffama Walabaa

Gosa barreessuu isa kana Pincas (1982:126), "Writing in which the student is given a topic but no detailed assistance," jechuun hiiktetti. Gosa barreessuu isa kana keessatti barattoonni akka fedhii isaaniitti yaada maddisiisuu, qindeessuufi himoota mataa isaanii fayyadamuun barreessuutu isaanirraa eeggama. Kana malees, gaaleewwaaniifi himoota gaggabaaboo gara keeyyataatti ol guddisuu, waliin dudubbii jalqabame tokko xumuruu, fakkiiwwan ibsuufi wkkf raawwachuutu irraa eeggama. Yaaduma kana cimsuun, Misgaanuu (2011:82)fi Beekaan (2015:157) akkas jedhu, "Gilgaalonni dalagaa bilisaa kuni akka barattoonni bilisaan dandeettii barreessuu isaanii shaakalan taasisa. Kun immoo barattoonni sodaa tokko malee yaada isaanii burqisiisanii

barreessuun dandeettii kana haala gaariitti akka gabbifatan carraa bilisaa ta'e kennaaf."

Yaanni kuni kan nuhubachiisu, gosti dalagaa barreessuu inni kuni barattoonni to'annaafi qajeelcha tokko malee of danda'anii akka shaakalaniif dirree bilisaa akka ta'eedha. Adeemsi kun immoo akka barattoonni eeggattummaa malee of danda'uun barreeffama shaakalaniif gargaara.

Kaayyoo barreessuu walabaafi of danda'anii barreessuu Pincas (1982:110) akkas jechuun ibsiti:

Free writing is seen as the aim of a specific set of writing exercises. The ability to write freely what has been taught, not the ability to write any thing of every day life at all level. The students still need to be assisted in getting standared and in organizing their ideas.

Yaada kanarraa wanti hubachuu dandeenyu, barreeffama walabaa barreessuu akka miseensa gooree shaakala barreessuutti ilaallama. Namni tokko gahumsa barreeffama walabaan barreessuu danda'ullee, barattoonni yaada qindeeffachuufi barreeffama sadarkaa isaa eege qopheessuuf gargaarsi nibarbaachisaaf. Dabalataan gilgaalli sadarkaa kanatti kennamu maalfaa akka ta'e Pincas (1982:111) akkas jechuun ibsiti:

- I.Factual and descriptive Writing- based on the given data, table, graph, etc.*
- II.Argumentation- the students have to work out from what they know, what to include and how to plan the writing activity.*
- III. Narrative- The title, first or last line of a paragraph is given. The students have to develop their own narrative from their own imagination.*

Yaada kanarraa yaanni guddaan hubachuu dandeenyu, gilgaalli sadarkaa kanatti barattoota shaakalsiisan kanneen dhugaa ykn yaada himamsaan ibsamu, wanta yaadolee mormisiisaa ykn falmisiisaa ta'aniifi yaada seenessaa kan eegalame tokko barattoonni akka yaada isaanitiin xumuran taasisuudha.

2.8. Dhiyaannaawwan Barreessuu

Qo'annaan gama dandeettii barreessuu ilaalchisee gaggeeffamuu kan jalqabe baroota 1950'mootaa kaasee hanga 1990'mootaa akka ta'e, beektonni kanneen akka Silva (1990); Raimes (1991)fi Kroll (1990) ni'ibsu. Haata'uu malee, deemsa afaan baruufi barsiisuu keessatti sababoota garagaraatirraa kan ka'e, ogummaan barreessuu mala

kanaan yookan dhiyaannaa kanaan barsiifamuu qaba jedhanii murteessuun rakkisaadha. Hayyoonni dirree barreessuurratti bobba'anis, mala kanatu sirriidha; kun immoo sirrii miti jechuun sirrii akka hintaane ragaa bahu. Kanarratti Raimes (1983), "The best practice depends on the type of student and teacher the text type being studied, the school system and any other factors," yaada jedhu lafa keessi. Yaada kanarraa wanti hubatamu malli ogummicha ittiin barsiisan haalota barsiisaafi barattootaan wal qabatanirratti hundaa'uu isaati. Haata'uu malee, kaayyoofi gochaalee irratti hundaa'uun dhiyaannaawwan barreessuu kun dhiyaannaa bu'aafi dhiyaannaa adeemsaa jedhamuun bakka lamatti qoodamuu danda'uu Silva (1990)fi Leki (1994) ni'ibsu. Gosoonni kunneenis maal maalirratti akka xiyyeeffatan armaan gaditti tokko tokkoon haa ilaallu.

2.8.1. Dhiyaannaa Barreeffama Bu'aarratti Xiyyeeffatee

Bu'uurri dhiyaannaa bu'aa kun moodela xinsammuu amaleeffannaafi (behavioural psychology), xinqooqa caasaa (structural linguistic) yommuu ta'u, barattoonni dogoggora irraa bilisa ta'anii shaakaloota adda addaa taasisu. Akka dhiyaannaa kanaatti barattoonni qajeelcha barsiisaan kennu qofaarratti hundaa'uun akka shaakalan godhama. Yaada kanarraa kan hubannu, shaakalli barattoonni adeemsisan hundi too'annaa barsiisaatiin akka ta'eefi dalagaa barsiisaan kennurratti qofa akka ta'eedha.

Akka gosa dhiyaannaa kanaatti dalagaan ogummaa barreessuu, akka laayyootti yookan akka dalagaa gadaanaatti ilaallama. Kana ilaalchisuun White (1988:5), "Writing is regarded as secondary or in some case inferior," yaada jedhu qaba. Akka dhiyaannaa kanaatti barattoonni osoo hinbarreessin dura fakkeenya isaan hordofuu qabantu kennamaaf kanumarraa ka'uun barattoonnis fakkeenya kennamerratti hundaa'uun, sirriitti hubatanii barreessuu shaakalu.

Karaa biraatiin White (1988:5) hanqina dhiyaannaa kanaa yommuu ceepha'u akkas jedha, "The students are copying organizations plans or imitating model sentences are believed to discourage creative thinking and writing." Yaada kanarraa kan hubannu barattoonni akkayyaa (model) kanarratti hundaa'anii waa hundaa barreessuun akka hamilee barattootaa miidhuufi eeggattummaa akka amaleeffatan isaan taasisu hubanna. Gochaalee dandeettii barreessuu bu'uura godhachuun dhiyaannaan bu'aa kun dhiyaannaa gosa adda addaa qaba. Isaanis, dhiyaannaa sirrummaa, dhiyaannaa

keeyyata tartiibessuu, dhiyaannaa barreeffama bilisaafi dhiyaannaa quunnamtii faadha (Leki, 1994). Isaanis, tokkoon tokkoon armaan gaditti ilaaluun gaariidha.

2.8.1.1. Dhiyaannaa Barreeffama Sirrummaa

Dhiyaannaan kuni kan xiyyeeffatu, barnoota afaanii barachuun baroota 1950 hanga jalqaba 1960'mootaa keessa, dhiyaannaa afaan dhaggeettiin barachuu (audio-lingual approach) akka ta'e (Raimes, 1983; Stern, 1983; Silva, 1990fi Leki, 1994) ni'ibsu.

Baroota kanneen keessa barattoonni kan hordofuu qaban, shaakalliifi irra deddeebii gochuun akka ta'e nu hubachiisu. Dhiyaannaa kana ilaalchisee Raimes (1983:6-7) akkas jetti:

The traditional approach focuses on accuracy of grammar and syntactic forms than fluency. It is sequential; students are first given sentence exercises; then paragraph to copy or manipulate grammatically by, for instance, changing questions to statements, present to past, or singular to plural. This approach stresses on grammar, syntax and mechanics.

Yaada kanarraa kan hubannu, haalli dhiyaannaa duudhawaa yookan dhiyaannaan barreeffama sirrummaa, sirrummaa unkaa, caaslugaafi himootaa kanneen akka hima gaaffii gara hima himamsaatti, darbennaa gara ammennaattifi qeenxee gara danuutti jijjiiruufi wkkf shaakaluu fa'arratti akka xiyyeeffatu hubanna.

Gilgaalonni barattootaaf kennaman sadarkaa sadarkaadhaan salphaarraa gara xaxamaatti dhiyaatu. Yaada kana Byrne (1988:22) akkas jedha, "This approach was very much a product of the audio-lingual period, with its emphasis on step-by-step learning and formal correctness." Yaada kanarraa kan hubannu dhiyaannaan kuni dhag-dubbiin kan sirriitti walqabatuufi dogoggora sirreessuurratti kan xiyyeeffate ta'uu isaa hubanna. Kanumatti dabalun Pincas (1982), "The learner should internalize fixed patterns of smaller components in sentences before proceeding to larger units of composition or text," jetti. Yaada kanarraa wanti hubannu barattoonni osoo gara barreeffama bal'aafi walxaxaatti hindarbiniin dura qabiyyeewwan xixiqqaa himoota keessatti hubachuun akka irraa eegamuudha.

2.8.1.2. Dhiyaannaa Barreeffama Qulleessanii / Saffisaan/ Barreessuu

Xiyyeeffannoon dhiyaannaa kanaa saffisaan /qulleessanii/ barreessuu yaada jedhurratti hundaa'a. Bu'aa dhiyaannaan kun qabu ilaalchisee Raimes (1983:7) akkas jetti:

Impphasis in this approach is that intermediate level students should put content and fluency first and not worry about form. Once ideas are down on the page, grammatical accuracy, organization and the rest will be gradually follow concern for 'audience' and 'content' are seen as important in this approach.

Yaanni kuni kan nu hubachiisu, barattoonni sadarkaa geddu-galeeyyiin gosa dhiyaannaa kana keessatti xiyyeeffannoo kan itti kennuu qaban dursa qabiyyeeffii sirrummaa haasawaarratti malee waa'ee unkaarrattii akka hintaanedha. Akka gosa dhiyaannaa kanaatti erga al tokko yaanni waraqaarratti katabamee, sirrummaan caaslugaa, qindoominni yaadaafi warri hafan suutuma suuta adeemsa keessa waan sirrataniif, xiyyeeffannoon kan itti kennamu dubbistootaafi qabiyyeerratti ta'uu akka qabu nu hubachiisa. Gosa dhiyaannaa kana Qorro (1994:7) yommuu ceepha'u, akkas jedha:

- 1. It does not indicate how the writers demonstrate the writing process.*
- 2. Teachers are not able to know the problems that the students might have gone through with writing. As a result, teachers are in most cases not placed to know their students writing problem, let alone help them overcome these problems.*

Yaada kanarraa wanti hubatamu, dhiyaannaan kuni haala barattoonni adeemsa barreessuu ibsan hinmullisu. Kana malees, barsiisaanis rakkoo barataa shaakala barreessuu keessatti mudatu baruu hindanda'u. Sababa kanaaf, bakka baay'eetti barsiisaan rakkoo barattoonni barreessuurratti qaban waan hinbeekneef, akka isaanumti rakkoo isaanii sirreeffatan isaanitti hima. Kun immoo adeemsa baruufi barsiisuu keessatti rakkoo ta'ee hafuu qofa osoo hintaane, gufuu guddaa ta'ee argamuu isaatu hubatama.

2.8.1.3. Dhiyaannaa Keeyyata Tartibessuu

Akkuma birsagoonni walitti dhufanii jecha, jechoonni walitti dhufanii gaalee, gaaleewwan immoo walitti hidhiinsa uumuu, hima uuman sana, keeyyanni immoo,

gosa barreeffamaa walitti qindaa'ina himootaa irraa uumamu ta'ee, kan ergaa hima ijoo keeyyatichaa keessatti udumame qofa, fakkeenyaafi ibsa gara garaatiin gabbiseefi bal'isee ibsuudha (Abdussalaam, 2013:8). Yaaduma walfakkaatun Karoll (1990), "Paragraph is a sequence structurally related sentences linked together through coordination and sub-ordination. For example if the first sentence is topic sentence, the others will be its developers," jedha. Yaanni kunis kan nu hubachiisu, keeyyanni tokko himoota walqabatanii haala tokkoon ijaarraman akka ta'e nu hubachiisa.

Gosti dhiyaannaa kun caasluga afaanii sirrii ta'erratti kan hundaa'u osoo hintane, tooftalee garagaraatti gargaaramuun keeyyata ijaaruufi qindeessuu irratti barattoonni xiyyeeffatanii akka shaakalan kan taasisuudha. Yaada dhiyaannaa keeyyaata tartiibessuurratti hayyuu Byrne (1988:22) akkasitti ibsa:

The focus of paragraph pattern approach is:

- *Formulating paragraphs from jumbled sentences*
- *Writing parallel paragraphs*
- *Developing paragraphs from topic sentences*

Akka yaada kanaatti barattoonni himoota tartiibessuudhaan, keeyyata walqixa ta'e; akkasumas, hima ijoo kennamerratti hundaa'uun akka barreessan taasifamu. Haaluma walfakkaatuun, Raimes (1983:7-8) akkas jetti, "Instead of accuracy of grammar or fluency of content, the paragraph pattern approach stresses on organization. Students copy paragraphs, analyze the form of model paragraphs and imitate the form of model paragraphs and imitate model passages."

Akka yaada kanarraa hubachuun danda'amutti, akkaataa dhiyaannaa kanaatti, akkayyaa /model/ kennamerratti hundaa'uun, keeyyata barreessuudha. Barattoonni, himoota walmakan dubbisuun qindeessanii tartiibessuun, akka keeyyata barreessan taasifamu. Fakkeenya kennamerratti hundaa'uun keeyyata qindeessuun dandeettii barattootaa cimsuu danda'a yaada jedhu agarsiisa.

2.8.1.4. Dhiyaannaa Barreeffama Quunnamtii

Akka dhiyaannaa kanaatti xiyyeeffannoo guddaan kan itti kennamu kaayyoo barreeffamichaatiifi dubbistoota barreeffamichaati. Kunis, barattoonni akka barreessaa dhugaatti ofii isaanii ilaaluun waa'ee kaayyoofi jamaa ilaalchisee gaaffilee barbaachisoo ta'an akka gaafatan kan affeeruudha. Kanarratti Raimes (1983:8) yaada kana yoo cimsitu, "This approach stresses on the purpose of a piece of writing and the

audience for it. Students writers are encouraged to behave live writers in real life and to ask themselves the crucial questions about purpose and audience,” jetti.

Gabaabumatti yaanni kuni kan nu hubachiisu, dhiyaannaan kuni xiyyeeffannoon isaa wanta barreeffameefi qaama barruun kuni qophaa’eef irratti akka ta’eedha. Barattoonnis wanta tokko haala dhuga qabeessa ta’een akka barreessaniif gaaffilee barbaachisoo ta’an akka of gaafatan nijajjabeeffamu.

Akkuma armaan olitti ilaalle, dhiyaannaan kanaan dura ibsamaa ture dandeettii barreessuu barsiisuurratti kan barattoota bu’a-qabeessa taasisan hinturre. Haata’uumalee, dhiyaannaan kun, haala mijaa’aa ta’een kan barattoota ogummaa barreessuurratti hubannoo gaarii hubachiisu akka ta’e nu hubachiisa. Yaada kana deeggaruun, Raimes (1983:9) akkas jetti, “Traditionally the teacher alone has been the audience for students writing. But some feel that workers do their best when writing is truly a communicative act, with a writer’s writing for a real reader.”

Akka yaada kanarraa hubachuun danda’amutti adeemsa baruufi barsiisuu duudhawaa keessatti barreeffama barattootaaf jamaan barsiisaa qofa ture. Haata’uu malee barattoonni wanta gaarii tokko barreessuuf, jamaa bal’aa waliin walquunnamuun gaariidha. Haaluma walfakkaatuun dhiyaannaan kuni warra kaan caalaa, barreeffama barattoonni qindeessan, akka tajaajila adda addaaf oolu kan taasisuudha. Kanaafuu, dhiyaannaan kuni barsiisonniifi barattoonni akka ogummaa barreessuu hojiirra oolchan nu hubachiisa.

2.8.2. Dhiyaannaa Adeemsa Barreeffamaa

Haala baruufi barsiisuu yeroo ammaa keessatti barreessuu barsiisuun bu’aa barreeffamaa irratti xiyyeeffachuurra, gara dhiyaannaa adeemsaatti jijjiirramaa jira. Gosa dhiyaannaa isa kana kan adda isa godhu, barreessaan tokko haala adeemsawaa ta’een waan barreessuu barbaade sadarkaan waraqaarratti kan ittiin kaa’u ta’uu isaati. Yaada kana Jordan (1997:168) akkas jedha:

The process approach is aimed at nurturing the skills with which the writers solve their own solutions to the problems they set themselves. Moreover, it is aimed at teaching the skills which the students shape their raw material into a coherent message and with which they work towards an acceptable and appropriate form for expressing it.

Akka yaada barreeffama kanaatti barattoonni barreessuu shaakalan ofuma isaaniitii toora rakkoo isaanii erga adda baafatanii kaa'atanii booda ofumaaf furmaata itti kennu. Dabalataanis, kaayyoo guddaan dhiyaannaa kanaa akka barattoonni barreeffama gaarii, fudhatama qabuufi yaada isaanii dhiyeeffachuuf isaan dandeessisu tokko qopheeffatan shaakalchiisuudha. Gama biraatiin barattoonni mataduree kennameeffirratti erga mari'atanii booda, akka dhuunfaan barreessan taasifamu. Barreeffamicha haala gahumsa qabuun akka qideeffataniif, keessa deebi'anii akka fooyyessaniif nijajjabeeffamu.

Dhiyaannaan kuni bu'aa mataasaa niqabaata. Kanas Raimes (1983:10) akkas jetti, "The students will discover new ideas, new sentences and new words as he plans, writes a first draft and revises what he has written for a second draft."

Yaada kanarraa wanti hubatamu, barattoonni yeroo kennameef keessatti yaada haaraa, himoota haaraafi jechoota haaraa argachuu danda'u. Kana malees, yaadota, himootaafi jechoota haaraa kanneenitti gargaaramuun barreeffama duraa qopheessuu, keessa deebi'uun fooyyessanii barreessuu akka shaakalan nijajjabeeffamu. Haala kanaan dogoggora barattoota mudateef sirreeffamaafi duubdeebii kennuun mijataadha.

Barattoonni yemmuu ogummaa barreessuu shaakalan, dogoggora uumuu danda'u. Dogoggorri barattootaan uummame kana soroorsuun adeemsa ogummaa barreessuu gabbifachuu keessatti barbaachisaadha. Yaada kana Keh (1990:294) yoo ibsu, "Feedback is understood as input from a reader to a writer in the form of comments, questions, suggestions so that the writer can produce a reader-based discourse as opposed to a writer based discourse," jedha. Yaada kanarraa kan hubachuun danda'amu, sirreeffamniifi duubdeebiin dubbistoota barreeffama keenyaarraa bifa gaaffitiin, yaadatiin, nuuf kennamu, akka nuti isaaniin walhubachuu dandeenyuuf ciicata guddaa akka nuuf ta'uudha. Barreeffama barataa soroorsuun akka dubbistoonni barattootaaf yaada ijaarsaafi jajjabeessaa ta'e gumaachan karaa bana. Kanaafuu, dogoggorri barreessuurratti barattootaa mudate soroorfamuun barbaachisaadha. Armaan gaditti karaalee barreeffamni barattootaa itti soroorfamu haa ilaallu.

2.9. Barreeffama Barattootaa Soroorsuu

2.9.1. Barattoonni Akka Waliif Soroorsan Affeeruu

Barreeffama barattoonni barreessan keessatti dogoggorri uummamu, akka barattoonni waliif soroorsan gochuun mala barreeffama barattootaa ittiin soroorsan keessaa isa tokko. Kunis dogoggora barattoonni uuman hunda barsiisaan soroorsuun waan ulfaatuufi dogoggora jiru bira darbuunis gaarii waan hintaaneefi. Yaada kana Mangelsdorf (1992:275) yoo ibsu, “Peer feedback gives students a sentence of audience, increases their motivation and their confidence in their writing and helps them to learn evaluate their own writing better,” jedha.

Yaada kanarraa wanti nuti hubannu duubdeebiin barattoonni waliif kennan keessatti amala walhubachuu waan horataniif, miirri ofitti gammaduufi ofitti amanamummaa isaanii kan ol guddisuudha. Kanamalees, akka barattoonni barreeffama isaanii deebi’anii madaalaniif karaa bana. Kanaafuu, barattoonni dogoggora waliif soroorsuun bu’aa guddaa qabaachuu isaa nama hubachiisa.

2.9.2. Barsiisaan Barreeffama Barataa Soroorsuu

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti dogoggorri barreessuurratti barattoota mudatu barsiisaadhaan soroorfamuu qaba. Kunis, barruun barattoonni barreessan ergaa dabarsuudhaa barbaade sana kan hindabarsine yoo ta’e, barreeffamichi soroorfamuu qaba. Yaada kana Raimes (1983:146) yommuu ibsitu, “Teachers should focus on the content first and on linguistic features after ideas have been fully developed,” jetti. Akka yaada kanarraa hubachuun danda’amutti, barsiisaan yommuu barruu barattootaa soroorsutti dursa qabiyyee barreeffamichaarratti, itti fufuun erga yaanni gabbateen booda xinqooqarratti xiyyeeffachuun akka barbaachisuudha. Barsiisaan barreeffama barattoota daree tokko keessatti argamanii toftaalee armaan gadiitiin soroorsu danda’a.

2.9.2.1. Barattoota Waliin Mariisisuu

Daree bal’aa keessatti barsiisan dogoggora barattootaa sirreessuuf, dabtara yookan abbaltii isaanii walitti qabee soroorsuun baay’ee ulfaataadha. Kanaaf immoo fala kan ta’uu danda’u, barattoonni akka dogoggora jirurratti waliin mari’ataniif haala mijeessuudha. Kaayyoon isaas bakka rakkoon jira jedhamee yaadamu adda baasuun akka irratti mari’ataniifi. Yaada kana Cohefi Cavalcanti (1990:155) akkas jedhu,

“Conferencing not only improves the writing ability but also it makes the students how to talk to people,” jedhu. Yaanni kunis kan nu hubachiisu, yommuu barattoonni marii gaggeessan, barreeffama isaanii waliif soroorsuu dandeessisuu qofa osoo hintaane, akkaatuma hawaasa keessatti haasawa taasisanillee akka isaan barsiisudha. Kanaafuu akka barattoonni waliin marii adeemsisaniifi barreeffama isaanii walii soroorsan gochuun akka barattoonni barreeffama gaariifi gahumsa qabu qopheessaniif isaan gargaara.

2.9.2.2. Barreeffama Barattootaarratti Yaada Kennuu

Barsiistonni yommuu barreeffama barattootaa soroorsan, haalli ittiin bakka dogoggorri jiru agarsiisan walfakkaataa miti. Barsiistonni tokko tokko bakka dogoggorri jiru kallattumaan kan ibsu yoo ta’u, kaanimmoo toora dogoggoraa tuqanii bira darbu. Yaada kana kan cimsu, Cohenfi Cavalcanti (1990:155) akkas jedhu, “When the written feedback are clear and clear detailed, the students produce positive attitude from peers. But when they are very general like ‘good’, or ‘improve,’ the responses these comments produce are negative.”

Yaanni kuni kan nu hubachiisu, barsiisaan yommuu barreeffama barattootaa soroorsutti of eeggannoo fudhachuu akka qabuudha. Kunis barsiisaan yaada dogoggorame san jala sararuun yookan agarsiisuun duubdeebii ifa ta’e kennuun alatti, yaada waliigalaa kanneen akka ‘gaaridha’, yookan ‘fooyyessi’ jechuun akka barattoonni yaadicha sirreessan gochuurra, hamilee barattootaa miidhuu ta’a. Kanaafuu, adeemsa barreeffama shaakalsiisuu keessatti, akka barattoonni dogoggora barreeffama isaanii sirreeffataniif, duubdeebii ifa ta’e kennuun barbaachisaa akka ta’eedha.

2.10. Rakkoolee Ogummaa Barreessuurratti Nama Mudatan

Barreeffama ergaa guutuu dabarsuufi fudhatama qabu barreessuu keessatti wantoonni tokko tokko akka salphaatti ilaallamanillee, ergaa barreeffamichi dabarsuuf barbaaderratti gufuu ta’aniit argamu. Kun immoo dubbistoota keenya biratti fudhatama dhabuu danda’a. Yaada kana Byrne (1988:4) akkas jechuun ibsa, “Writing is a difficult activity for most people, both in the mother tongue and in the foreign language,” jedha.

Yaada kanarraa wanti hubatamu, barruu ergaa guutuu qabu tokko barreessuun, afaan dhalootaanis ta'ee afaan lammataa keessatti hojii ulfaataa akka ta'eedha. Haaluma walfakkaatuun Norrish (1983:3) rakkoolee Ogummaa barreessuu yoo ibsu, "Writing is the language skill with which the native speaker has most problems and one which is not mastered at all by some of them. This is because of the features of writing which make it harder and thus more susceptible to error," jedha.

Yaanni kunis, barreessuun ogummaawwan afaanii kaawwan caalaa dubbatuma afaanichaa birattillee waan ulfaatuuf, barreessitoonni baay'een waa barreessuurratti hinmilkaa'an. Kunis yommuu barreessinutti wantoonni guuttamuu qaban waan jiraniifi. Adeemsi waa barreessuu kan gaggeeffamu dhuunfaan waan ta'eef, dogoggora uumuu dandeenya. Dogoggorri nuti uumuu dandeenyus isaan guguddaan karaalee sadiin ta'uu akka danda'u, Byrne (1988:4) haala armaan gadiitiin ibsa:

- **Psychological problems-** *Writing is essentially a solitary activity and the fact that we are required to write on our own without the possibility of interaction or benefit of feedback, in itself makes the act of writing difficult.*
- **Linguistic problems-** *Because of what learners do with choosing their own sentence structure and the text they produce might create different interpretations, they become over conscious about being criticized.*
- **Cognitive problems-** *Writing is a task which we have to perform on our own. Unlike speaking, writing demands hard work on how to choose the context, in what way to put it on paper and how to set correct.*

Akka qabxiilee kanneenirraa hubachuun danda'amutti, dogoggorri nu mudachuu dandaa'u karaalee sadiin ta'uu akka danda'uudha. Isaan keessaa inni jalqabaa, karaa hanqina xinsammuu yoo ta'u, kunis ogummaan kuni ogummaa osoo nama kan biraa gedduu hingalchin taasifamu waan ta'eef yemmuu kanas dogoggorri nu mudachuu akka danda'u hubanna. Qabxiin inni itti aanu rakkoo xinqooqaati. Kun immoo kan nuhubachiisu, barattoonni yommuu waa barreessuuf himoota mataa isaanii ta'e jedhaniituma filatan, hiikaa gara garaa jalaa kennuu akka danda'u yoo ibsu, qabxii sadaffaarratti rakkoo yaaduu waliin kan walqabatuudha. Kunis, barreessuun hojii nuti ofumaaf itti yaannee barreessinu ta'uu isaati. Haala kanaan barreessuun akka dubbachuu osoo hintaane, hojii itti yaannee qabiyyee irratti barreessinu, haala akkamiin akka barreessinuufi w.k.k.f itti yaannee hojjennu akka ta'e nuhubachiisa.

Kanaafuu walumaagalatti qabxiileen kunneen barreessuu keessatti irratti xiyyeeffachuun barreeffama gaarii tokko barreessuuf nama dandeessisa.

Yeroo baay'ee barattoonni yemmuu dalagaa barreessuu shaakalan rakkooleen yeroo baay'ee isaan mudatu nijira. Yeroo shaakala barreessuu adeemsisan, rakkooleen kanneen akka filannoo jechootaa, irra deddeebi'iinsa jechootaa, rakkoo itti fayyadama jechootaa, rakkoo qubeessuu, rakkoo caaslugaa, rakkoo itti fayyadama sirna tuqaaleefi w.k.k.f. maqaa dhahuun nidanda'ama. Isaan kanneen armaan gaditti tokko tokkoon ilaalu nidandeenya.

2.10.1. Jechoota Haala Gaariin Filachuu Dhabuu

Filannoo jechootaa yemmuu jennu, jechoota yaada keenya sirriitti ibsuu danda'anitti gargaaramuun barreessuu jechuudha. Yaaduma kana Fedhaafi Abarraa (1996:82) yaada dabarsuu barbaanne san kallattiidhaan gabaabsinee, garuu ifa taasisnee yoo keenye dubbisaan keenya barreeffamicha akka nuuf dubbisuu danda'an lafa kaa'u.

Yaada kanarraa wanti hubatamuun danda'amu, barruun keenya suni dubbisaa keenya biratti fudhatamaa akka argatuuf, ifa ta'uufi gabaabbachuu akka qabuudha. Dabalataanis, Reid (1993:14) yaada kana yommuu cimsu akkas jedha, "When the writer practices the choices of vocabulary that would reflect a concern for the reader and the purpose of writing, the composition written by the student would become sensible to his readers."

Akkuma yaada kanarraa hubachuun danda'amutti, barreessaan tokko yommuu jechoota filatee waan tokko barreessuu shaakalu, hubannoofi fedha dubbistoota isaa san kan geddugaleeffate ta'uu akka qabuudha. Yemmuu wanti barreeffame suni dubbistoota geddugaleeffate, dubbistootaafillee hiikaa qabaachuu danda'a.

2.10.2. Barreeffama Keessatti Jechootarra Deddeebi'uu

Ogummaa barreessuu keessatti irra deddeebi'iinsa jechootaa yommuu jennu, yaada barreeffamaan dabarsuu barbaanne san keessatti jechoonni hinbarbaachisne deddeebi'anii argamuu jechuudha. Haalli kunis akkuma dubbii keessatti yoo jechoonni hinbarbaachisne irra deddeebi'aman nama nuffisiisu, yommuu barreeffama keessattis jechoonni irra deddeebi'aman, qulqullinni isaa dubbistoota biratti gatii dhabuu danda'a. Yaada kana Fedhaafi Abarraa (1996:82) hima tokko keessatti

jechoonni osoo hinbarbaachisne deddeebi'anii galuun guutummaa ergaa barreeffamichaarratti dhiibbaa akka qabu ibsu.

2.10.3. Jechoota Waliin Deemanitti Fayyadamuu Dhabuu

Akka Fedhaafi Abarraa (1996:84) ibsanitti hima tokko keessatti jechoonni tajaajila walfakkaataaf oolan gareen isaaniis walfakkaachuu akka qabu fakkeenya armaan gadii kanaan ibsu.

- *Inni nyaachuu, dhuguufi fiigicha jaalata.* Hima kana keessatti jechoonni *nyaachuufi dhuguu* jedhan, tajaajilaanis gareedhanis tokkuma. Kunis gareen isaan lachuutuu gochima. Haata'uumalee jechi fiigicha jedhu himicha keessatti tajaajila jechoota armaan olitti ibsinee qabaatus, gareen isaa adda; maqaadha. Kun immoo himichi akka ergaa guutuufi fudhatamummaa dhabu isa taasisuu isaa hubanna. Kanaafuu, himichi osoo gara,
- *Inni nyaachuu, dhuguufi fiiguu jaallata ykn inni nyaata, dhugaatiifi fiigicha jaallata,* yaada jedhitti sirreeffamee fudhatamummaan isaa nidabala.

Yaada kana Kharma (1986:25) yoo cimsu, “Students have the problems of structuring the sentence, paragraph, topic development of paragraph, structuring the whole discourse and development of a theme in a discourse,” jedha.

Yaanni asirraa hubachuu dandeenyu, barattoonni yemmuu barreessuu shaakalanitti rakkoolee kanneen akka, caasaa himaa sirreessuu, hima ijoo keeyyataa filachuu, keeyyata sirrii ta'e barreessuufi ergaa waliigalaa barreeffamaa guutanii argamuu dhabuun isaan quunnamuu isaati.

2.10.4. Seeraan Qubeessuu Dhabuu

Seeran qubeessuu dhabuun rakkoo barreessuurratti nu mudatan keessaa isa ijoodha. Kunis barreessaan tokko ergaa dabarsuu barbaade dabarsuu kan danda'u, yoo sagaleewwan sirrii ta'anitti fayyadamuun jecha barreessuu barbaade sana barreesseedha. Kun immoo barreessuu keessatti sagaleen tokko iddoo isaa malee dabalamuun yookan hir'achuun hiikaa jecha tokkoorrattis ta'ee kan hima guutuurratti miidhaa geessisa. Gama biraatiin sagaleessuun afaan tokkoo qubeessuu waliin akka deemu Getachewfi kanneen biroo Alamu (2007:13), keessatti akkas jechuun ibsan. “Knowing the correct pronunciation of each word is important to remember its

spelling.” Kanaafuu yaada kanarraa kan hubachuu dandeenyu, jecha sagaleessuu dandeenyu tokko qubeessuurratti akka hedduu hinrakkanneedha. Haata’uu malee, yaada kanarratti Fedhaafi Abarraa (1996:89) namoonni hedduun qubeessuurratti rakkina akka qaban lafa kaa’u. Kunis bal’inaan kan mul’atu afaanota akka Ingiliffaa fa’a keessatti akka ta’eefi Afaan Oromoo garuu rakkoo kanarraa bilisa akka ta’e ibsu. Sababni isaan ibsanis, sagaleen jechoota Afaan Oromoo keessatti dhagahaman akkuma jiranitti qubeeffau yaada jedhu qabu (Fedhaafi Abarraa, 1996:90).

Haata’uumalee, yaanni kuni hojiirra waan oole hinfakkaatu. Sababni isaan namoonni Afaan Oromootiin sadarkaa gara garaatti barreeffama adda addaa barreessan, baay’een isaanii seeraan qubeessuurratti baay’ee rakkatu. Barreeffamni isaaniis, ergaa guutuu dabarsuurratti hanqina qabaata. Yaada kana Harmer (1991:256) akkas jedha, “One of the reason that spelling is difficult for students that, the corresponds between the second words and the way it spelt is not always obvious like stress shortening and lengthening.”

Yaada kanarraa wanti hubatamuu danda’u, qubeessuun waan salphaatti ilaallamu akka hintaaneedha. Kanaafuu, rakkoo kana maddarraa gogsuuf immoo seerota Afaan Oromoo qubeessuuf oolanitti gargaaramuun barreessuun shaakaluun furmaata ta’a. Yaada kana hayyoonni (Marsen Sky 2003:105fi Nunan 2000:36) yoo cimsan, akkas jedhu:

The best way to improve your spelling is to read, read and read. A more systematic method is to focus on words that you repeatedly miss per. Memorize their spelling and practice writing sentences with this words. As a writer, it is not that minor problem for writers it shows as that you are at best sloppy at worst, illiterate.

Yaanni kuni gabaabumatti kan nuhubachiisu, ogummaan barreessuu akka ogummaawwan kanneen biroo salphaa ta’uu baatus, namni tokko toora rakkoo isaa sana adda baasee beekuufi irra deddeebi’ee dubbisuu, jechoota barreessuun itti ulfaatan sanniin sammuutti qabachuufi yeroodhaa gara yerootti jechootichaan himoota barreessuu shaakaluun mala gaarii akka ta’eedha. Kanaafuu, jechas ta’ee, hima ergaa guutuufi sirrii ta’e barreessuuf, duraan dursanii seeraan qubeessuu shaakaluun barbaachisaadha.

2.10.5. Sirna Tuqaaleefi Qubguddeessatti Seermalee Fayyadamuu

Barreeffamni keenya qulqullinaafi ergaa guutuu akka qabaatuuf, barreeffamicha keessatti sirni tuqaaleefi qubguddeessatti seeran gargaaramuu qabna. Himni yookan barreeffamni tokko maaliif akka tajaajilu ifa kan ta’u, yommuu sirni tuqaaleefi qubguddeessi seeran tajaajiluu qabu. Yaada kana Fedhaafi Abarraa (1996:92) akka barreeffamaan ergaa dabarsuuf yaallu, mallattoowwan adda addaa waan ittiin agarsiifnu, kanneen akka mallattoo tuqaa (.), mallattoo gaaffii (?), raajeffannoo (!), qoodduu (,)...fi w.k.k.f bakka barbaachisummaa isaaniitti fayyadamuu akka qabnu ibsu. Kanamalees, qubguddeessi barreeffama keessatti maaliif akka fayyadu Fedhaafi Abarraa (1996:93) yoo ibsan qubee guddaan eessatti akka tajaajiluu qabu beekuun barbaachisaa ta’ullee, namoonni tokko tokko haaluma isaanitti fakkaateen barreessaa akka jiran ibsu.

Haata’uumalee, haalli akkasii kuni ergaa dabarsuuf barbaanne sanarratti dhiibbaa akka qabu hubachuun gaariidha.

Walumaagalatti barreeffamaan ergaa sirrii ta’e tokko dabarsuuf sirna tuqaalee sirriin hima keessa galchuun, akkasumas qubguddeessa iddoo barbaachisutti gargaaramuun barreessuun akka barreeffamni keenya ergaa guutuu akka qabaatuuf gargaara.

2.11. Qorannoo Walfakkii

Yeroo gara garaatti qorannoo muraasni mataduree isa kanaan walfakkaatanirratti adeemsifamaniiru. Haata’uumalee, iddoon itti gaggeeffamaniifi kaayyoo guddaan isaanii qorannoo isa kanarraa kanarraa adda isaan taasisa. Isaanis,

Balaay Shifarraa bara 2007tti mataduree, Dandeettii Barreessuu Gabbifachuu Keessatti Rakkoowwan Barattoota Kutaa 11 Mudatan: Haala Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaafi Qophaa’inaa Shaambuu irratti, jedhurratti kan gaggeesse yoo ta’u, kaayyoon Balaay barattoonni kutaa 11ffaa Mana Barumsaa Shaambuu dandeettii barreessuu gabbifachuuf, akkam gochaa akka jiran adda baasuuf yaaludha. Haata’uumalee, Balaay, maddi rakkoo barreessuu barattoota kanaa maal, eessa ykn eenyu akka ta’e adda hinbaasne.

Qorannoon isa kanaa garuu mataduree, “Ogummaa barreessuu gabbifachuu keessatti Rakkoolee barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan adda baasuufi furmaata isaaa: haala Mana

Barumsaa Sadarkaa 2ffaa Garba Gurraachaatti” jedhurratti yoo ta’u, kaayyoon qorannichaas, rakkoolee ogummaa barreessuu gabbifachuu keessatti barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan adda baasuudha. Kanaafuu kaayyoon qorannoowwan kanneen lamaanii tokkoo miti.

Kanamalees, iddoon Balaay qorannicha itti gaggeesseefi iddoon qorannoon kuni itti gaggeeffame iddoo garagaraatti waan ta’eef, argannoon qorannoowwan kanneenii garagara ta’ee jira.

Kan biroo qorannoo Kadir Bulloo bara 2012tti mataduree Rakkoowwan keeyyata Afaan Oromoo barreessuurratti barattoota kutaa 9 mudatan kan jedhu yoo ta’u, qorannichis mana barumsaa Dajjaasmaach Garasuu Dhuukii Sadarkaa 2^{ffaa} rratti gaggeeffame.

Kaayyoon qorannoo Kadiris, rakkoowwan bu’uuraa keeyyata Afaan Oromoo barreessuurratti barattoota kutaa 9ffaa mudatan adda baasuudha. Kunis rakkoowwan keeyyata barreessuu adda baasuu qofa yoo ta’u, kaayyoon qorannoo isa kanaa garuu, rakkoolee ogummaa barreessuu gabbifachuu keessatti barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan adda baasuudha. Kunis rakkoo keeyyata barreessuu adda baafachuu qofa osoo hintaane, rakkoowwan ogummaa barreessuurratti isaan mudatu adda baasuudha.

Kanamalees, qorannoowwan kunniin lamaan iddoo gara garaatti waan gaggeeffamaniif, argannoon isaanii tokko ta’uu hindanda’u.

Inni biraa qorannoo Daani’eel Guddinaa bara 2015 mataduree, Xiinxala Ga’inaafi Hanqina Barreeffama Barattoota Afaan Oromoo Kutaa 11^{ffaa}: Haala Mana Barumsaa Qophaa’inaa Waadaraarratti adeemsifameedha. Kaayyoon qorannoo Daani’eelis, barreeffama dheeraa keessatti ga’inaafi hanqina barreeffama barattoota kutaa 11^{ffaa} adda baasuu yoo ta’u, kaayyoon qorannoo kanaa immoo, ogummaa barreessuu gabbifachuu keessatti rakkoolee barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan adda baasuu.

Kanaafuu, iddoowwan qorannoon kunniin itti adeemsifameefi kaayyoon qorannoowwan kanneen lamaanii gara gara waan ta’eef, argannoon qorannoowwan kanneenii tokko ta’uu hindanda’u.

Qorannoon inni biraa, qorannoo Abdussalaam Abbaa Oliitin bara 2013 mataduree, Dandeettii Barruu Guutuu Barreessuu Barattoota Muummee Afaan Oromoofi

Ogbarruu: Haala Yuunivarsiitii Wallaggaa Keessatti, kan jedhu yoo ta’u, kaayyoon isaas, dandeettii barattoonni Yuunivarsiitii Wallaggaa Waggaa Tokkoffaa, Muummee Afaan Oromoofi ogbarruu, barruu guutuu barreessuurratti qaban xiinxaluudha. Kanaafuu kaayyoon qorannoo kanaafi iddoon qorannoowwan kunneen itti gaggeeffaman, tokko waan hintaaneef, argannoon qorannoowwan kanneenii tokko ta’uu hindanda’u. Akkuma waliigalaatti qorannoowwan armaan olitti gaggeeffaman kunniin kaayyoodhaanis ta’ee, iddoo itti gaggeeffamaniin, qorannoo kiyyarraa adda waan ta’aniif, argannoon isaas adda ta’ee jira.

Walumaagalatti, boqonnaa kana keessatti matadureewwaan garaagaraa kanneen akka maalummaa barreessuu, adeemsa guddina ogummaa barreeffamaa, faayidaa barreeffamaa, kaayyoo barreeffamaa, hariiroo ogummaa barreessuufi ogummaawwan afaanii kanneen biroo, sababoota ogummaa barreessuu hojii cimaa taasise, sadarkaalee barreessuu, gosoota dalagaalee barreessuu, dhiyaannaa barreessuu, barreeffama barattootaa soroorsuu, rakkoolee ogummaa barreessuu keessatti nama mudataniifi qorannoowwan walfakkiitu keessatti ibsameera.

BOQONNAA SADI

Mala Qorannichaa

Boqonnaa kana jalatti, saxaxa qorannichaa, madda ragaalee, mala iddatteessuu, meeshaalee funaansa ragaalee, mala qindaa'inaa odeeffannoofi tooftaa qaaccessa ragaaleefaanti keessatti balballoomsamaniiru. Kanaafuu akkaatuma duraa duuba isaan armaan olitti ibsaman kanaan armaan gaditti tarreeffamaniiru.

3.1. Mala Saxaxa Qorannichaa

Qorannoon kuni rakkoolee barattoota kutaa 9^{ffaa} Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti barachaa jiran gama ogummaa barreessuutiin mudatan sakattaa'uudha. Malli qorannichaas, mala makaa ykn mala akkamtaafi ammamtaatti gargaaramuun qoratichi qorannicha isaa gaggeessera. Mala lachuu fayyadamuunis, hanqina mala tokkoo malli biroo hambisuu waan danda'uufi. Yaada kana Dawson (2002: 20), “ Many researchers believe this is a good way of approaching research as it enables you to counteract the weaknesses in both qualitative and quantitative research,” jechuun cimsa. Kanaafuu, qoratichis mala lachuu (mala makaa) filachuun qorannoo kana gaggeesseera. Gama birootiin, qorannoon kuni mala qorannoo addeessaatiin rakkoolee barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan adda baasuurratti kan hundaa'edha. Gosti qorannoo addeessaa yaada mala qorannoo akkamtaafi ammamtaa of keessatti qabachuu danda'a (Jonasson 1996)

3.2. Madda ragaalee

Qorannoo tokko gaggeessuun dura, madda ragaalee kan ta'an murteeffachuun barbaachisaadha. Kanumarraa ka'uun qoratichis akka madda ragaaleetti barattoota bara 2008/2016 mana barumsa sadarkaa lammafaatti Garba Gurraachaatti kutaa 9^{ffaa} barachaa turaniifi barsiistota mana barumsichaatti barnoota Afaan Oromoo barsiisaa jiran hunda. Madda ragaalee lachuuratti xiyyeeffannoon kan kenneef, odeeffannoo ga'aa jara kanarraa nan argadha jedhamee waan yaadeffi.

3.3. Mala Iddatteessuu

Iddatteessuu hayyoonni gara garaa haala adda addaan hiikaniiru. Akka Dastaa (2013:132)'n Trochim (2006) wabeeffachuun ibsetti waa'ee iddatteessuu akkas jedha:

“Sampling is the process of selecting units (e.g. people, organizations) from a population of interest so that by studying the sample we may fairly generalize our results back to the population from which they were chosen.”

Yaaduma kana Addunyaa (2011:65), yoo ibsu, qorataan tokko qorannoo isaa yemmuu geggeessu kanneen dhimmichi ilaallatu hundarraa odeeffannoo funaanuun rakkisaa waan ta’eef, iddattoo filatamanirraa odeeffannoo argaman bu’uura taasifachuun argannoo isaa qaamolee dhimmichi ilaallatu maraaf oolchuun akka danda’amu ibsa. Yaadonni kunnin kan nuhubachiisu, qorataan tokko yemmuu qorannoo isaa gaggeessutti qaama dhimmi ilaalu keessaa qaama jara hafan bakka bu’uu danda’an filachuun barbaachisaa ta’uu isaati. Bu’uuruma kanaan qorataan qorannoo kanaas barattoota kutaa 9^{ffaa} bara 2008/2016 Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti barachaa jiran hundarraa odeeffannoo funaanun ulfaataafi rakkisaa waan ta’eef, barattoota jiran keessaa harka 1/3 kana ta’an irraa odeeffannoo funaanera. Iddattoon filatame tokko %33 ta’uu akka qabuufi kunis warra qorannichi ilaallatu keessaa shallaguun akka filatamuu qaban Addunyaan (2011:68) ni’ibsa.

Malli iddatteessuu itti gargaarame mala iddatteessuu sirnaawaa yoo ta’u, kunis odeeffannoo qulqullina qabu adeemsisuuf waan gargaaruufi. Yaada kana deeggaruun Addunyaa (2011:66) iddatteessuun sirnaawaa akaakuu iddatteessuu carraa akka ta’eefi fakkeenyaaf barattoota daree keessa jiran keessaa haala teessuma barattootaan yookan akkaataa galmee isaanitiin 1, 5, 9, 14, 19...jechuun filachuu akka ta’e ibsa. Kanumarraa ka’uun qoratichis mala kana filachuun barattoota kutaa 9A-9R jiran keessaa haala lakkoofsa isaanitiin iddatteessuun, odeeffannoo bifa bargaaffiitiin funaannatee qorannoo isaa gaggeessuu danda’eera.

Kana malees, qoratichi barsiistota mana barumsichaatti argaman shanan akkuma jiranitti fudhateera. Barsiistonni mana barumsichaatti barnoota Afaan Oromoo barsiisaa jiranis, barsiistota dhiiraa afuriifi barsiistuu takka qofatu jiru. Barsiistonni kunniin hundinuu sadarkaan isaan hundaa digirii jalqabaa kan qabaniifi turtiin isaan mana barumsichaatti qaban waggoota ja’aafi oli. Haaluma kanaan barsiistotarraa odeeffannoo nibarbachisa jedhee yaade, bifa daawwannaa daree, afgaaffiitiifi bargaaffiin isaanirraa funaannachuu danda’eera.

3.4. Meeshaalee Funaansa Ragaalee

Odeeffannoo kan argannu kaayyoofi gosa qorannoo keenyaarratti hundoofnee namarraa, ilbiisotarraa, waan barreeffamerraa, fakkiwwaniifi suuraarraa, lafeefi hambarraa, meeshaalee hawaasni itti gargaaramurraa, sirbootarraa, afoolarraa...ta'uu danda'a (Dastaa, 2013:107). Kanamalees, Dawson (2002) yaada kana yemmuu ibsu, meeshaalee funaansa ragaalee qorannoo keetiif si gargaaru filachuun dura, meeshaan kum maalirratti akka si gargaaran beekuun akka dursuu qabu ibsa.

Yaadota kanneenirraa kan hubachuun danda'amu, meeshaaleen odeeffannoo funaanuuf oolan keessaa kan kaayyoo qorannoo keenyaan walsimatu filachuun dhimma itti bahuun barbaachisaa akka ta'eedha. Kanaafuu, qorannoo kana geggeessuuf qoratichi meeshaalee mijatoofi odeeffannoo gahaa ni'argamsiisu jedhee kan filate bargaaffii akka ijootti filachuun, afgaaffiifi daawwannaatti dareetti dhimma baheera. Isaan kanneenis armaan gaditti tokko tokkoon ilaaluun gaarii ta'a.

3.4.1. Bargaaffii

Bargaaffiin yeroo ammaa kana meeshaa funaansa ragaalee baramaafi namoota baay'een kan filatamuudha. Qoratichis, akkaataa qorannoo isaaf tolutti bargaaffii akka meeshaa ijootti kan filate yoo ta'u, isaanis gosa lama: bargaaffii banaafi cufaan barattootaa akka iddattootti filatamaniifi barsiistota mana barumsichaatti barsiisaniif raabsameera. Bargaaffii cufaa (19)fi banaa (5)n barattootaaf kan raabsame yoo ta'u, bargaaffii cufaa hunda deebisuuf yaalaniiru. (Dabalee A). Gama biraatiin bargaaffiin barsiistotaaf dhihaatanis akkuma kan barattootaa, gaaffiilee banaafi cufaa kan qabu yoo ta'u, Bargaaffichis hanqinoota barattoonni gama ogummaa barreessuutiin qabaniifi yaada isaanii adda baasuuf kan qophaa'edha.

Bargaaffiin inni lammataa barsiistota Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti Barnoota Afaan Oromoo barsiisaa jiran kan gaaffilee cufaa (11)fi gaaffilee banaa (4) qabu barsiistota shananiif raabsamee odeeffannoon funaannameera. (Dabalee B). Bargaaffiin kunis, waa'ee ogummaa barreessuu barattootaa, ilaalcha barsiistonni ogummaa barreessuu barattootaa kanarratti qaban, akkasumas malleen isaan ogummicha ittiin barsiisaa jiran sakatta'uurratti fuulleffata.

3.4.2. Af-gaaffii

Af-gaaffiin gosoota odeeffannoon qorannoo ittiin funaanamu keessaa isa tokko ta'ee kan qorataafi odeef-kennaan (informant) fuulleetti walarganii odeeffannoo walii

kennani (Dastaa, 2013:111). Qoratichis, yaaduma kana bu'uura godhachuun af-gaaffilee 9 barsiistotaaf dhiheessuun odeeffannoo barbaachisu barsiistotarraa funaannachuu danda'eera. (Dabalee C) ilaaluun gaariidha.

3.4.3. Daawwannaa Daree

Daawwannaan meeshaalee odeeffannoo jalqabaa funaanuuf oolan keessaa isa tokko kan ta'eefi karaa gochaa tokko ittiin daawwachuun yookiin dhaggeeffachuun odeeffannoo funaannudha. Kanaafuu, bargaaffiifi af-gaaffileen odeeffannoo funaanuun cinaattis, daawwannaa daree gaggeessuun, akka qoratichi odeeffannoo funaannaterratti ofitti amanamummaa cimsatuuf gargaara. Dawson (2002; 32), "In participant observation, however, the researcher becomes much more involved in the lives of the people being observed," jechuun yaada kana cimsa. Haaluma kanaan qoratichis yommuu qorannicha gaggeessetti, cheekliistii barbaachisaa ta'etti gargaaramuun dareewwan mala iddatteessuu carraatiin filatamanirraa odeeffannoo funaannachuu danda'eera. Akkaataan itti iddatteeffames, sababa barsiisonni shananuu dareewwan walitti aanan 3 yookan 4 waan galaniif, dareewwan jalqabaa sadan qofaaf (9A, 9Bfi 9C) qofaaf carraa buusnan daree 9C' bahee. Kanaafuu, haaluma kanaan dareewwan shan kana barsiistota gara garaan barsiifaman shan adda baasuun hojiitti galame. Dareewwan kunniinis, 9C, 9F, 9I, 9Lfi 9O yoo ta'an, dareewwan kunniin barsiistota gara garaatiin kan barsiifamaniidha. Banessa yaada kana yoo cimsu (1996), yoo ibsu, adeemsi kuni sadarkaalee gurguddaa sadi akka of keessaa qabuufi isaanis, shaakala barreessuun duraa, barreeffama jalqabaafi keessa deebi'uufi gulaaluudha. (Dabalee D). Filannoowwan cheekliisticharratti fayyadanis, "Eeyyee/ Lakkii" kana jedhaniidha. Haata'uumalee, dhuma daawwannaarratti isaanumti gara safartoota 5tti geeddaramuun gabaabbinaan qaacceffameera. Isaanis, Yeroo hunda (4), Yeroo baay'ee (3), Yeroo tokko tokko (2), Darbee darbee (1)fi goonkuma (0).

3.5. Mala Qindaa'ina Odeeffannoofi Tooftaa Qaaccessa Ragaalee

Odeeffannoon qorannoo kanaa karaalee bargaaffii, afgaaffiifi daawwannaa dareetiin funaannameera. Daawwannaan daree barsiistota shan torbee afur keessatti al-afur daawwatamaniiru. Akkuma daawwannaan daree xumurameen barsiistotaafi barattootaaf kaayyoon qorannichaa ibsameef. Kanatti aansuudhaan bargaaffiileen

qophaa'e dura kan barsiistotaa itti fufuun kan barattootaa raabsameef. Haaluma kanaan barsiistonniifi barattoonni deebii sirriidha jedhan kennuun odeeffannoon funaannameera. Odeeffannoo haala kanaan funnaanname kanas haala itti aanu kanaan qaaccessseera. Jalqabarratti deebiiwwan barsiistotaafi barattootaa karaa bargaaffiitiin funaanname, cuunfamee kaa'ameera. Odeeffannoonichis qaaccessa mala ammamtaatti gargaaramuun hiikkameera. Odeeffannoon gaaffiilee banaa bargaaffii gosa lamaanirraa funaanname, bu'aa mala ammamtaan ibsame deeggaruuf, mala akkamtaan qaaceffameera.

Odeeffannoon afgaaffii barsiistota shananirraa argames haaluma deebistoonni kennaniin, mala akkamtaan qaaceffamuun ibsameera. Kunis, yaada bargaaffiileefi daawwannaa daree cimsuufi yaada dabalataas, ittiin qulqulleeffachuuf tajaajileera.

Gama daawwannaa daree ilaalchisee, itti fayyadama shaakala barreessuu daree keessatti godhamu cheekliistii eyyee/ lakkii jechuun qophaa'erratti galmaa'eera. Qooddamni (filannoon) "Eeyyee/ lakkii" jedhu kuni safartuu baay'ina isaanii hubachuuf gara yaada filannoowwan 5 qabu: yeroo hunda (4), yeroo baay'ee (3), yeroo tokko tokko (2), darbee darbee(1)fi goonkuma(0)tti jijjiirrameera. Kana jechuun shaakalichi yoo guyyaa daawwannaa afranuu raawwatame, yeroo hunda (4), yeroo baay'ee (3)fi wkkf.jechuun adeemsifameera. Gama booddeerratti baay'inni irra deddeebi'iinsa daawwannaa daree cuunfamee akka qaaccessaaf tolutti gabateen dhihaateera. (Gabatee 4.10 ilaali). Dhumarratti, argannoowwan irratti hundaa'uun guduunfaafi yaanni furmaataa lafa kaa'ameera.

Walumaagalatti boqonnaa kana jalatti, mala qorannichaa, iddatteessuu, meeshaalee funaansa ragaalee, mala qindaa'ina odeeffannoofi tooftaan qaaccessa ragaaleefaan ibsamuuf yaallamaniiru.

BOQONNAA AFUR

Qaaccessa Ragaalee

Kutaa kana keessatti odeeffannoo barattoota iddatteeffamaniifi barsiistota mana barumsaa qorannichi itti gaggeeffametti Barnoota Afaan Oromoo barsiisanirraa funaannametu keessatti dhihaatee qaaceffama; hiikamas. Innis kutaalee sadi of keessaa qaba. Kutaan jalqabaa qaaccessa odeeffannoo rakkoolee ogummaa barreessuu gabbifachuurratti barattoota mudaturratti odeeffannoo barattoonni kennan of keessaa qaba. Kutaan inni lammataa qaaccessa odeeffannoo barsiistonni mana barumsichaatti Barnoota Afaan Oromoo barsiisanirraa funaanname of keessaa qaba. Kunis qaaccessa bargaaaffiilee rakkoolee ogummaa barreessuu gabbifachuurratti barattoota mana barumsichaa mudatan kan barsiistoticharraa funaannamee of keessaa kan qabu yoo ta'u, kutaan inni sadaffaafi afraffaan immoo walduraa duubaan qaaccessa odeeffannoo afgaaaffiifi daawwannaa dareerraa haala ogummaan barreessuu kutaa keessatti ittiin barsiisanirratti fuulleffate of keessaa qaba.

4.1. Seenduubee Ragaa Kennitootaa

4.1.1. Odeeffannoo barsiistota ragaa kennanii.

Odeeffannoon barsiistota mana barumsaa Garba Gurraachaatti barnoota Afaan Oromoo barsiisaa jiranii armaan gaditti gabateen ibsameera.

Gabatee 4.1: Odeeffannoo barsiistota ragaa kennanii.

saala	baay	Umrri barsiistotaa				Sadarkaa barnootaa			Muuxannoo hojii		
		30-35	36-45	46-50	50 ol	dip	dig	MA	1-10	11-20	20 ol
Dhi	4	2	-	-	2	-	4	-	1	1	2
Dha	1	-	1	-	-	-	1	-	-	1	-
Ida	5	2	1	-	2	-	5	-	1	2	2

Hiika. bay= baayyina, dip= dippiloomaa, dig= digirii, Ida= ida'ama.

4.1.2. Odeeffannoo Barattoota Kutaa 9^{ffaa} fi Iddattoowwanii.

Odeeffannoon barattoota mana barumsa sadarkaa 2ffaa Garba Gurraachaatti kutaa 9ffaa baratani armaan gadiitti gabateena ibsameera.

Gabatee 4.2: Odeeffannoo barattoota kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa sadarkaa 2^{ffaa} Garba Gurraachaa.

Daree wwan	Barattoota kutaa 9 ^{ffaa} tti galmaa'an			Barattoota amma barachaa jiran			Iddattoowwan filataman (33%)		
	Dhi	Du	Id	Dhi	Du	Id	Dhi	Du	Id
9A	43	28	71	37	24	61	12	8	20
9B	46	31	77	36	27	63	12	9	21
9C	48	27	75	40	25	65	13	8	21
9D	43	36	79	35	30	65	11	10	21
9E	49	28	77	32	26	58	11	8	19
9F	50	24	74	32	20	52	11	7	18
9G	39	36	75	29	30	59	10	10	20
9H	30	46	76	21	29	50	7	10	17
9I	44	34	78	30	32	62	10	11	21
9J	40	34	74	27	27	54	9	9	18
9K	40	36	76	22	31	53	7	10	17
9L	43	31	74	31	26	57	10	8	18
9M	42	33	75	32	27	59	11	9	20
9N	40	36	76	28	32	60	9	10	19
9O	47	24	71	31	22	53	10	7	17
9P	42	33	75	21	24	45	7	8	15
9Q	41	34	75	23	26	49	7	9	16
9R	40	34	74	30	24	54	10	8	18
Ida'a ma	767	585	1352	537	482	1019	177	159	336

4.2. Qaaccessaaifi Ibsa Ragaalee Maddoota Gara Garaatirraa Argamanii

Gabatee 4.3: Odeeffannoo barattoonni ogummaawwan ilaalchisuun kennan:

La k	Gaaffilee	O/afaanii	Filannoo								B/ba ratto otaa	
			1		2		3		4			
			lak	%	Lak	%	lak	%	lak	%	lak	%
1	Sadarkaa o/afaanii akkaataa ciminaan.	barreessuu	165	49	57	17	39	12	75	22	336	100
		dubbisuu	18	5	129	39	114	34	75	22	336	100
		dubbachuu	87	26	87	26	123	37	39	11	336	100
		dhaggeeffa chuu	3	1	18	5	72	22	243	72	336	100
2	Sadarkaa o/afaanii akkaataa barbaachi- summaan	Barreessuu	93	28	93	28	45	13	105	31	336	100
		Dubbisuu	81	24	81	24	132	39	42	13	336	100
		Dubbachuu	126	37	93	28	63	19	54	16	336	100
		Dhaggeeffa Chuu	198	59	36	11	27	8	75	22	336	100

Gabatee armaan oliirraa akka hubachuun danda’amutti hirmaattota keessaa walakkaatti kan dhihaatan 165 (49%) kan ta’an ogummaan barreessuu, ogummaawwan kanneen biroo caalaa sirriitti cimaa akka ta’eedha Misgaanuu (2011:61)fi Beekaan (2015:132) yaada kana yoo cimsan, “Dandeettiin barressuu akka dandeettii dubbachuutti naannoorraa kan baratamuu miti. Kana jechuunis, dandeettiin dubbachuu yeroo daa’imummaarraa jalqabee gabbifamaa kan dhufu yommuu ta’u, dandeettiin barreessuu garuu haala kanaan kan baratamuu miti,” jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu ogummaan barreessuu ogummaawwan kaan caalaa ulfaataa ta’uu isaati. Akka hirmaattonni 87 (26%) ta’an teechisanitti ogummaan dubbachuu, ogummaa barreessuutti aanee cimaa akka ta’eedha. Gama biraatiin hirmaattonni 18 (5%)fi 3(1%) kan ta’an akka walduraa duuban ibsanitti, dubbisuufi dhaggeeffachuun akka ogummaa cimaa ta’eedha. Barattoonni muraasni immoo ogummaan dubbisuufi

dhaggeeffachuu akka ogummaa cimaa ta'e ibsan. Haata'uumalee, kana jechuun ogummaawwan kunniin lamaan barattootaan salphaatti hubatamu jechuu miti.

Haaluma walfakaatuun bargaaffiin kuni barsiisaafis dhihaatee deebiin kenname haala itti aanu kanaan ibsan:

Barsiitonni 4 akka ogummaan barreessuu baay'ee barattootatti cimuu danda'u yoo ibsan, barsiisaa 1 qofatu ogummaan barattootatti cimuu danda'u ogummaa dubbachuu akka ta'e ibse. Yaada kanarraa kan hubatamuu danda'u, barsiistonni hedduun ogummaan barreessuu akka barattoota isaaniitti baay'ee cimu waliigalu. Kun immoo deebii barattoonni kennaniifi hayyoonni itti amananiin waldeeggara.

Kana malees kanumarratti afgaaffiin barsiistotaaf dhihaate tokko, “Barattoonni keessan ogummaa afaanii keessaa isa kam shaakaluu sodaatu?” kan jedhu yoo ta'u, barsiistonni shananuu sagalee walfakaataadhaan, “*Barattoonni keeny ogummaa barreessuu baay'ee sodaatu,*” jechuun deebisan. Kun immoo yaada hayyuu Langan (1981:41) ogummaan barreessuu sababa namoonni yeroodhaa yerootti shaakallii barreessuu hinadeemsisneef ulfaachuu akka danda'u ibseen waldhugoomsa. Kanaafuu ogummicha gabbifachuun kan danda'amu yeroodha gara yerootti nuffii tokko malee shaakala taasisuun akka ta'e dabalee ibsa.

Yaanni biraa kan gabatee olii kanarraa hubatamu, ogummaa afaanii akkaataa barbaachisummaa isaatiin sadarkeessuu yoo ta'u, kanas hirmaattonni 198 (59%) ta'an ogummaan dhaggeeffachuu ogummaawwan kaan caalaa sirriitti akka barbaachisuudha. Akka hubannoo barattootaatti ogummaa dhaggeeffachuutti aanee ogummaan barbaachisaa ta'e, ogummaa dubbachuu akka ta'eedha. Kanas hirmaattota keessaa 126 (37%) warra ta'antu raga baha. Itti aansuun hirmaattonni 93 (28%) fi 81 (24%) ta'an walduraa duubaan ogummaan barreessuufi dubbisuun barbaachisaa akka ta'e teechisu. Akka yaada gabatee kanarraa hubachuun danda'amutti, ogummaawwan lamaan, ogummaan dhaggeeffachuufi dubbachuu nama kamiifuu barbaachisaadha. Addunyaa (2010:2) dhimma kana yoo ibsu, “Ogummaawwan afaanii keessaa dhaggeeffachuufi dubbachuun jireenyaaf dirqama yoo ta'an, warri hafan (dubbisuufi barreessuun) jireenyaaf maxoodha,” jedha. Kanaafuu hubannoon barattotaas yaada kanaan kan waldeeggaruudha.

Bargaaffiin walfakkaataan barsiistotaaf dhiyaatee deebiin barsiistonni kennan kan itti aananiidha. Barsiistonni 3 akka ragaa bahanitti ogummaawwan afaanii afran keessaa dhaggeeffachuun baay'ee barbaachisaa akka ta'e ibsu. Gama biraatiin barsiistonni 2 ogummaan dubbachuu baay'ee barbaachisaa akka ta'e ibsu. Yaada kanarraa wanti hubatamu barsiistonni hedduun ogummaan dhaggeeffachuu warra kaan caalaa barattootaaf akka barbaachisaa ta'e kan raga bahan yoo ta'u, kaawwan garuu barbaachisummaan isaanii kanneenitti aananii akka ta'e hubanna. Kunis, yaada barattootaan walsimachuu isaatu hubatama.

Gabatee 4.4: Hubannoo barattoonni, ogummaa afaaniirratti qaban.

Lak	gaaffilee	Filawwoowwan	Baay'ina barattootaa	
3	Barbaachisummaa ogummaa afaanii baruufi barsiisuu keessatti,	A.sirriittan amana	273	81
		B.nan amana	42	12
		C.nan morma	9	3
		D.sirriittan morma	12	4
		E.kan biro	-	-
		Ida'ama	336	100
4	Yommuu ogummaa barreessuu shaakalan maaltu akka itti dhagahamu,	A.baay'een itti gammada	81	24
		B. dogoggoran sodaadha	213	63
		C.nan dhiphadha	15	5
		D.sirreesseen barreessa	27	8
		E.kan biro	-	-
		Ida'ama	336	100

Akka gabatee oliirraa hubatamutti, hirmaattonni dhibbeentaa 273 (81%) ta'an, ogummaawwan afaanii afranuu wal qixa barbaachisuu isaanii sirriitti akka itti amanaman ibsu. Karaa biraatiin hirmaattonni 42 (12%) ta'anis, ogummaawwan afaanii afranuu walqixa barbaachisuu isaanii akka itti amanaman ibsu. Gama birootiin hirmaattonni 9 (3%) fi 12 (4%) ta'an garuu, walduraa duuban ogummaawwan kunniin walqixa barbaachisuu isaanii kan mormaniifi kan sirriitti morman ta'uu isaanii ibsu.

Walumaagalatti yaanni asirraa hubatamu tokko, ogummaawwan afaanii afranuu adeemsa baruufi barsiisuu keessatti barbaachisaa ta'uu isaaniiti.

Yaanni biraa kan gabatee armaan oliirraa hubachuun danda'amu, hirmaattonni 213 (63%) ta'an yommuu barreessuu shaakalan, dogoggoratu numudata jedhanii akka sodaataniidha. Yaada kana kandeeggaru Misgaanuu (2011:60)fi Beekaan (2015:131) yoo ibsan, "Ogummaan barreessuu hojii guyyaa yookiin altokkotti horatamu osoo hinta'in, shaakalaafi dhamaatee guddaa kan barbaaduudha," jedha. Yaada kanarraa wanti hubachuun danda'amu, ogummaan barreessuu haaluma salphaatti kan gonfatamu osoo hintaane, ifaajjiifi shaakallii guddaan booda akka argamuudha. Kanafuu, barattoonni yommuu waan tokko barreessan, dogoggoratu na mudata jechuun sodaachuurra ilaalcha kana cabsuun yeroodhaa yerootti shaakallii gochuun barbaachisaadha. Hirmaattota keessaa 81 (24%) kan ta'an yommuu ogummaa barreessuu shaakalan akka itti gammadan ibsan. Gama biroottiin 15 (5%) kan ta'an yommuu ogummicha shaakalan akka dhiphatan yommuu ibsan hirmaattonni 27 (8%) ta'an immoo yommuu barreessuu shaakalan waan hundumaa sirreessanii akka barreessan ibsu. Kanaafuu asirraa wanti hubatamuu danda'u, ogummaa barreessuu shaakaluurratti gufuu guddaa kan ta'u waan tokko barreessuurratti dogoggoruun danda'a jechuun sodaadhaan guuttamuudha.

Waliigalteen barreeffamaan raawwatamu tokko wantoota hedduu guuttachuu qaba. Isaan keessaa barreeffamni suni seeran qubeeffamuu, itti fayyadama sirna tuqaalee, caasluga, qindoominaafi himoota sirriin barreeffamuu qaba. Wantoota kanneen keessaa tokko hir'ate yoo ta'e dubbistoonni keenya yaada keenya hubachuurra dogoggora keenyarratti xiyyeeffatu. Kun immoo waliigaltee dubbistoota keenya waliin qabnu adda kuta ykn hir'isa.

Gabatee 4.5: Qabxiilee ogummaa barreessuu fooyyeffachuuf sadarkaa barattoonni kaa'an.

Caacculee afaanii	Filannoowwan	B/ hirmaattotaa	Dhibbeentaan (%)
Qabiyyee	Baay'ee barbaachisa	246	73
	Nibarbaachisa	90	27
	Hinbarbaachisu	-	-
	Cirumaa hinbarbaachisu	-	-
	Ida'ama	336	100
Qindoomina yaadaa	Baay'ee barbaachisa	213	63
	Nibarbaachisa	123	37
	Hinbarbaachisu	-	-
	Cirumaa	-	-
	Ida'ama	336	100
Itti fayyadama afaanii	Baay'ee barbaachisa	282	84
	Nibarbaachisa	45	13
	Hinbarbaachisu	3	1
	Cirumaa hinbarbaachisu	6	2
	Ida'ama	336	100
Hiikaa jechootaa	Baay'ee barbaachisa	213	63
	Nibarbaachisa	111	33
	Hinbarbaachisu	6	2
	Cirumaa hinbarbaachisu	6	2
	Ida'ama	336	100

Akka gabatee armaan oliirraa hubachuun danda'amu hirmaattonni dhibbeentaa hedduu 246 (73%) ta'an dhimmi irratti hundoofnu suni ogummaawwan afaanii fooyyeffachuuf sirriitti akka barbaachisu tilmaamu. Hirmaattonni 90 (27%) hafanis dhimmi irratti barreessinu akka barbaachisaa ta'e teechisu. Haaluma walfakkaatuun ogummaawwan afaanii fooyyeffachuuf qindoominni yaadaa baay'ee barbaachisaa akka ta'e kan addeessan hirmaattota keessaa 213 (63%) kan ta'aniidha. Kana malees hirmaattonni 123 (37%) 'n hafanis ogummicha gabbifachuuf qindoominni yaadaa barbaachisaa akka ta'eedha. Gama biraatiin hirmaattonni 282 (84%) ogummaawwan afaanii gabbifachuuf itti fayyadamni afaanii kanneen akka caasluga sirrii, sirna tuqaalee, himoota seeran qindaa'aniifi fudhatama qaban baay'ee barbaachisaa akka

ta'e amanu. Hirmaattonni 45 (13%) ta'anis fayyadamni afaanii barbaachisaa akka ta'e ibsu. Hirmaattonni 3 (1%) fi 6 (2%) ta'an immoo walduraa duuban itti fayyadamni afaanii akka hinbarbaachisneefi ciruma akka hinbarbaachisne amanu. Kuni kana yoo ta'u, hirmaattota keessaa 213 (63%) kan ta'an hiikaan jechootaa ogummicha fooyyeffachuuf akka baay'ee barbaachisu ibsu. 111 (13%) kan ta'anis hiikaan jechootaa ogummaawwan afaanii fooyyessuuf barbaachisaa akka ta'e yoo ibsan dhibbeentaa walfakkaataafi walqixa ta'an 6 (2%) walduraa duubaan hiikaan jechootaa hinbarbaachisuufi goonkuma hinbarbaachisu jechuun amanu.

Gabatee armaan oliirraa wanti hubannu kan biroo qabxiilee olitti tarreeffameef keessaa itti fayyadamni afaanii baay'ee barbaachisaa akka ta'eedha. Kunis kan nu hubachiisu yaada walii galtee gaarii uumuu danda'u tokko qindeessuuf qabxiilee itti fayyadama afaanii warra ta'an kan akka caasluga sirrii, sirna tuqaalee bakka barbaachisaa ta'etti fayyadamuufi himoota seera eeguun ijaaruun ogummicha gabbifachuuf baay'ee barbaachisaa akka ta'e amanu. Kanatti aansuun akka hirmaattonni hedduun kaa'anitti yaadni baay'ee barbaachisaadha jedhanii kaa'an qabiyyeedha. Kanaafuu akka yaada hirmaattotaarraa hubannutti qabiyyeen nuti irratti barreessinus ogummaawwan afaanii fooyyeffachuuf gahee olaanaa qabaachuu isaati. Gama biraatiin ogummaawwan afaanii gabbifachuuf qindoominni yaadaafi hiikaan jechootaas baay'ee barbaachisuusaa hirmaattonni walakkaadhaa ol warra ta'a ibsaniiru.

Yaanni waliigalaa gabaticharraa hubatamuu danda'u, qabxiileen olitti tarreeffaman kunniin hamma tokko walcaalanis ogummaawwan afaanii fooyyeffachuuf wantoota sirriitti barbaachisan ta'uu isaaniti.

Gabatee 4.6: Ogummaa barreessuu shaakaluurratti, qabxiilee garagaraa barattoonni sadarkeessan.

Qabxiilee	Filannoowwan	Baay'ina hirmaattotaa	Dhibbeentaan
Qabiyyee	Baay'ee ulfaata	144	43
	Ni'ulfaata	117	35
	Nisalphata	42	13
	Baay'ee salphata	33	9
	Ida'ama	336	100
Qindoomina yaadaa	Baay'ee ulfaata	108	32
	Ni'ulfaata	105	31
	Nisalphata	72	22
	Baay'ee salphata	51	15
	Ida'ama	336	100
Itti fayyadama afaanii	Baay'ee ulfaata	108	32
	Ni'ulfaata	84	25
	Nisalphata	75	22
	Baay'ee salphata	69	21
	Ida'ama	336	100
Hiikaa jechootaa	Baay'ee ulfaata	117	35
	Ni'ulfaata	108	32
	Nisalphata	60	18
	Baay'ee salphata	51	15
	Ida'ama	336	100

Yommuu ogummaa barreessuu shaakalan qabxiileen garagaraa hagam akka ulfaaturratti deebii hirmaattonni kennan kan itti aanu kana ta'a.

Qabiyyee

Akka gabateerraa hubachuun danda'amutti hirmaattonni 144 (43%) ta'an yommuu barreessuu shaakalan, qabiyyeen irratti barreessinu baay'ee ulfaataa akka ta'etti hubatu. Hirmaattonni 117 (35%) ta'anis barreessuu shaakaluurratti qabiyyeen akka

ulfaatu amanu. Gama biraatiin 42 (13%)fi 33 (9%) ta'an walduraa duubaan salphaafi baay'ee salphaa akka ta'e ibsu. Hayyoonni dirree baruufi barsiisuurratti hirmaatan ogummaan barreessuu, ogummaawwan afaanii kaan caalaa adeemsa ulfaataa akka ta'e irratti waliigalu. Sababa kanaafis deeggarsaafi hordoffii gahaa barattootaaf gochuun barbaachisaa akka ta'e eeru. Barreessuun akka adeemsaatti barattoonni akka yaada burqisiisaniif gargaarsa guddaa godha. Adeemsa kana shaakaluuf immoo gochoota akka durbarree fayyadamuu, afgaaffii gaggeessuu, waliin marii hiriyoota lamaa ykn waliin-dubbii barataafi barsiisaafi wkf keessatti hirmaachuun gaariidha.

Qindoomina Yaadaa

Hirmaattonni 108 (32%) ta'an barreessuu shaakaluuf, qindoominni yaadaa akka baay'ee ulfaataa ta'e ibsu. Haaluma walfakkaatuun hirmaattota keessaa 105 (31%) kan ta'an ogummicha shaakaluuf yaada qindeeffachuun ulfaataa akka ta'e lafa kaa'u. Gama biraatiin, hirmaattonni 72 (22%)fi 51 (15%) kan ta'an immoo walduraaduubaan barreessuu shaakaluuf salphaafi baay'ee salphaa akka ta'e ibsu. Kunis kan nutti agarsiisu barattoonni barreeffama seeraan qindaa'e tokko barreessuurratti akka rakkataniidha. Kanaaf immoo sababa ta'uu kan danda'u, barattoonni barreeffama qindaa'aa ta'e tokko barreessuurratti shaakallii gahaa dhabuu fakkaata.

Afgaaffii barsiisaaf dhiyaate keessaa tokko, "Barattoonni keessan hagam tokko yaada qindeeffachuun barreeffama gahumsa qabu barreessu?" kan jedhu yoo ta'u, deebiin barsiistonni kennan kan itti aanu kana:

B1. " *Gahumsi barattoonni keenya qaban gaariidha* ".

B4. " *Dandeettiin barattoonni gama kanaan qaban baay'ee laafaadha. Fakkeenyaaf hima ergaa guutuu dabarsu tokkolee barreessuuf hedduu rakkatu,* " yaada jedhu kaa'u.

Yaanni kuni kan nu hubachiisu, barattoonni mana barumsichaatti kutaa 9^{ffaa} baratan yaada qindeeffachuun barreeffama ergaa guutuu dabarsuu danda'u tokko barreessuurratti hanqina akka qabaniidha.

Itti fayyadama Afaanii

Itti fayyadama afaanii ilaalchisee hirmaattonni 108 (32%) ta'an dhimmi kuni baay'ee ulfaataa akka ta'e ragaa bahu. 84 (25%) kan ta'anis barruu tokko barreessuuf, fayyadamni afaanii ulfaataa ta'uu isaa ibsu. Gama biraatiin hirmaattonni 72 (22%)fi

69 (21%) warri ta'an walduraa duubaan barreeffama shaakaluurratti fayyadamni afaanii salphaafi baay'ee salphaa akka ta'e ibsu. Akka gabaticharraa hubachuun danda'amutti barattoonni hedduun yommuu barreessuu shaakalan, fayyadamni afaanii akka baay'ee isaan rakkisuudha. Kun immoo barattoonni itti fayyadama afaanii hubachuun jechaarraa eegaluun himootaafi barreeffama caasluga, sirna tuaalee sirriinifi himoota fudhatama qabaniin barreessuun akka isaan rakkisuudha. Ka'umsa rakkoo kanaa kan ta'uu danda'ummoo barattoonni shaakallii gahaa dhabuudha. Rakkoon kunimmoo furamuu kan danda'u daree keessattis ta'ee dareen alatti yeroo fudhachuun shaakallii gaggeessudhaani. Kana ta'uu baannan himoota qindeessuun keeyyataafi barreeffamoota gaggabaaboo barreessuun rakkisaafi dadhabsiisaa ta'a.

Hiikaa Jechootaa

Gabatee armaan oliirraa wanti hubatamu, hirmaattota keessaa 117 (35%) kan ta'an barreeffama shaakaluurratti hiikaan jechootaa baay'ee ulfaataa akka ta'e raggaasisu. Hirmaattonni 108 (32%) ta'an immoo shaakala barreessuu keessatti hiikaan jechootaa ulfaataa ta'uu ibsu. Gama biroottiin immoo hirmaattonni 60 (18%) fi 51 (15%) warri ta'an immoo walduraa duuban shaakala barreessuu keessatti hiikaan jechootaa salphaafi baay'ee salphaa akka ta'etti ibsu. Yaanni waliigalaa asirraa hubachuun danda'amu ogummaa barreessuu shaakaluurratti hiikaa jechootaa beekuun laafaa akka hintaanedha. Misgaanuu (2011:24) fi Beekaan (2015:196) ilaalcha yeroo dheeraaf ture yoo ibsan, "Jechoota afaan tokkoo barsiisuun, ogummaa beekkamtummaa qabu akka hinturree," jedha. Yaanni kuni kan nu hubachiisu, hiikaa jechootaa barsiisuun osoo bu'uura afaan tokkoo ta'ee jiruu, yeroo baay'ee xiyyeeffannoo kan hinarganne ta'uusaati. Haata'uu malee, yeroo ammaa kana hiikaa jechootaa barsiisuun faayidaa akka qabu bira gahameera. Kanas Misgaanuu (2011:26) fi Beekaan (2015:199), "Ilaalchi duraan jechoota barsiisuuf ture gadi aanaa ta'uyyuu (akka seerlugaatti ilaalamuu baatuyyuu) yeroo booda barbaachisummaan isaa waan hubatameef, akkuma ogummaawwan biroo barsiifamuu kan jalqabeefi ammallee kan itti jiru ta'uu hubanna," yaada jedhu ibsa. Kanaafuu barsiistonni sadarkaa kanatti barsiisan, akka barattoonni isaanii beekkumsa isaan gama hiikaa jechootaan qaban kana gabbifataniif shaakalsiisuufi jajjabeessuutu irraa eeggama.

Walumaagalatti ogummaa barreessuu shaakaluurratti qabxiilee olitti tarreeffaman kanneenirratti sadarkaan wal haacaaluu malee gama hundaanuu hanqina qabaachuun

isaanii nihubatama. Kanumaafuu akkuma ragaa gabaticha keessa jirurraa hubatamutti, keessattuu barattoonni hedduun akka sadarkaa duraatti barreessuu shaakaluurratti qabiyyeen irratti shaakalan suni baay'ee ulfaataa akka ta'eedha. Itti aansuun akka hirmaattonni hedduun ifa godhanitti hiikaan jechootaa barreessuu shaakaluurratti baay'ee ulfaachuun sadarkaa lammaffaa qabachuu isaa hubanna. Qindoominni yaadaafi itti fayyadamni afaanii barreessuu shaakaluurratti bifa walfakkaatuun baay'ee ulfaachuun sadarkaa sadaffaa akka qabatan hirmaattonni ragaa bahu.

Gabatee 4.7: barrreeffama dhuunfaan /gareen shaakaluurratti yaada barattootaa.

lak.	Gaaffii	filannoowwan				Bay.	
		Eyyee		lakkii		barattoota	
		lak	%	lak	%	lak	%
7	Barreeffama dhumaa barreessuun dura barataan barreessuu shaakalaniif deebii kennan.	156	46	183	54	336	100
10	Barsiisaan akka barattoonni gareen shaakalan affeeruu isaa /ishii gaafannaan deebiin kennan.	99	29	237	71	336	100

Gabatee armaan oliirraa hubachuun akkuma danda'amutti, hirmaattonni harki caalaan 183 (54%) ta'an barrreeffama dhumaa barreessuun dura shaakala gahaa akka hingaggeessine ibsu. Faallaa yaada kanaa immoo hirmaattonni walakkaadhaa gadi ta'an 46 (46%) barrreeffama dhumaa barreessuun dura shaakala gahaa akka taasisaniidha. Asirraa wanti hubatamu barattoonni harki caalaan barrreeffama dhumaa barreessuun dura shaakala gahaa akka hingaggeessineedha. Kunis kan nuhubachiisu, muuxannoon baattoonni gama kanaan qaban baay'ee laafaa akka ta'eedha. Haalli kun immoo akka barattoonni fedhii waa barreessuu hinhoranne taasisa.

Bargaaffiin barsiistotaaf dhiyaate yaaduma kanaan tokko kan ta'e, barattoonni ogummaa barreessuu Afaan Oromoo shaakaluu keessatti barrreeffama dhumaa barreessuun dura akka shaakala gahaa adeemsisan gaafannaan deebiin isaan kennan kan itti aanudha.

Barsiistonni 3 akka barattoonni isaanii barrreeffama dhumaa barreessuun dura shaakallii gahaa hintaasisne ibsu. Lamaan hafan immoo akka barattoonni isaanii

barreeffama dhumaa barreessuun dura shaakala gahaa godhan ibsu. Yaanni guddaan asirraa hubachuun danda'amu, akkuma barsiistonni irra caalaan irratti walii galanitti barattoonni shaakallii gahaa akka hingooneedha. Yaanni kuni deebii barattootaa waliin waldeeggara. Kanamalees, yommuu qoratichi daawwannaa daree gaggeessetti wanti hubate kanaan alaa miti.

Yaanni gabatee kanarraa dubbifamuu danda'amu inni biraa, barsiisaan carraa gareen hirmaachuu barattootaati. Kanas, hirmaattonni 237 (71%) ta'an akka barsiistonni isaanii mariifi duubdeebii namlama lamaa hinaffeerre ibsu. Hirmaattonni hafan 99 (29%) immoo akka barsiistonni isaanii mariifi duubdeebii namlama lamaa heyyamaniif ragaa bahu.

Afgaaffiin barsiisaadhaaf dhiyaate tokko, "Barattoonni barreeffama isaanii akka shaakalan waliif soroorsaniif hagam tokko carraa laattuuf?" kan jedhuudha.

B4. Haaluma walfakkaatuun,"*Yeroo gahaan waan hinjirreef, carraa akkasii kennuun rakkisaadha. Haata'uumalee osoo yeroon jiraatee shaakalsiisanii gaaridha ture.*"

B1, "*Akkuma beekkamu yeroon jiru gabaabaadha. Haata'uumalee quubsaas ta'uu baatu, hamma tokko ittan adeemaa jira,*" yaada jedhu qaba. Asirraa wanti hubatamu, adeemsi barsiistonni hedduun hordofan yaada hayyuu Mangelsdof (1992:275), "Peer feedback gives students a sentence of audience, increases their motivation and their confidence in their writing and helps them to learn evaluate their own writing better," jedhuun akka wal faallessuufi adeemsa barsiistonni fooyyessuu qaban akka ta'eedha. Kanaaf qabxii guddaan asirraa hubatamu tokko kan nutti mul'isu mariifi duubdeebiin namlama lamaan adeemsifamu akka dagatameedha.

Gabatee 4.8: deeggarsa barsiisaan ogummaa barreessuurratti taasisu.

Lak.	Gaaffilee	Filannoowwan								bay. barattoota	
		1		2		3		4			
		Lak	%	Lak	%	Lak	%	Lak	%	lak	%
8	Hamma barsiisaan barreeffama barattootaa soroorsu.	9	3	20	6	229	68	78	23	336	100
9a	Hamma barsiisaan irra keessa barreeffamaarratti xiyyeeffatu.	45	13	57	17	210	63	24	7	336	100
9b	Hamma barsiisaan caasaa keessoo barreeffamaarratti xiyyeeffatu.	75	23	171	51	55	16	53	10	336	100
10a	Deebii barattootaa, barsiisaan barreeffama sirreessuufii dubbatanii..	2	2	10	10	41	41	46	46	99	100

Hiika. 1= yeroo hunda, 2= yeroo baay'ee, 3= yeroo tokko tokko, 4= goonkuma /darbee darbee,

Haaluma gabatee kanarraa hubannuun hirmaattonni 229 (68%) ta'an barsiisaan isaanii yeroo tokko tokko qofa akka wanta isaan barreessuu yaalan soroorsuf ibsu. Hirmaattonni 78 (23%) ta'an immoo barsiisaan isaanii akka goonkuma wanta isaan shaakalan hinsoroorsineef kan ibsan yoo ta'an, hirmaattonni 9 (3%) fi 20 (6%) ta'an walduraa duuban akka barsiisaan isaanii barreeffama isaanii yeroo hundaafi yeroo baay'ee soroorsuuf ibsu.

Yaanni asirraa hubatamuu danda'amu barsiistonni baay'een isaanii barreeffama barattoonni shaakalan akka hinsoroorsineedha. Haata'uumalee adeemsa baruufi barsiisuu keessatti barsiisaan kumiyyuu shaakala barattoonni isaa godhan hordofuufi deeggarsa barbaachisu raawwachuu qaba. Kana ta'uu baannan barattoonni shaakalli isaan raawwatan sirrii ta'uufi ta'uu dhabuusaa waan hinbeekneef, kaka'umsi waan haaraa hojjechuuf qaban laafaa ta'a. Daree keessatti barattoonni heddumatanii argamuun, fedhii barsiisaan barattoota isaa soroorsuuf qabu hirrisuu danda'a.

Haata'uu malee tokkoon tokkoon shaakala barattootaa keessatti dogoggorri hinjiru jennee yaaduun waan danda'amu miti. Dogoggorri kunis battalatti yoo hinsirranne haaluma jiruun itti fufama. Kanaafuu barattoonni keenyas dogoggora jiru qabatanii deemuuf dirqamu jechuudha. Kun immoo hanqina guddaa battalatti furmaata argachuu qabuudha.

Yaanni itti aanuufi gabatee kanarraa hubachuun danda'amu kan biraa immoo hirmaattonni 210 (63%) ta'an barsiisonni isaanii sirrummaa yaadaa, qindoominaafi qulqullina barreeffamaarratti xiyyeeffatee kan soroorsu, yeroo tokko tokko qofa akka ta'e addeessu. Hirmaattonni 57 (17%) ta'an immoo akka barsiistonni isaanii yeroo baay'ee sirrummaa yaadaa, qindoominaafi qulqullina barreeffamaarratti xiyyeeffachuun soroorsuuf ibsu. Gama biraatiin hirmaattonni 45 (13%) barsiistonni isaanii akka dhimma kanarratti xiyyeeffachuun yeroo hunda barreeffama isaanii soroorsaniif addeessan yoo ta'u, akka hirmaattonni 24 (7%) hafan yaadanitti immoo barsiistonni isaanii goonkuma akka hinsoroorsineef ragaa bahu. Yaada kanarraa wanti hubatamu barsiistonni hedduun qindoomina yaadaafi qulqullina barreeffamaarratti xiyyeeffannoon isaan kennan laafaa ta'uu isaati. Bargaaffiin walfakkaataan barsiistotaaf dhiyaatee deebiin kennan; barsiistonni 4 sadarkaan irra-keessaa qixuma qabiyyee fi qindoomina yaadaa barattootaaf akka barbaachisu addeessu. Barsiisaan 1 immoo akka sadarkaan irra-keessaa, qabiyyee fi qindoomina caalaa barattootaaf barbaachisu ibsa. Barsiistonni hedduun akka sadarkaan kuni lachuu walqixa barbaachisu haa ibsan malee barruulee (dabtaroota) barattootaa yeroo daawwannaa daree qoratichi sakatta'erraa qabxiin hubatame, barsiistonni hedduun sadarkaa keessaa (qindoomina yaadaafi qabiyyeerra) sadarkaa irra-keessaa (qubeessuu, sirna tuqaalee sirrii fayyadamuufi caaslugarratti) akka xiyyeeffatantu hubatame. Kana malees, deebiin barsiistonni kennan kuni isa kan barataa waliin waldhiiba.

Afgaaffiin, barsiistonni yommuu barreessuu shaakalsiisan maal maalirratti akka xiyyeeffatan gaafatamanii deebiin isaan laatan kan itti aanudha.

B3, *“Caasaa irra keessaa (qubeessuu, sirna tuqaaleefi qubguddeessa, caaslugafi kkf) qofarrattin xiyyeeffadha.”*

B1. *“Caasaa keessaa (qindoomina yaadaafi qabiyyee) rrattin xiyyeeffadha. Sababni isaas caasaan irra keessaa hanga kanaa nama hinrakkisu waan ta'eef barattoonni ofumaaf sirreeffachuu nidanda'u.”*

B1. Immoo, “*Ani lamaan isaaniin walfaana soroorsa*,” jechuun dubbata.

Walumaagalatti yaanni asirraa hubachuun danda’amu, yaanni barsiistotaafi barattoota walfakkaachuu isaati. Kunis, barsiisaan kan irratti xiyyeeffachuun barreeffama barataa soroorsu, caasaa irra keessarratti hundaa’uun akka ta’eefi kunimmoo barattoota keenya hubannoo gahaa qabsiisuurratti hanqina bal’aa akka qabuudha.

Gabatichumarraa kan hubannu inni biraa hirmaattonni hedduun 171 (51%) ta’an barsiistonni isaanii yeroo baay’ee sirrummaa caaslugaa, qubeessuufi sirna tuqaalee sirrii ta’erratti xiyyeeffachuun akka barreeffama isaanii soroorsaniif ibsu. Kana malees hirmaattonni 75 (23%) ta’an barsiisaan isaanii akka yeroo hunda sirrummaa caaslugaa, qubeessuufi sirna tuqaaleerratti xiyyeeffachuun barreeffama isaanii akka soroorsaniifitti yaadu. Hirmaattonni 55 (16%) ta’anis akka barsiistonni isaanii dhimma kanarratti xiyyeeffachuun barruu isaanii soroorsaniif kan ibsan yoo ta’u, hirmaattonni 35 (10%) ta’an immoo barsiisonni barruu isaanii akka goonkuma hinsoroorsineef ragaa bahu.

Akka waliigalaatti wanti qabxiilee guguddaa kanneenirraa hubatamu, barsiistonni hedduun kan yeroo fudhachuun irratti xiyyeeffatanii ilaalan dhimma keessoo (waa’ee sirrummaa yaadaa, qulqullinaafi qindoomina barreeffamaa) caalaa dhimma irra-keessoo (dhimma caaslugaa, qubeessuufi sirna tuqaalee sirrii) ta’erratti fuulleffachuu barbaadutu mul’ata. Kunimmoo kan nuhubachiisu hojiin gama barsiistotaatiin hojjetamaa jiru walakkaa kan taasisu fakkaata. Kanaafuu barsiistonni sadarkaa kana jiran adeemsa isaanii kallattii hundaan godhachuun dhimmoota karaa hundaan jirurratti xiyyeeffachuun, gargaarsa barattootaaf gochuu qaban cimsanii itti fufuutu gaarii ta’a.

Akka gabatee kanarraa hubatamutti, gama biraatiin hirmaattotuma akka barsiisaan marii isaaniif heyyamu ragaa bahan hagam akka isaaniif heyyaman gaafatamanii turan. Isaan keessaa 46 (46%) kan ta’an barsiistonni isaanii darbanii darbanii akka marii garee nama lama lamaan barreeffamarratti taasisan akka heyyamaniif ibsu. Haaluma walfakkaatuun hirmaattonni 41 (41%) ta’anis carraan marii kuni yeroo tokko tokko qofaa akka kennamuuf ragaa bahu. 10 (10%) warri ta’an immoo barsiistonni carraan marii kun yeroo baay’ee akka kennamuuf addeessu. Warri hafan kan 2 (2%) ta’an carraa marii kana yeroo hunda akka argataniidha.

Walumaagalatti qabxii guddaan asirraa hubatamuu danda’u, barsiistonni carraa mariifi duubdeebii namlama lamaan ta’uun waan barreessanirratti dudubbachuu argachuun baay’ee rakkisaa akka ta’eedha. Kunis adeemsa baruufi barsiisuu keessatti waan barsiistonni fooyyessuun aadaa marii barattoota gedduutti dagaagsuu qabu.

Gabatee 4.9: Fedhii barattoonni gareen hojjechuurratti qaban.

Filannoowwan	Baay’ina hirmaattotaa	Dhibbeentaa
Baay’een jaaladha	60	18
Hamma tokko nanjaaladha	193	57
Hinjaaladhu	68	20
Baay’een jibba	15	5
Kan biro	-	-
Ida’am	336	100

Akkuma gabaticharraa hubachuun danda’amutti hirmaattonni 193 (57%) ta’an marii garee hamma tokko akka jaallataniidha. Itti aansuun hirmaattonni 68 (20%) ta’an immoo hojii garee akka hinjaallanneedha. Hirmaattonni 60 (18%) ta’an immoo hojii garee akka baay’ee jaallatan yoo ta’u, 15 (5%) hafan immoo hojii garee akka baay’ee jibban ibsu.

Akka waliigalaatti, barattoonni hedduun kan ibsan, fedhiin barattoonni gareen ta’uun barreeffamarratti shaakaluuf qaban baay’ee laafaa akka ta’e agarsiisa. Kunis kan nuhubachiisu, muuxonnoon barattoonni gama hojii gareerratti hirmaachuuf qaban baay’ee xiqqaa akka ta’eedha. Haata’uumalee, barattoonni yommuu gareen ogummaa barreessuu tokkorratti waliin dudubbatan hubannoo cimaa akka walqabsiisan beekkamaadha.

Bargaaffiin barsiistotaaf dhiyaate kan yaada kanaan walfakkaatu, barattoonni isaanii lama lamaan ta’uun hagam akka jaallataniif deebiin kennan isa itti aanuudha. Barsiistonni 3 barattoonni isaanii mariifi duubdeebii garee namlama lamaarratti hamma tokko qofa akka hirmaatan yoo ibsan, 2n hafanis, dhimma kanarratti xiqquma akka hirmaatan ragaa bahu. Deebiin kunis deebii barattoonni kennan waliin tokkummaa qaba. Kanaafuu deebii barattootaarraas ta’ee kan barsiistotaarraa wanti hubatamu barattoonni garee namlama lamaan barreeffamarratti waliin shaakaluuf

fedhiin qaban xiqqaa ta'uu isaati. Kanaaf immoo sababa ta'uu kan danda'u, barattoonni muuxannoo waliin hojjechuu akka hinqabne nama hubachiisa.

Kanaafuu barsiistonni yommuu adeemsa baruufi barsiisuu adeemsisan akka barattoonni gareen ta'anii barreessuu shaakalaniifi duubdeebii waliif laatan heyyamuufi qabu.

Gaaffiin barsiisotaa bifa afgaaffiitiin dhiyaateef inni tokko, “Barattoonni kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa kanatti argaman ogummaa barreessuurratti fedhii akkamii qabu?” kana jedhu yoo ta'u, deebiin isaan kennan haala itti aanu kana fakkaata.

B2. *“Fedhii guddaa qabu. Garuu jechoota, himootaafi yaada qindeeffachuurratti hanqina bal'aa qabu. Kanaafuu barreeffamni isaan barreessan gahumsa hinqabu.”*

B3. *“Barattoonni fedhii waan qaban fakkaatu. Haata'uumalee, nuti barsiistonni yeroo gahaa argachuun barattoota keenya ogummicha shaakalsiisuu hindandeenyu. Sababni guddaan yeroon wayitichaaf ramadame qabiyyee barnootichaallee xumuruuf gahaa miti.”*

B1. *“Akka kootti inni kuni qorannoo guddaa barbaada. Sababni isaan barattoota jabanaa rakkoo isaanii beekuun ulfaataadha. Haata'uumalee, yeroo darbeen yoo walbira qabuun ilaalle, yeroo ammaa barattoota keenyaaf haalli mijataan waan uummame natti fakkaata,”* yaada jedhu dhiyeessu.

Walumaagalatti bargaaffiileefi afgaaffilee dhihaatan kanneenirraa wanti hubatamuu danda'u, akka barattoonni ogummaa barreessuu shaakalaniif deeggarsiifi hordoffiin gama barsiisaatiin godhamuuf baay'ee laafaa akka ta'eedha. Kun immoo akka barattoonni ogummaa kana gabbifachuurratti, kaka'umsaafi fedhiin isaan qaban akka laafu taasisa. Hanqinni kunis yeroo gabaabaa keessatti furamaata argachuu qaba. Kanaafuu barsiistonnis dhimma kana akka rakkoo salphaatti ilaaluurraa of qusachuun furmaata barbaaduu qabu.

4.3. Qaaccessa Bargaaffilee Banaafi Ibsa Isaa

Barattoonni akka iddattootti filataman baay'een isaanii gaaffilee banaafis deebii kennuuf yaalanii jiru. Cuunfaan deebii isaaniis armaan gaditti tarreeffamanii jiru.

1. Gaafii sababni guddaan ogummaa barreessuu Afaan Oromoo keessatti barataniif, deebiin barattoonni ibsan kan itti anu kana.

Bar. 13 *“Yaada keenya namoota biroof barreeffamaan dabarsuuf, kunis fedhii, gadda gammachuu, hawwiifi w.k.k.f nama biraatiif qooduufi”.*

Bar. 9 *“Haala jiruufi jireenyaa yeroodhaa yerootti dabarsan barreessuun dhalootaaf dabarsuufi.”*

Bar. 5 *“Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti fedha keessa ofii ittiin calaqqisiisuufi.”*

2. Yommuu waan tokko Afaan Oromootiin barreessan, barreeffama dhumaa barreessuun dura shaakala gahaa sababni hingooneef maaliif akka ta'eef deebiin hirmaattonni kennan,

Bar. 9 *“Sababa ajajni barsiisaarra hinkennamneefiif barbaachisummaa isaatti amanuu dhabuu keenyarraa kan ka'eeni.”*

Bar.7 *“Ogummichi ogummaa kaawwan caalaa ulaata. Yommuu barreessinu yaanni nuuf hinqindaa'u. Kanaaf barreessuu laganna.”*

Bar. 11 *“Deeggarsi gama kanaan barsiisaan nuuf godhu laafaa waan ta'eef, hubannoon nuti qabnu xiqqaadha.”*

3. Barsiisaan isaanii akka isaan namlama lamaan ta'uun barreeffama isaaniirratti waliin mari'ataniif sababni hinaffeerreef maaliif akka ta'e gaafatamanii deebiin isaan kennan,

Bar. 19 *“Daree keessatti barattoonni hedduminaan (71-79) waan argamnuuf barreeffama keenya hundaa soroorsuu ninuffu. Yoo soroorsanillee kan barattoota muraasaa qofa soroorsu.”*

Bar. 8 *“Yeroon torbee tokko keessatti barnoota Afaan Oromoof ramadame qabiyyee barnootichaan yoo walbira qaban baay'ee xiqqaadha. Torbeetti allama qofa. Kanaafuu ogummicha shaakalsiisuun dagatame ta'a.”*

Bar.3 *“Tari barsiistotatti dareen waan heddummatuuf ta'uu mala.”*

4. Akka yaada barattootaatti sababni guddaan akka ogummaa barreessuu hingabbifanneef gufuu isaanitti ta'uu danda'u maalfaa akka ta'e yoo ibsan,

Bar. 14 *“Ogummaawwan afaanii keessaa barreessuun waan ulfaatuuf, shaakaluurraa of qusanna.”*

Bar. 6 *“Sababa barsiistonni yeroo gahaa fudhachuun barreeffama barattootaa hinsoroorsineef, barattoonni waa barreessuuf, fedhiifi hubannoo gahaa hinqabnu.”*

Bar. 4 *“Maatiin keenya hedduun isaanii barumsa waan hinqabneef, deeggarsi isaan nuuf godhan hinjiru. Kun immoo hamilee keenyarratti dhiibbaa guddaa qaba. Kanaaf nuti kan barannu kutaa 10 xumuruuf qofa malee, beekkumsa gahaa argachuufii miti,”* yaada jedhu deebisaniiru.

Haaluma walfakkaatuun deebiin barsiistonni sababni ogummaa barreessuu hinshaakalsiineef yoo ibsan;

B2. *“Ogummaa barreessuu shaakalsiisuuf haalli mijataan hinjiru. Kunis, keessattuu baay’inni barattoota daree tokko keessatti argamanii humnaa ol ta’uun dhimma yaaddessaadha. Kanaaf akkaataa barbaaddamuun ogummicha barattoota qabsiisuun ulfaataafi nuffisiisaadha.”*

B2. *“Barattoonni hanqina ofii hubatanii gargaarsa argachuu waan hinbarbaanneefi yoo gargaarsa argatellee akka itti hingammannetu calaqqisa. Kun immoo hamilee barsiisaatiif gaarii hinta’u.”*

B1. *“Ogummichi seeraan barsiisuufis ta’ee barachuuf hojii yeroo gaafatuudha. Wayitiin torbeetti Afaan Oromootiif ramadamu garuu ogummicha seeraan barsiisuuf nama hinaffeeru,”* yaada jedhu qabu.

Qabxiin asirraa ogummaa barreessuu akkaataa barbaachisuun barsiisuuf, wayitiin barnootichaaf ramadame, fedhiin barataa dhabamuu, barattoonni daree keessatti heddummachuun humnaa ol ta’uufaan sababa guddaa akka ta’e hubanna.

Walumaagalatti gaaffiilee banaa kanaaf deebii kan kennan barattoota qubaan lakkaa’aman qofa. Kun immoo kan nuhubachiisu, barattoonni kunniin barreeffamaan deebii waan tokkoo kennuurratti hanqina guddaa qabaachuu isaaniiti.

Hiika, Bar. = barattoota, B= barsiisaa

4.4. Qaaccessa Odeeffannoo Daawwannaa Dareerraa Argame

Adeemsa shaakala ogummaa barreessuu keessatti, shaakalli barreessuun duraa, keessa deebiifi gulaaluurratti taasifamu qabxiilee murteessoodha. Akkuma dura ibsametti, daawwannaan kuni barsiistota shanirratti marsaa afuriin akka ta’eefi xiyyeeffannoo guddaan qo’annoo kanaa akkaataa barsiistonni shaakala ogummaa barreessuu itti hojiirra oolchaniifi akkaataa itti barattoonni shaakala kana raawwatan sakatta’uudha.

Kunis kan ta'eef toora rakkoon ogummichi akka hindagaagneef gufuu ta'e bira gahuuf gargaara. Irradeddeebi'iinsa shaakala ogummaa barreessuu hojiitti hiikuu ilaalchisee kan yommuu daawwannaan daree gaggeeffamu hubatame armaan gaditti gabateen taa'eera.

Gabatee 4.10: Odeeffannoo Qaaccessa Sadarkaalee Barreessuu

Lak.	Sadarkaalee Shaakalaa	Irra deddeebi'iinsa yeroo barsiistonni barattoota isaanii sadarka barreessuu gara garaa shaakalsiisan.					Ida'ama
		4	3	2	1	0	
		lak	Lak	lak	lak	lak	lak
1	shaakala barreessuun duraa	-	-	1	2	2	5
2	shaakala keessa deebii	-	-	2	2	1	5
3	gulaaluu	-	-	-	-	5	5

Hiika. 1. lak= Baay'ina barsiistota daawwatamanii ibsa.

2. (4=yeroo hunda, 3=yeroo baay'ee, 2=yeroo tokko tokko, 1=darbee darbee, 0=goonkuma)

4.4.1. Shaakala barreessuun duraarratti, akkaataa itti shaakalsiisan.

Sadarkaan barreessuun duraa, yeroo itti barsiisaan daree sun barattoota isaa, mataduree irratti barreessuuf deeman sanarratti isaan sissi'eessuun gara waa barreessuutti dhiheessuudha. Sadarkaa kanarratti wanti sirriitti barbaachisu, yaa'insa yaadaa barattoota keessatti hubannoo uumuudha malee, barattootarraa barreeffama gaarii ergaa guutuu dabarsu tokko eeguu miti. Kanaafuu sadarkaa kanatti yoo barattoonni dogoggora uuman, barsiisaan daree suni shaakala duraa sanarratti gorsuufi karaa qajeelchuun akka yaada isaanii kan jalqabaa san fooyyeffatan gargaaruu qaba. Sadarkaan kuni kan jalqabaa waan ta'eef, adeemsota yaada maddisiisuu, maal akka barreessan murteeffachuufi akkaataa yaa'insaafi waliin adeemuu danda'uu yaadotaa xiinxaluullee dabalata. Shaakalliiwwan sadarkaa kanatti barattootaan daree keessatti

raawwataman kan akka waan yaadan maddisiisuu, gaaffilee walgaafachuu, waliin marii gochuufi walfalmuufi wkf of keessaa qabaachuu danda'a.

Yommuu daawwannaan daree gaggeeffamutti, wanti hubatame barsiistota 5 (shan) daawwataman keessaa, barsiisaan 1 yeroo tokko tokko mataduree barnootaa erga barattootaaf ibseen booda akka garee namlama lamaatiin mataduricharratti mari'atan barattoota affeere. Barsiistonni 2 immoo akkaataa walfakkaatuun barnoota yeroo darbee erga yaadachiisaniin booda hamma tokko shaakala barreessuun duraarratti barattoota keessatti kaka'umsa uumuufi hubannoo qabsiisuu kan yaalan, darbee darbeeti. Gama biraatiin barsiistonni lamaan (2) hafan, immoo waa'ee shaakala barreessuun duraa waan tokkollee kaasani hinbeekan. Kun immoo kan nutti mul'isu, sadarkaa shaakala barreessuun duraarratti, akka barattoonni waan barreeffamu tokkoratti yaada maddisiisan, waliin marii godhan, walfalman, gaaffiilee walgaaffataniifi w.k.f barattoota jajjabeessuun akka dagatameedha. Sadarkaa kanatti barattoonni karoora gahaa waan barreeffamuuf qabu sanaa qabaachuu qabu ture. Shaakala barreessuun duraa hojiitti jijjiiruun, akka barattoonni barreeffama gaarii tokko qopheessuu danda'aniif, shaakala gahaa gochuuf, akkasumas mataduree irratti barreessan murteeffachuuf isaan gargaara.

Haata'uu malee akka daawwannaa dareerraa hubachuun danda'ametti, barsiistonni baay'een yeroo baay'ee shaakala barreessuun duraa hammi hojiitti jijjiiran baay'ee xiqqaadha.

4.4.2. Sadarkaa keessa deebiirratti akkaataa itti shaakalsiisan.

Sadarkaa kanatti barattoonni sirrummaa barreeffama isaaniirratti xiyyeeffannoo gahaa hintaasisan. Wanti guddaan sadarkaa kanatti barbaaddamu hiika sirrii kennuudha. Shaakalli daree keessatti raawwatus shaakala barreessuu too'annoo maleeti. Akka Caudery (1997) "Students simply begin writing for ten minutes with out worrying about correct language," jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu sadarkaa kanatti barattoonni too'annaa tokko malee osoo sirrummaa yaadaatiif hindhiphatin yeroo murtaa'eef, yaada isaanii barreessu. Dabalataanis barattoonni gareen ta'uun ogummaa barreessuurratti yaada waljijjiiruun muuxannoo qaban waliif qooduu danda'u. Haaluma kanaan akka daawwannaa dareetirraa hubachuun danda'ameen, barsiistota daawwataman shanan keessaa barsiistonni lama barattoota daree keessatti jalqaba dhuunfaa akka barreessuu shaakalsiisuu boodarra akka dareef dhiyeessaniif,

barattoota muraasa qofa affeeran. Kanas kan taasisan guyyoota daawwataman keessatti yeroo tokko tokko qofaadha.

Gama biraatiin barsiistonni lama kanneen biroo garuu, yaada barreeffama walabaa barreessuurratti barattoonni akka gareen mari'achuun barreeffama gabaabaa barreessaniifi hiriyyoota waliin mari'achaa barreessuu kan shaakalsiisan darbee darbee qofa. Kana malees, wanti barsiistonni barattoota hubachiisuuf yaalan hinmullatu. Barsiisaa inni tokko immoo yeroo daawwatame keessatti, dhimma barreessuurratti waan tokkollee osoo hinkaasin bira darbaa turan.

Gabaabumatti yaada armaan oli kanarraa wanti hubatamuu danda'u barsiistonni daree keessatti gosa barreessuu kana barattoota isaanii shaakalchiisuurratti hanqina bal'aa akka qabaniidha. Kuni immoo adeemsa baruufi barsiisuurratti akka barattoonni ogummaa barreessuu gabbifataniif barsiistonni gumaachi isaan gochaa jiran baay'ee xiqqaa akka ta'eedha.

4.4.3. Barreeffama gulaaluurratti akkaataa itti shaakalchiisan.

Sadarkaan kuni yeroo barattoonni duraa duuba himaa eeguun sirreessan, barreeffama isaanii ofumaaf gulaalaniifi lama lamaan waliif sirreessaniidha. Yommuu kana barattoonni yaadannoo sadarkaa shaakala barreessuun duraarratti qabatan qindeeffatu. Barattoonni kan ogummaa barreessuu isaanii madaalaniifi kan barreeffama isaanii hiriyyoota isaaniin waljijjiiranis sadarkaa kanatti. Yommuu daawwannaa daree garuu wanti hubatame, barsiistonni daawwataman shananuu, akka barattoonni shaakala barreessuu mana isaaniiti xumuranii dhufan ajajan. Guyyoota itti aanan immoo barsiistonni hundi isaanii salphumatti hojmanee barattootaa takka ilaalanii takka takka immoo osoo hinilaalanii mataduree haaraatti darbuun ala, guyyaan isaan barattootaaf, akka barreeffama manatti yaalanii dhufan gulaalaniif goonkuma carraa hinkennineef.

Walumaagalatti qabxii guddaan daawwannaa dareetirraa hubatame, shaakalli ogummaa barreessuu daree keessatti barsiisotaan hojiitti jijjiirramu, darbee darbee ykn tasumaayyuu akka hojiitti hingeddaramneedha. Barsiistonni darbanii darbanii barattoota isaanii akka shaakala barreessuun duraarratti qofa shaakalsiisantu hubatama. Dabalataanis sadarkaa barreeffama keessa deebi'uufi gulaaluurrattis gargaarsi barsiisaan godhu akka hinjirreedha. Kuni immoo kan nuhubachiisu

barsiistonni, akka barattoota isaaniif gargaarsa gahaafi hordoffii cimaa gochuun ogummaa barreessuu hinshaakasiisnedha.

Boqonnaa kana keessatti akkuma waliigalaatti, qaaccessa odeeffannoo barattoota iddatteeffamaniifi barsiistota mana barumsaa kanatti Barnoota Afaan Oromoo barsiisanirraa funaannametuu keessatti dhihaatee hiikame. Kunis qaaccessa odeeffannoo barattootaa, kana barsiistotaafi daawwannaa dareetu walduraa duubaan keessatti dhihaate.

BOQONNAA SHAN

Guduunfaafi Yaboo

Kutaa kana keessatti, Guduunfaa waliigalaa kan qorannichaa boqonnaalee darbaniifi, yaada furmaataa (yaboo) qorannichaaf fala ta'u jedhamantu keessatti dhihaata.

5.1. Guduunfaa

Xiyyeeffannoo guddaan qorannoo kanaa mana barumsaa sadarkaa 2^{ffaa} Garba Gurraachaatti, ogummaa barreessuu gabbifachu keessatti rakkoolee barattoota kutaa 9^{ffaa} mudatan adda baasuudha. Qorannicha keessatti gaaffiilee bu'uraa lama kaasuun barbaachisaadha.

Kaayyoo ibsame kana galmaan gahuufis, bargaaffileen raabsamee odeeffannoon funaannameera. Kana malees, daawwannaan daree gaggeeffamuun adeemsi baruufi barsiisuu ilaallameera. Kan biroon immoo afgaaffii barsiistota mana barumsichaatti Afaan Oromoo barsiisaniif dhihaatedha. Kaayyoo guddaan bargaaffiilee, hubannoofi ilaalcha barattoonni ogummaa barreessuurratti qabaniifi akkaataa barsiistonni ogummicha itti barsiisan sakatta'uudha. Kana malees daawwannaan darees akkaatuma cheekliistiin adeemuun, akkaataa barreessuun itti barsiifamu sakatta'ameera.

Walumaagalatti, qorannicharraa, akka odeeffannoon barattoonniifi barsiistonni kennan ibsutti yaanni guduunfaa armaan gadii bira gahameera.

- Barattoonni kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti Afaan Oromooratti ogummaa barreessuu isaanii gabbifachuuf, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti dhuunfaanis ta'ee akka gareetti, shaakalli isaan taasisaa jiran gaha akka hintaane ragaa barattoonni 71% ta'aniifi kan biraatirraa hubatameera.
- Barsiisonni mana barumsichaatti Afaan Oromoo barsiisan akka barattoonni isaanii yaada maddisiisuun, barreeffama gahumsa qabu barreessaniifi akka isaan barreeffama sadarkaa garagaraatiif of qopheessaniif gargaarsi taasisaa jiran laafaa ta'uun qaaccessa ragaa barattoota 54%fi kan biroorraa hubatameera.

- Barsiistonni mana barumsichaa barattoota isaanii barreessuu shaakalsiisuufi barreeffama barattoonni shaakalanillee soroorsuufi duubdeebii kennuurratti deeggarsi isaan godhan laafaa ta'uun qaaccessa ragaa barattoota 68%fi kan biroorraa hubachuun danda'ameera.
- Barattoonni mana barumsichaatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran adeemsa baruufi barsiisuu keessatti hanqinoota akka qubeessuu, caaslugaa, yaada qindeeffachuu, sirna tuqaaleefi qubguddeessatti seeraan dhimma bahuurratti hanqina qabaachuun ragaa hirmaattota 74% ta'anirraa hubachuun danda'ameera.
- Barattoonni mana barumsaa kanatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran, ogummaa barreessuurratti ilaalchi isaan qaban, adeemsa walxaxaa, ulfaataa ta'uu isaafi fooyya'uu akka hindandeenyetti ilaaluun shaakaluu sodaachuun qaaccessa ragaa barattoota 63% kan biroorraa mirkanaa'ameera.
- Barsiistonni mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti Afaan Oromoo barsiisan adeemsa baruufi barsiisuu keessatti barattoota ogummaa barreessuu akka hinshaakalsiisne dhoorkan kanneen akka yeroon barnootichaaf ramadame gahaa ta'uu dhabuu, barattoonni daree tokkotti ramadamanii barachaa jiran heddummachuurraan kan ka'e ogummaa kana shaakalsiisuuf akka carraa hinarganne bira gahameera.

5.2. Yaboo

Akka guduunfaa qo'annichaarraa hubatameetti, yaboon (yaanni furmaataa) armaan gaditti kaa'ameera.

- Barattoonni mana barumsaa Garba Gurraachaatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran Afaan Oromo barreessuuf qabxiilee bu'uura warra ta'an: qubeessuu, sirna tuqaaleefi qubguddeessa sirrii fayyadamuu, akkasumas jechoota wal-unachiisuun barreeffama gahumsa qabu barreessuu osoo shaakalanii gaariidha.
- Barattoonni mana barumsaa Garba Gurraachaatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran, ogummaa barreessuu gabbifachuuf dhuunfaanis ta'ee akka gareetti shaakala gahaa ogummaa barreessuu isaanii fooyyessuu danda'u, osoo taasisanii gaaridha.

- Barattoonni mana barumsaa kanatti kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti gahumsa isaanii gabbifachuuf, gilgaalota shaakala dandeettii barreeffama gabaabaa, xalayaa, keeyyata gaarii barreessuufi wkf isaan dandeessisu osoo shaakalanii gaariidha.
- Barattoonni mana barumsaa kanatti kutaa 9ffaa barachaa jiran, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti, yommuu barreessuu shaakalan hubannoo dogoggoraa kan akka ogummaan barreessuu fooyya'uu akka hindandeenyetti fudhachuun sodaachuurra yeroo gara yerootti ogummichagabbifachuu osoo shaakalanii gaaridha.
- Barsiistonni mana barumsichaatti Afaan Oromoo barsiisaa jiran, sadarkaalee barreessuu hunda: shaakala barreessuun duraa, wayitii barreessuufi barreessuun boodaarratti barattoota isaaniif osoo deeggarsa taasisanii gaariidha.
- Barsiistonni mana barumsichaatti Afaan Oromoo barsiisan, barattoota isaanii ogummaa barreessuu akka shaakalaniif, barreeffama barattoonni shaakalanirratti osoo soroorsuufi duubdeebii kennuu amaleeffatanii gaaridha.
- Barsiistota mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti Afaan Oromoo barsiisaniif akka isaan carraa bal'aa argatanii ogummaa barreessuu barattoota isaanii shaakalsiisaniif, yeroon gahaa ta'e barnootichaaf osoo ramadamee gaaridha.
- Barsiistonni mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti Afaan Oromoo barsiisaniif yeroo qaban keessatti akka barattoota isaanii ogummaa barreessuu sadarkaa gara garaa shaakalsiisuu danda'anitti barattoonni daree tokkotti ramadaman, osoo humnaa ol heddummachuu baatanii gaariidha.

Wabiilee

- Abdussalaam Abbaa Olee. (2013). “Dandeettii Barruu Guutuu Barreessuu Barattoota Muummee Afaan Oromoofi Ogbarruu: Haala Yuunivarsiitii Wallaggaa Keessatti.” Yuunivarsiitii Addis Ababaa: Waraqaa ittiin guuttannaa digirii lammaffaa, Afaan Oromootii qophaa’e. (kan hinmaxxanfamne).
- Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa. Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Efficincy P.P
- _____. (2011). *Sanyii: Jechaafi Caasaa Isaa*. Finfinnee: Alem Printing PLC
- _____. (2012). *Natoo: Yaadrimee Caasluga Afaan Oromoo*. Finfinnee: Mega Printing Press.
- _____. (2014). *SEMMOO: Bu’uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*. Finfinnee: Far East Trading PLC.
- Alamuu Waaqjiraa. (2007). “Qaaccessa Dogoggora Qubeessuu Afaan Oromoo.” Yuunivarsiitii Addis Ababaa. Kan hinmaxxanfamin.
- Asafaa Tafarraa (2009). *Eela: Seenaa Oguma Oromoo*. Finfinnee: Far-East trading PLC
- Atkins, J. Hailom Banteyerga and Nuru Mahammed. (1996). *Skill development Methodology*. (Part II). Addis Abeba: Addis Abeba University Press.
- Balaay Shifarraa. (2007). “Dandeettii Barreessuu Gabbifachuu Keessatti Rakkoowwan Barattoota Kutaa 11 Mudatan: Haala Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaafi Qophaa’inaa Shaambuu irratti.” Yuunivarsiitii Addis Ababaa: Waraqaa ittiin guuttannaa digirii lammaffaa, Afaan Oromootii qophaa’e. (kan hinmaxxanfamne).
- Beekaan Gulummaa. (2015). *Tuujuba: Saayinsiifi Dandeettiwwan Afaanii*. Finfinnee: Elleni P.P.PLC
- Baseman, C. (1989). *The Informed Writer*. Boston: Houghton Mifflin company
- Bartels, N. (2003). *Written Peer Response in L2 Writing*. Forum, 41/1:34-37.
- Banese, F And John, A. (1996). *Classroom-Based Evaluation in Second Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bittinger, J. and et al. (1993). *Staff Development Video: The of Teaching ESL Learners Guide*. Massachusetts: Addis- Wesley publishing Company
- Brain, G. and May. (1996). *Writing From Sources*. Mayfield publishing Company.
- Byrne, D. (1988). *Teaching Writing Skills*. London: Longman Ltd.
- Caudery, T. (1997). "Process Writing, In F. Glenn (Eds.), *Writing in English language class-room.*" *English language Teaching Review* (pp 3-23). Great Britain: Red Wood Books.
- Cohen, A. and Cavalcanti, C. (1990). "What does time busy? ESL Student performance on home versus class composition." In B. Kroll (ed.) PP. 155-176.
- Crème, Ph. (2003). *Writing at University*. Philadelphia: Open University Press.
- Cullingford, C. (1995). *The Effective Teacher*. New York: Wellington house.
- Daani'eel Guddinaa. (2015). "Xiinxala Ga'inaafi Hanqina Barreeffama Barattoota Afaan Oromoo Kutaa 11ffaa: Haala Mana Barumsaa Qophaa'inaa Waadaraa." Yuunivarsiitii Addis Ababaa: Waraqaa ittiin guuttannaa digirii lammaffaa, Afaan Oromootii qophaa'e. (kan hinmaxxanfamne).
- Dastaa Dassaalany. (2013). *Bu'uura Qorannoo*. Far East Trading PLC.
- Dawson, C. (Dr). (2001). *Practical Research Methods*. UK: How to books LTD.
- Fedhaa Nagaasaafi Abarraa Kaasaayee. (1996). "Barnoota Afaan Oromoo Koolllejjiiif," (Hidhaa Lammaffaa). Adaamaa: Koolllejjii Barsiistotaa Adaamaa, Muummee Afaan Oromoo.
- Gadaa Melbaa. (1988). *Oromia in Introduction*: Kartoum. NP.
- Gearson, J.S and Steven M.G .(2000). *Teaching writing: process and product*. New Delhi: Pearson Education Inc.
- Geetachoo Rabbirraa .(2011). *Furtuu: Seerluga Afaan Oromoo*. (max. 3^{ffaa}). Finfinnee: Dhaabbata maxxansaa kurraaz internaashinaal.
- Gragg, G. B. (1976). *Oromo of Wellega*, in M. L. Bender. (eds.) *The non-Semitic Languages of Ethiopia*. Mitchgan State: Mitchgan State University Press.

- Hamid Muudee. (1995). *Hamid Muude's Oromo Dictionary*. Vol. 1, Atlanta: Sagalee Oromoo publishing Inc.
- Harmer, J. (1991). *The practice of English Language Teaching* London: Longman.
- Jonasson, H. (1996). *Handa Books Research for Educational Communication and Technology*. (4th ed.). New York: Macmillan.
- Jordan, R. (1997). *English for academic purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kadir Bulloo. (2012). “Rakkoowwan Keeyyata Afaan Oromoo barreessuurratti barattoota Kutaa 9 mudatan: Haala Mana Barumsaa Dajjaasmaach Garasuu Dhuukii Sadarkaa 2ffaa”. Yuunivarsiitii Addis Ababaa: Waraqaa ittiin guuttannaa digirii lammaffaa, Afaan Oromootii qophaa’e. (kan hinmaxxanfamne).
- Keh, C. (1990). “Feedback in the writing process: A model and methods for implementation.” *ELT Journal*, 44/4, pp. 294-304.
- Kharma, N. (1986). “Composition Problem: Diagnosis and remedy,” *English Language Teaching Forum*, XXIV/3.
- Krall, B. (1990). *Second Language Writing*. Northridge: California State University.
- Karoll, B. (ed). (1990). *Second Language Writing: research in sights for the classroom*. Cambridge University press.
- Langan, J. (1981). *English Skills*. New York: McGraw
- Langan, J. (1985). *College Writing Skills with Readings*. New York: Mc Graw Hill.
- Lee, I. and L. (1997). ‘Facilitating Writing in the Language Press Classroom Guidelines’ *A Periodicals for class room Language teachers*. 19/2: 73-86. Seameo Regional Language Center.
- Leki, I. and Carson, J. (1994). *Students perception of EAP writing instruction and writing needs across the disciplines*. Vol. 28(1), PP. 81-191.
- Lunsford, A. and Robert, C. (1989). *The St. Martin's Hand Book*. New York: St. Marti's press.

- Mamo Kefele. (2001). "The Effects of Multiple and Single Draft feedback to the writin skills of students", *The Ethiopian Journal of education*. Xx1/2: 127-151.
- Mahamad Hassen. (1994). *The Oromo of Ethiopia*. A History of 1570-1860. Trenton: the Red Sea Press.
- Marsen Sky. (2003). "Business writing". *Journalism Author ship*. London: Mac millan press.
- Mangelsdorf, K. (1992). "Peer rerviews in the ESL Composition Classroom: What do the Students think?" *ELT Journal*. Vol. 46 (1-3), PP. 274-283.
- McDonough, J. and Shaw, C. (1993). *Materials and Methods in ELT: A Teacher Guide* Oxford: Blackwell.
- Misgaanuu Gulummaa (2011). *KATTAA: Ogummaa Barreessuu*. Finfinnee.
- Norrish, J. (1983). *Language Learners and Their Errors: ELTS*. London: MacMillan Publishers.
- Nunan, D. (1989). *Designning tasks for the Communicative classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nunan, D . (2000). *Syllabus Design*. Oxford: Oxford University Press.
- Pincas, A. (1982). *Teaching English Writing*. London: McMillan Publisher LTD.
- Pincas, A. (1989). *Teaching English Writing*. Hongkong: McMillan Publisher Ltd.
- Porto, M. (2001). "Cooperative Writing Response and self –evaluation" *ELT Journal* 55/1: 39-46 Oxford University press.
- Qorro, M. (1994). *Writing as Process of Learning in Communication Skills Unit Courses*:
- The Case of Civil Engineering Report Writing Course. Dares Selam Lmkuki Nyota Publishers.
- Raimes, A. (1983). *Techniques in Teaching Writing*. Oxford: Oxford University Press.
- Raimes, A. (1991). "Out of Wood: Emerging traditions in the teaching of Writing". *TESOL Quarteriy*. Vol. 25(3), PP. 407-431.

- Reid, J.M. (1993). *Teaching ESL Writing*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Samu'el Leggese. (2010). "Common Mistakes in Using The Oromo Writing".
Unpublished M.A. Thesis. Addis Abeba University.
- Silva, T. (1990). "Second Language Instruction: Development issues and directions in ESL". In B. Kroll (eds.). PP. 11-23.
- Stern, H.H. (1983). *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford. Oxford University Press.
- Temesgeen Nagaasaa. (1992). *Qubee Afaan Oromoo. Wiirtuu Barruulee Waaltina Afaan Oromoo keessatti*: Finfinnee, mana maxxansaa daldalaa jildii 5^{ffaa} fuula 36-511.
- The new Encyclopedia Britannica, vol. 12 (1993).The university of Chicago: Ency BrigInc.
- Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, R.V. (1980). *Teachers Writen English*. London: Heineman Educational Books Ltd.
- White, R.V. (1988). "Academic Writing: Process and Product." *ELT Document*. Vol. 127, PP. 5-16.
- Widdowson, M.G. (1985). *Teaching Language as Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Yule, G. (1985). *The Study of Language*. New York: Cambridge University Press.

Dabalee A

YUUNIVARSIITHI ADDIS ABABAA /FINFINNEE/

FAAKAALTII DHAABBATA QO'ANNOO AFAANIITTI

DAMEE BARNOOTA AFAAN, OGBARRUUFII FOOKILOORII OROMOO

BARGAAFFILEE BARATTOOTAA

Kabajamoo barattoota! Kaayyoon gaaffilee isiniif dhihaate kanaa waa'ee **ogummaa barreessuu** barnoota Afaan Oromoo irratti odeeffannoo qorannoodhaaf gargaaran funaanuudha. Odeeffannoon dhuga-qabeessi isin kennitanis galma gahinsa qorannichaatiif murteessaadha. Kanaafuu hanga danda'ame gaaffilee hundaaf deebii kennuu yaalaa.

Gargaarsa keessaniif guddaa galatoomaa!

Kutaa I. Odeeffannoo dhuunfaa kan barataa.

Bakka deebiin kee sirrii ta'etti gabatee keessatti mallattoo (x) kaa'i.

- Umriin kee (waggaa) 13-16 ☐ 17- 19 ☐ 20fi ol ☐
- Kooraaayaa Dhi ☐ Du ☐
- Turtiin kee M/barumsaa kanatti (waggaan) 1 ☐ 2 ☐ 3fi ol ☐

Kutaa II. Gaaffilee cufaa. Gaaffilee armaan gaditti dhihaataniif akkaatuma ajajaatiin deebisi.

- Barnoota hanga kutaa 9tti barachaa turte keessatti ogummaawwan afaanii gurguddoo (dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu) akkaataa cimina isaaniitiin sadarkeessi.

Sadarkaa ciminaa.	1= sirriitti cimaa. 2= cimaa. 3= salphaa. 4= baay'ee salphaa.			
Og. Afaanii	Barreessuu	Dubbisuu	Dubbachuu	Dhaggeeffachuu
Sadarkaa				

2. Ogummaawwan afaanii afran akkaataa barbaachisummaa isaanitiin sadarkeessi.

Og. afaanii	Barreessuu	Dubbisuu	Dubbachuu	Dhaggeeffachuu
Sadarkaa				

3. Ogummaawwan afaanii afranuu adeemsa baruufi barsiisuu keessatti baay'ee barbaachisuu isaanii, A. sirriittan itti amana B. ittan amana

C. nan morma D. sirriittan morma

4. Yommuu ogummaa barreessuu shaakaltu fedhiin ati qabde akkamiin ibsama?

A. baay'en itti gammada. C. dogoggoratu namudata jedheen sodaadha

B. nan dhiphadha D. waan hunda sirreesseen barreessa

5. Yaadoleen armaan gadii ogummaa afaanii fooyyeffachuuf hagam gargaaru?

5.1. Qabiyyee: A. baay'ee barbaachisa B. nibarbaachisa

C. hinbarbaachisu D. goonkuma hinbarbaachisu.

5.2. Qindoomina yaadaa: A. baay'ee barbaachisa B. nibarbaachisa

C. hinbarbaachisu D. goonkuma hinbarbaachisu.

5.3. Itti fayyadama afaanii: A. baay'ee barbaachisa B. nibarbaachisa

C. hinbarbaachisu D. goonkuma hinbarbaachisu.

5.4. Hiikaa jechootaa: A. baay'ee barbaachisa B. nibarbaachisa

C. hinbarbaachisu D. goonkuma hinbarbaachisu.

6. Barnoota Afaan Oromooratti ogummaa barreessuu fooyyeffachuu keessatti qabxiileen itti aanan hagam ulfaatu?

6.1. Qabiyyee: A. Baay'ee ulfaata B. ni'ulfaata C. nisalphata D. baay'ee salphata

6.2. Yaada qindeeffachuu:

A. Baay'ee ulfaata B. ni'ulfaata C. nisalphata D. baay'ee salphata

6.3. Fayyadama afaanii:

A. Baay'ee ulfaata B. ni'ulfaata C. nisalphata D. baay'ee salphata

6.4. Hiikaa jechootaa:

A. Baay'ee ulfaata B. ni'ulfaata C. nisalphata D. baay'ee salphata

7. Yommuu yaada tokko Afaan Oromootiin barreessitu, barreeffama dhumaa barreessuun dura dursitee nishaakaltaa? A. eyyee B. lakkii

8. Barsiisaan Afaan Oromoo kee barreeffama ati shaakaltu hagam siif soroorsa?

A. yeroo hunda B. yeroo baay'ee C. yeroo tokko tokko D. hinsirreess

9. Barsiisaan kee shaakala barreessuu kee siif soroorsuurratti qabxiwwan

kamfaarratti hagam xiyyeeffata?

9a. Sirrummaa yaadaa, qindoominafi qulqullina barreeffamaarratti,

A. yeroo hunda B. yeroo baay'ee C. yeroo tokko tokko D. goonkuma

9b. Sirrummaa caaslugaafi sirna tuqaaleerratti,

A. yeroo hunda B. yeroo baay'ee C. yeroo tokko tokko D. goonkuma

10. Barsiisaan keessan akka namlama lamaan taatanii barreeffama keessanirratti duubdeebii waliif kennitan isin ni'affeeraa? A. eyyee B. lakkii

10a. Deebiin kee lakk. 10^{ffaa} "Eyyee" kan jedhu yoo ta'e, hagam isiniif heyyama?

A. yeroo hunda B. yeroo baay'ee C. yeroo tokko tokko D. darbee darbee

10b. Ati mariifi duubdeebii namlama lamaa hagam jaallattaa?

A. baay'een jaalladha B. hamma tokko C. hinjaalladhu D. baay'ee xiqqaa

Kutaa III. Gaaffilee Banaa.

Gaaffilee armaan gadii barreeffamaan deebisuuf yaali.

1. Sababni quubsaan ogummaa barreessuu barachuu maali? Yaada kee barreessuun deebisi. _____

2. Deebiin gaaffii 7 "Lakkii" yoo ta'e, maalifi? _____

3. Yoo deebiin gaaffii 7 "lakkii" ta'e, maaliif? _____

4. Akka yaada keetti rakkoo guddaan akka ogummaa barreessuu hingabbifanneef gufuudha jettee yaaddu maali? _____

5. Rakkoo ogummaa barreessuu fooyyeffachuuf, eenyutu maal gochuu qaba?

A. Ani (barataan). _____

B. Barsiisaan _____

C. Qaamni biroo (fkn.fudhu) _____

GALATOOMAA!

Dabalee B
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA /FINFINNEE/
FAAKAALTII DHAABBATA QO'ANNOO AFAANIITTI
DAMEE BARNOOTA AFAAN, OGBARRUUFU FOOKILOORII OROMOO

BARGAAFFIILEE BARSIISTOTAA

Kabajamaa/tuu barsiisaa/tuu! Kaayyoon bargaafilee kanaa hubannoo barsiistonnaifi barattoonni ogummaa barreessuu barnoota Afaan Oromoo qaban irratti odeeffannoo funaanuudha. Deebiin sirriin isin kennitanis galma gahinsa qorannichaatiif gumaacha guddaa godha. Kanaafuu gaaffilee qophaa'an hunda deebisuuf yaalaa.

Gargaarsa naaf gootaniif guddaa galatoomaa!

Kutaa I. Odeeffannoo dhuunfaa.

Bakka deebii keessaniitti gabatee keessatti mallattoo (×) kaa'aa.

1. Koornaayaa Dhi ☐ Dha ☐
2. Yeroo tajaajilaa keessan (waggaan) 2-5 ☐ 6-10 ☐ 11-19 ☐ 20fi ol ☐
3. Sadarkaa barumsaa keessan dip ☐ dig ☐ MA ☐ Kan biroo ☐

Kutaa II. Gaaffilee Cufaa.

Barsiisa/tuu, gaaffilee armaan gaditti dhihaataniif akkaatuma ajajaatiin deebisaa.

1. Akkaataa muuxannoo barattoota keessaniitti mee ogummaa afaanii afran haala cimina isaaniin tarreessaa. (1= garmalee ulfaata, 2= ni'ulfaata, 3= nisalpathata, 4= garmalee salphata)

Ogum.	Barreessuu	Dubbisuu	Dubbachuu	Dhaggeeffachuu
Sadarkaa				

2. Ogummaa afaanii afran kanneen haala isaan barattootaaf barbaachisaniin sadarkeessaa. (1= sirriitti barbaachisa, 2.nibarbaachisa...)

Ogummaawwan	Barreessuu	Dubbisuu	Dubbachuu	Dhaggeeffachuu
Sadarkaa				

3. Caacculee og.barreessuu afaanii kanneen akkaataa isaan barattoota keessanitti cimaniin sadarkeessaa.

Caacculee	Qabiyyee	Yaada qindeeffac	Fayyadam a afaanii	Hiika jechoota
Sadarkaa				

4. Xiyyeeffannaan ogummaa barreessuu,

A. Sadarkaa irra keessaa: caasluga, hiikaa jechootaa, qubeessuu,

B. qabiyyeefi qindoomina yaadaa C. lamaanuu

5. Barattoonni keessan barreeffama barnoota Afaan Oromoo isa dhumaa barreessuun dura shaakala jalqabaa gaggeessuu?

A. eyyee B. lakkii

6. Yoo deebiin keessan “Eyyee” kan jedhu ta’e, isin yeroo kam gedduu galuun qajeelchitu?

A. shaakala duraarratti B. barruu dhumaarratti

7. Barattoonni Keessan ogummaa barreessuu barnoota Afaan Oromoorratti akka gareen shaakalaniif, carraa nikennituufii?

A. eyyee B. lakkii

8. Yoo deebiin keessan “Eyyeen” kan jedhu ta’e, yeroo hammamiif?

A. yeroo hunda, B. yeroo baay’ee C. yeroo tokko tokko D. goonkuma

9. Barattoonni keessan gareen ykn lama lama ta'uun ogummaa barreessuurratti mari'achuu hagam tokko jaallatuu? A. sirriitti B. hamma tokko C. xiqqoo D. baayyee xiqqoo
10. Akka barattoonni ogummaa barreessuu gabbifataniif, carraa bal'aa kennuufiin nishaakalsiistuu? A. Eyyeen B. Lakkii
11. Yoo deebiin keessan "Eyyeen" kan jedhu ta'e, hagami shaakalchiistu?
A. yeroo mara B. yeroo baay'ee C. yeroo tokko tokko D. darbee darbee

Kutaa III. Gaaffilee Banaa. Gaaffilee armaan gadiitiif yaada deebii ta'uu danda'u barreessuun barreessuun deebisaa.

1. Yoo deebiin keessan kan gaaffii 7^{ffaa} "Lakkii" kan jedhu ta'e, rakkoo sin daangesse ibsaa.

2. Deebiin keessan kan gaaffii 10^{ffaa} "Lakkii" kan jedhu yoo ta'e, maaliif? Mee sababa kan jettan ibsaa. _____
3. Akka yaada keessaniitti rakkooleen barattoota keessan ogummaa barreessuu barnoota Afaan Oromoo shaakalsiisuurratti gufuu guddaa isinitti ta'e maal faadha?

4. Rakkoolee gaaffilee 14^{ffaa} irratti tarreessitan kanneeniif furmaanni maal ta'uu qaba jettanii yaaddu?

GALATOOMAA!

Dabalee C

YUUNIVARSIITII FINFINNEE

FAAKAALTII DHAABBATA QO'ANNOO AFAANIITTI

DAMEE BARNOOTA AFAAN, OGBARRUUF FOOKILOORII OROMOO

AF-GAAFFILEE BARSIISTOTAA

Kabajamoo barsiisaa; kaayyoon afgaaffii kanaa rakkoolee barattootaa kutaa 9^{ffaa} Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaaffaa Garba Gurraachaa, ogummaa barreessuu gabbifachuurratti gufuu ta'an adda baasuufi. Isinis, dhimma kanarratti odeeffannoo naaf kennuuf heyyamoo ta'uu keessaniif isinan galateeffachaa, gaaffilee dhihaataniif odeeffannoo dhugaqabeessa akka naa kennitan kabajaan isin gaafadha.

1. Barattoonni kutaa 9^{ffaa} mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Garba Gurraachaatti Afaan Oromoo barachuurratti fedhii akkamii qabu?
2. Barattoonni kutaa 9^{ffaa} mana barumsichaa dandeettiiwwan afaanii keessaa isa kam shaakaluu sodaatu?
3. Barattoonni kutaa 9^{ffaa} mana barumsa kanaatti Afaan Oromoo barachaa jiran ogummaa barreessuu shaakaluurratti hagam fedhii qabu?
4. Isin (bariisaa)'n tokkoon tokkoo shaakala sadarkaa ogummaa barreessuu hagam tokko shaakalsiistu?
5. Barattoonni keessan hagam tokko yaada qindeeffatanii hima, keeyyataafi barreeffama gahumsa qabu barreessuudanda'u?
6. Isin barreeffama barattoonni shaakala maal maalirratti xiyyeeffachuun soroorsitu?
7. Hanqinoonni ogummaa barreessuu shaakaluuf (shaakalchiisuuf) rakkisaa ta'an maalfaadha?
8. Barreeffama barattoonni barreessan akka walif soroorsan hagam tokko carraa laattuu?
9. Barattoonni keessan kan kutaa 9^{ffaa} barachaa jiran barreeffama kanneen akka keeyyata ulaagaa guute, barreeffama gabaabaa (essey), xalayaafi kkf barreessuurratti gahumsi isaan qaban maal fakkaata?

Dabalee D

Cheekliistii Daawwannaa Daree

Karaalee barsiisonnii shaakala ogummaa barreessuu hojiitti hiikaniifi karaalee barattoonni ogummicha ittiin shaakalantu daawwatame.

Mana barumsaa_____Guyyaa daawwannaa_____

Maqaa barsiisaa_____Gosa barnootaa_____

Cheekliistii barsiistotaa		Shaakalawwan daree keessatti yeroo shaakala ogummaa barreessuu sadarkaa barreessuun duraarratti.	Cheekliistii barattootaa	
Eyyee	Lakkii	Ibsa yaada sammuu	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	Yaadannoo kennuu /fudhachuu/.	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	Gaafachuu	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	Mariifi falmii	Eyyee	Lakkii
		Shaakalawwan daree keessatti yeroo shaakala ogummaa barreessa jalqabaafi keessadeebii.		
Eyyee	Lakkii	Ariitiin barreessuu	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	kompoziishinii garee	Eyyee	Lakkii
		Shaakalawwan daree keessatti shaakala ogummaa barreessuu yeroo gulaallii.		
Eyyee	Lakkii	Tartiibessuu	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	Barreeffama jalqabaa	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	barreessuu (lama lama ta’uun)	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	Barreeffama lammataa	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	barreessuu (ofiin of madaaluu)	Eyyee	Lakkii
Eyyee	Lakkii	Barreeffama xumuraa.	Eyyee	Lakkii

Ibsa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta'uu isaafi kanaan duras yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf kan hindhiyaanne ta'uusaa, akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbisee haala seeraqabeessa ta'een fudhadhee, wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa Toleeraa Tasammaa Kaasaa

Mallattoo_____

Guyyaa_____